

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ABDÜLMELİK B. HABÎB es-SÜLEMÎ'NİN HAYATI VE
HADİŞÇİLİĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatime ERMİŞ

**Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: Hadîs**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ayhan TEKİNEŞ

EYLÜL-2008

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ABDÜLMELİK B. HABÎB es-SÜLEMÎ'NİN HAYATI VE
HADİŞÇİLİĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatime ERMİŞ

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Anabilim Dalı: Hadis

Bu tez .../.../2008 tarihinde aşağıda ki jüri tarafında oybirliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlâk kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Fatime ERMİŞ

02.05.2008

ÖNSÖZ

İslâm, bilindiği üzere doğuşundan kısa bir süre sonra geniş bir coğrafyaya yayılmış ve büyük bir medeniyet kurmuştur. İslâm'ın yayılışında, kendi iç dinamikleri ile sağlam temeller üzerine oturması, en büyük sebep olmuştur. İslâm'ın batıdaki sınırlarından biri Endülüs'tür. Endülüs hakkında araştırmaların yetersiz kalması ve burada yetişen âlimlerin yeterince tanınmaması, İslâm ilim tarihinde büyük bir boşluk oluşturmuştur. O asırda diğer ilim merkezlerine uzak oluşu onu, sürekli ilmî merkez hüviyetine kavuşturamamıştır. Bu durum ilmî hayatı doğal olarak etkilemiştir. Âlimler ilim elde etmek için rihleler yapmışlar, bir takım güçlükler ve sıkıntılar yaşamışlardır. Dolayısıyla, bu coğrafyada yetişen âlimler ve verilen eserler üzerine ne yazık ki doğudakiler kadar çalışma yapılamamıştır. Endülüs ulemâsı ve burada yaşanan ilmî gelişmeler günümüzde hâlâ boşluklar bulunan alanlardır.

Bu çalışmanın amacı bir nebze de olsa bu boşluğun dolmasına katkıda bulunmaktır. Bu doğrultuda konu olarak, Endülüs ulemâsından biri ve tüm ilimleri kendi bünyesinde toplamış, değişik alanlarda eserleriyle öne çıkan, hadîsçiliğinden öte fakih kişiliğiyle tanınan ve hadîsçiliği tenkide uğrayan Abdülmelik b. Habîb seçilmiş, kendisinin hayatı, hadîs ilmindeki yeri ve önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yaptığım çalışma sırasında yardımını esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Ayhan Tekineş'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Fatime ERMİŞ

02.05.2008

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v

GİRİŞ	1
-------------	---

BÖLÜM 1. ABDÜLMELİK B. HABİB es-SÜLEMÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE KİŞİLİĞİ

1.1. Abdülmelik b. Habîb'in Yaşadığı Dönem	5
1.1.1. Endülüs'ün Siyasi ve Sosyal Durumu.....	5
1.1.2. Endülüs'ün İlmî Durumu	8
1.1.2.1. Endülüs'te Hadis İlmî	9
1.1.2.2. Endülüs'te Fıkıh İlmî	10
1.1.2.3. Endülüs'te Kelâm İlmî	12
1.1.2.4. Endülüs'te Tarih İlmî	13
1.2. Abdülmelik b. Habîb b. es-Sülemî 'nin Hayatı.....	14
1.2.1. İsmi, Künyesi ve Nisbesi	14
1.2.2. Doğumu.....	16
1.2.3. Ailesi	16
1.2.4. Tahsil Hayatı.....	18
1.2.4.1. İbn Habîb'in Fıkıh İlmindeki Yeri	20
1.2.4.2. İbn Habîb'in Tarih İlmindeki Yeri.....	22
1.2.4.3. Tahsil Ettiği Diğer İlimler.....	23
1.2.5. Siyâsî Hayatı	25
1.2.6. Vefatı.....	25
1.2.7. İlmî ve Ahlâkî Kişiliği	27

BÖLÜM 2. ABDÜLMELİK B. HABİB'İN HADİSÇİLİĞİ

2.1. Meşhur Hocaları.....	29
2.1.1. Esed b. Mûsa el-Mısrî	30
2.1.2. Sa'sa'a b. Sellâm el-Kurtubî	30
2.1.3. Abdullah b. el- Mugire el-Kûfî	31
2.2. Diğer Hocaları.....	31

2.3. Meşhur Talebeleri	33
2.3.1. Muhammed b. Vaddâh	33
2.3.2. Bakî b. Mahled	34
2.4. Diğer Talebeleri	36
2.5. İlim Adamlarının Abdülmelik b. Habîb Hakkındaki Görüşleri	38
2.5.1. İlim Adamlarının Abdülmelik b. Habîb'e Övgüleri	38
2.5.2. İlim Adamlarının Abdülmelik b. Habîb'e Yöneltiltikleri Eleştiriler	40
2.6. Abdülmelik b. Habîb ve Hadis İlmi	41
2.6.1. Hadîsi Anlama ve Yorumlama Metodu	42
2.7. Eserleri	47
2.7.1. <i>Kitabu Edebi'n-nisâ</i>	51
2.7.1.1. Kitabın İsmi İle İlgili Bilgiler	51
2.7.1.2. <i>Edebü'n-nisâ</i> 'nın Muhtevası	53
2.7.1.3. <i>Edebü'n-nisâ</i> 'nın <i>İşratü'n-nisâ</i> ile Mukayesesi	60
2.7.2. <i>Kitabu't-tarih</i>	62
2.7.3. <i>Kitabu'l-vâdiha</i>	65
2.7.4. <i>Muhtasar fi't-tıb</i>	66
2.7.5. <i>Kitabu fi Ma'rifeti'n-nücâm</i>	68
2.7.6. <i>Kitabu Vasfi'l-firdevs</i>	69
2.7.7. <i>Kitabu'l-verâ</i>	70
2.7.8. <i>Tefsiru garibi'l-Muvatta</i>	71
2.7.9. <i>Kitabu'l-ferâiz</i>	73
SONUÇ	74
KAYNAKÇA	76
ÖZGEÇMİŞ	82

KISALTMALAR

- b.** : ibn
bk. : bakınız
bsk. : baskı
dđr. : diđerleri
DİA :Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Hız. : Hazret
ö. : ölümü
v. : vefatı
s. : sayfa
s.a : sallallahu aleyhi ve sellem
thk. : tahkik
trc. : tercüme
c. : cilt
tsh. : tashih

Tezin Başlığı: Abdülmelik b. Habib es-Sülemi'nin Hayatı ve Hadisçiliği	
Tezin Yazarı: Fatime Ermiş	Danışman: Doç. Dr. Ayhan Tekineş
Kabul Tarihi: 03.09.2008	Sayfa Sayısı: v (ön kısım) + 82 (tez)
Anabilim dalı: Temel İslam Bilimleri	Bilim dalı: Hadis
<p>Bu çalışmanın amacı Endülüslü âlimlerden olan Abdülmelik b. Habib'in hayatını ve Hadis ilmindeki yerini incelemektir. Endülüs'te İslam tarihi ve kültürü açısından önemli bir birikim bulunmaktadır. Ancak bu konuda İslam dünyasında ve Türkiye'de gerektiği kadar çalışma yapılamamış, bu coğrafyadaki ilim ve kültür zenginliği gerektiği kadar tanıtılmamıştır. Bu çalışmanın konusunun Abdülmelik b. Habib olarak seçilmesi; Endülüs'te yetişen âlimlerden birisi olması ve kendi alanında önemli bir konuma sahip olmasından dolayıdır.</p> <p>Çalışmaya öncelikle İbn Habib'in yaşadığı dönemin sosyal, siyasi ve ilmi bakımdan genel durumunun değerlendirilmesiyle başlanmıştır. Daha sonra İbn Habib'in doğumundan itibaren hayatı, yetiştiği ilmî, siyasi ve sosyal çevre, hocaları, öğrencileri, fikhî görüşleri ve eserleri tanıtılmıştır. Kendisiyle ilgili rivayet edilen olaylardan kişiliği hakkında bazı çıkarımlar yapılmıştır. Abdülmelik b. Habib'in çok yönlü bir ilmi kişiliğe sahip olması ve birçok alanda eserler vermesi zamanındaki ulemanın dikkatini çekmiş ve övgülerini kazanmıştır.</p> <p>Abdülmelik b. Habib'in hayatıyla ilgili bilgiler araştırılırken kaynak olarak ricâl ve tabâkat eserleri kullanılmış, Endülüs'ün sosyal, ilmî ve siyasî tarihiyle ilgili eserlerden de faydalanılmıştır. Ailesi ve özel hayatı hakkında eserlerde tatmin edici bilgiler bulunmamaktadır. Çeşitli alanlarda birçok çalışması olmasına rağmen bunlardan yalnız dokuzu günümüze ulaşmıştır. Bunlardan <i>Edebü'n-nisâ</i> önemli bir eserdir. Endülüs'ün ilk tarihçisi olması önem arz etmektedir. Gerçi bu alandaki eseri eleştiriye maruz kalsa bile Endülüs'ün tarihi ile ilgili önemli bilgiler vermektedir.</p> <p>Yapılan araştırmalar neticesinde görülmüştür ki; İbn Habib, Endülüs'e Maliki öğretinin girmesindeki rolü ve Malikî mezhebinin ilk temsilcilerinden olması bakımından önemli bir şahsiyettir. Malikî mezhebinin görüşlerini bünyesinde toplaması, Endülüs'te tarih ilminin öncülerinden biri olması ve edebî kişiliği dikkat çekmektedir.</p>	
Anahtar kelimeler: Endülüs'te Hadis, İbn Habib, <i>Edebü'n-nisâ</i>	

Topic of the thesis: Biography of Abdülmelik b. Habib and his Contribution to Prophet's Tradition (Hadith)	
Author: Fatime Ermiş	Supervisor: Doç. Dr. Ayhan TEKİNEŞ
Submission date: 03.09.2008	Number of pages: v (front part) 82 (thesis)
Name of Module: Basic Science of Islam	Name of Module: Prophet's Traditions (Hadith)
<p>The purpose of this study is that to investigate biography of Abdülmelik b. Habib who was a famous scholar in Andalusia and also his contribution to the study of prophet's tradition. There are many crucial sources available in Andalusia for History and Culture of Islam. However, there has not been sufficient study carried out in this field neither in Turkey nor in other Islamic countries, therefore, richness of science and culture of Andalusia has not been promoted adequately. The main reasons of picking Abdülmelik b. Habib as a focus area in this study are that he was one of the scholars who were educated in Andalusia and also he had a crucial role in his field of study.</p> <p>This paper firstly investigates the science and political situation in general during the period of ibn Habib's life, then it is followed by an investigation which consists of his life starting from his birth, environment of science during the period of his education, his educators, his students, Islamic canon law (Fiqh) from his point of view and also his academic Works. It is tried to introduce the view of his prophet tradition of İbn Habib who is famous for personality of Fakih. It has been referred about his personality from events which has been rumoured about himself. That Abdülmelik bin Habib has manysided scholarly personality and many Works in very areas, has attracted attention of Ulema in that time and gained scholarly praise of them.</p> <p>Rical and Tabakat have been used as sources to investigate biography of Abdülmelik b. Habib' in this paper, scientific and political sources have also been used. Studies based on his family and his private life don't carry satisfaction information. Although he has a lot of works in various areas, only nine of them has reached today. The book called <i>Edebü'n-nisâ</i> of them is his important work. That he is the first person who carries science of prophet tradition to Andalusia. Also, that he is the first historian of Andalusia is important. Indeed, even though his work in this area is exposed to criticism. It has given important information about history of Andalusia</p> <p>As consequence of the researches conducted, it has been seen that İbn Habib was important personage as he was former representatives of Maliki Sect and the role of coming Maliki doctrine to Andalusia. It has been noticed that he had inspired by Maliki sect that his poetship and he was advance courier of science of history.</p>	
Key words: Prophet's tradition (Hadith) in Andalusia, Ibn Habib, <i>Edebü'n-nisâ</i> .	

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Önemi

İslâm'ın asırlar boyunca güçlenerek varlığını devam ettirmesinde, sağlam temeller üzerine oturmasının büyük katkısı olmuştur. Temellerini vahiy ve akıldan alan İslâm'ın, bu ikisinin bileşeni olan ilimden ayrılmadığını belirtmeliyiz. İlimden bahsederken ilmi veya ilimleri meydana getiren âlimlerimizi unutmamak gerekir. Elimizde bulunan birikimin bir anlamda onların sayesinde bize ulaştığı malûmdur.

İslâm'ın yaşandığı her coğrafyada ilim ve âlimler mevcut olmuştur. Bugüne ulaşan İslâmî ilimler birikimi, bu ilimler için çalışan ve eserler vücûda getiren âlimlerin katkılarıyla oluşmuştur. Her dönem âlimleri, ilmi çalışmalarlarıyla ve eserleriyle daha sonraki dönemlere kaynak ve yol gösterici olmuştur. Bu bakımdan İslâm ilim geleneğine katkıları olan ilim adamlarını tanımak, sonraki kuşaklar için gerekli ve önemli bir husustur.

İslâmî ilimlerin her birinde ilim adamlarının önemi büyüktür. Ancak hadis ilminde âlimlerin tanınmasının ayrı bir yeri vardır. Hadîs edebiyâtı içinde muhaddislere ayrılmış ricâl ve tabakât eserleri geniş bir külliyat oluşturmuştur. Hadîs tarihi incelendiği zaman hadîs ricâli ve ricâlle ilgili konuların erken dönemden itibaren kültür tarihimizdeki yerini almış olduğu görülmektedir.

İslâmî ilimlerin temel kaynaklarından birisi Kur'ân-ı Kerim diğeri de hadis-i şeriflerdir. İslam kültüründe meydana gelmiş her ilim dalında hadis ilminin doğrudan ya da dolaylı bir etkisi vardır. İslâmî ilimlerin tümüyle alakası bulunan ve onların oluşumuna ve gelişimine etki eden hadislerin doğru ve güvenilir yollarla öğrenilip, öğretilmesi ise hiç şüphe yok ki hayatî öneme sahiptir. Bu bağlamda hadislerin taşıyıcıları ve nakledicileri olan şahıslar ve onların ilmi yeterlilikleri üzerinde titizlikle durulmuştur. Sadece bu kişilerin şahısları incelenmemiş, hadîsleri nasıl ve hangi yollarla aldıkları hususu üzerinde de önemli çalışmalar yapılmıştır.

Bununla birlikte bilinmelidir ki; ülkemizde yapılan hadis çalışmalarında, İslâm coğrafyasının tümüne aynı derecede ve yoğunlukta önem verilmemiştir. Hakkındaki araştırmaların yetersiz kaldığı, âlimlerinin yeterince tanınmadığı yerlerden biri de

İslâm'ın en batıdaki sınır bölgelerinden biri olan Endülüs'tür. Endülüs'te çok büyük âlimler yetişmiştir. Ancak diğer ilim merkezlerine uzak oluşu sebebiyle, her dönemde Endülüs biraz ihmâl edilmiştir. Bununla birlikte Endülüs ilim geleneği bugün gerek batılıların gerekse müslümanların yeniden ilgisini çekmeye başlamıştır.

İşte bu çalışmada Endülüs'ün yetiştirdiği, önemli ilim adamlarından olan Abdülmelik b. Habîb es-Sülemî'nin özellikle hadisçilik yönü tetkik edilmiştir. O, yalnızca Endülüs'te bulunmamış, ilim tahsili için ilim merkezlerine seyahatler yapmış, farklı ilim dallarında ihtisas sahibi olmuş çok yönlü bir ilim adamıdır. Malikî mezhebinin Endülüs'e yerleşmesinde, İmam Mâlik ve talebelerinin görüşlerinin sistematik bir şekilde tedvîn ederek mezhep doktrininin gelişim ve oluşumunda, Abdülmelik b. Habîb'in önemli katkıları vardır. Çalışmamızda onun daha ziyade hadisçiliği üzerinde duracak, hadis tarihi için taşıdığı önemi tespit etmeye çalışacağız.

Çalışmamız giriş ve iki bölüm halinde hazırlanmıştır. Çalışmanın giriş kısmında, İbn Habîb'in yaşadığı yer ve dönem hakkında genel bilgi verilmiş, Endülüs'ün sosyal ve ilmi durumu incelenmiştir. Zira bir şahsı ve hayatını doğru değerlendirebilmek için yaşadığı ortam ve zamanın özelliklerini ve durumunu bilmek son derece önemli ve gereklidir.

Birinci bölümde, Abdülmelik b. Habîb es-Sülemî'nin hayatı incelenmiştir. Bu bölüm; İbn Habîb'in doğumunu, ailesini, yaptığı seyahatleri, aldığı görevleri ve vefatını içermektedir.

İkinci bölümde ise, Abdülmelik b. Habîb'in ilmi yönü ve hadisçiliği ele alınmıştır. Hocaları, öğrencileri, hadîs ilmindeki durumu, eserleri ve tahsil ettiği ilimler üzerinde durulmuştur. Böylece onun yaşadığı zaman ve bölgedeki ilim adamlarının üzerindeki tesirinin daha iyi anlaşılmasına bir katkı sunulmaya çalışılmıştır. Ayrıca önemli bir eseri olan *Edebü'n-nisa* hakkında da detaylı bilgiler verilmeye çalışılarak O'nun hadis alanındaki konumu belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Amacı

Endülüs ilim tarihi hakkında ülkemizde yapılan çalışmaların yeterli olmaması, garplı muhaddisler ve onların meydana getirmiş oldukları eserlerin gerektiği şekilde tanıtılmaması büyük bir eksikliklerdir. Bu sebeple çalışmamızda yalnızca şahsın kendisi tanıtılmamış, hocaları, öğrencileri ve yaşadığı dönemin özellikleri ayrı ayrı ortaya konulmuştur.

Abdûlmelik b. Habîb, İslâmî ilimlerin birbirinden ayrılıp, aralarındaki sınırların belirlendiği bir dönemde yaşamıştır. Fakat ilim talebeleri kırâat, hadîs, tefsir, kelâm, fıkıh, tarih vb. değişik ilimleri tahsil ederek geniş bir ilme sahip oluyorlardı. Bu bakımdan bu dönemin âlimlerini tek bir alanda sınırlayarak tanıtmak eksik bilgi sunmak demek olur. Zikredileceği üzere İbn Habîb çok yönlü bir ilmi kişiliğe sahiptir. Çalışmamızda onun hadisçi kimliğini ortaya çıkarmak hedeflenmiştir. Kendisinden meşhur ve güvenilir hadisçilerden Bakî b. Mahled ve Muhammed b. Vaddâh gibi âlimler rivayette bulunmuşlarsa da bazılarınca hadîsçiliği tenkit edilmiştir. Ancak yaptığımız araştırma sonucunda gördük ki, birçok âlim tarafından hadisteki çalışmaları sebebiyle takdir edilmiştir. Hadisle ilgili eserleri incelendiğinde de bu takdiri hak ettiği görülmektedir.

Âlimler arasında bilinen ıstılahi anlamıyla olmasa da hadisi, Endülüs'e ilk tanıtan kişi olması da hadis tarihi açısından altı çizilmesi gereken önemli bir husustur. Fıkıhta İmam Mâlik'in görüşlerini benimsemişse de bazen farklı görüşleriyle dikkat çekmektedir. Ayrıca Endülüs'ün ilk tarihçisi olması da önem arz etmektedir.

İşte tüm bu özellikleriyle Endülüs'ün meşhur simalarından biri olan Abdûlmelik b. Habîb'i tanıtmak araştırmanın gayesi olmuştur.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma yapılırken öncelikle Abdûlmelik b. Habîb es-Sülemî hakkında az veya çok bilgi veren ulaşabildiğimiz bütün kaynaklar taranmış ve mümkün olduğu kadar çok bilgiye ulaşılmaya çalışılmıştır. Elde edilen bilgiler kendi aralarında konularına göre belli bir tasnife tabi tutulmuş; daha sonra bu bilgiler mukayese edilmiştir. Kaynaklar

arasında çelişki veya tutarsızlıklar varsa buna işaret edilmiştir. Kaynakların üzerinde ittifak ettiği bilgiler tercih edilmekle beraber zayıf görülen bilgiler de zikredilmiştir. Hakkında bilgi verilmeyen konularla ilgili diğer bilgilere dayalı olarak tahmin ve çıkarımlarda bulunulmuş, ihtimâller arasında en kuvvetli olanlar tercih edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma Abdümelik b. Habîb es-Sülemi'nin hadîsçi kimliğini ortaya koyma amacıyla yapıldığından inceleme ve değerlendirmeler daha çok bu yönde yapılmıştır. Ancak ilmî kişiliğinin bir parçası olan diğer bütün yönleri ve görüşlerinden kısa da olsa bahsedilmiştir. Kendisinin hadîsle ilgili özellikleri üzerinde önemle durulmuş, bu amaçla, hocaları, öğrencileri ve eserleri, muhtelif eserlerden incelenerek sunulmuştur. Bununla İbn Habîb'in hem hayatı hem de kişiliğiyle ilgili doğru bilgilere ulaşmak hedeflenmiştir.

Konu bir bütünlük içinde ele alınıp belli bir plân dâhilinde işlenmiştir. Giriş bölümünde genel olarak işlenen konular ana bölümlerde ayrıntılarıyla ele alınmış ve sonuç bölümünde ulaşılan bilgilerin kısa bir özetiyle çalışma tamamlanmıştır.

BÖLÜM 1: ABDÜLMELİK B. HABÎB es-SÜLEMÎ’NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE KİŞİLİĞİ

1.1. Abdülmelik b. Habîb es-Sülemî’nin Yaşadığı Dönem

Tarihte yaşamış olan ilim adamlarını ve onların tavır ve davranışlarını iyi anlayabilmek için yetiştikleri ortamı oluşturan şartları, dönemin sosyal, siyasi ve ilmî durumunu iyi bilmek ve tüm yönleriyle ortaya koymak gereklidir.

Bu sebeple çalışmanın konusu olan Abdülmelik b. Habîb es-Sülemî’nin yaşadığı ve yetiştiği yer olan Endülüs’ün iyi tanınması gerekmektedir. Bu kısımda öncelikle Endülüs’ün sosyal, siyasi ve ilmi durumu özetlenmeye çalışılacaktır.

1.1.1. Endülüs’ün Siyasi ve Sosyal Durumu

İlk İslâm fetihlerinin son halkasını, Endülüs’ün fethi teşkil eder. Birinci elden kaynak mevcut olmadığı için bu fethin tarihî ve seyri hususunda bilinenler, sonraki yıllarda yazılmış eserlerden intikâl etmektedir.

Endülüs’ün fethedildiği tarih, Hz. Osman’ın emriyle Abdullah b. Nâfi’ b. Husayn ve Abdullah b. Nâfi’ Abdülkays’in sevk ve idare ettikleri bir donanmayla karaya çıkılan 27/647 yılıdır. Bu rivâyetin doğru olmaması gerekir; çünkü 27 yılında müslümanlar henüz bugünkü Tunus’u geçmemişlerdi ve ayrıca o tarihte bu iş için gerekli deniz gücüne de sahip değillerdi.

Târik b. Ziyâd’ın emrindeki kuvvetlerin Endülüs’e çıktığı 92/711 yılıdır. Târik b. Ziyâd emrindeki orduyla fetih hareketlerine başladı. 712 yılında, fethin tamamlanmasına yardımcı olmak için Mûsa b. Nusayr çoğunluğu Araplardan oluşan 18.000 kişilik bir ordunun başında İspanya’ya geçmiş ve üç yıl gibi kısa bir sürede Endülüs’ün fethi gerçekleşmiş ve müslümanların hâkimiyeti sağlanmıştır.¹

¹ S. Muhammed İmameddin, çev. Yusuf Yazar, *Endülüs Siyasi Tarihi*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1990, s. 27-43; Özdemir, “Endülüs,” *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 211; Kurt, *Endülüs’te Hadis*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 63

İbn Habîb'in Yaşadığı Dönemde Endülüs Emevî Devleti'nde Hüküm Süren İdareciler

714/1314 yılında Halife Velid b Abdülmelik'in emriyle, Mûsa b. Nusayr'ın Endülüs'ün idaresini oğlu Abdülaziz'e bırakıp yanına Târik b. Ziyâd'ı da alarak bol miktarda ganimetle birlikte Dımaşk'a dönmesi üzerine Endülüs'te, "Valiler Dönemi" (Asrû'l-Vülât) başlamıştır.

Endülüs'te bu gelişmeler meydana gelirken Abbasiler, Emevî hânedânına son vererek bu hânedân mensuplarını sıkı bir şekilde takip etmeye ve öldürmeye başladılar. Bu takipten kurtulmayı başaran, çok az sayıdaki kişilerden biri olan Halife Hişâm b. Abdülmelik'in torunlarından Abdurrahman b. Muâviye, 755 yılında Endülüs'e geçti.

Abdurrahman beraberinde getirdiği Emevî yanlısı Arap, Suriyeli asker ve diğer unsurlardan da faydalanarak Endülüs Emevîlerini tekrar kurmak için çalışmalara başladı ve kısa bir süre içinde valiler dönemini bitirerek emirliğini ilân etti. Böylelikle Endülüs Emevî devletinin "Emirler Dönemi" başlamış oldu.

Bağımsız Endülüs Emevî Devleti'nin kurucusu ve ilk emiri I. Abdurrahman, iç karışıkları zamanla çözerek merkezi otoriteyi sağladı. Öldüğünde, halefi I. Hişâm'a, iç karışıkları asgariye indirilmiş, gücü Abbasiler ve Bizanslılar tarafından dâhi kabul edilen, Suriye-Emevî geleneklerinin hâkim olduğu bir devlet bıraktı.²

Hişâm iktidarının ilk dönemlerinde kardeşlerinin isyanlarıyla uğraştı.³ Kısa bir süre içinde otoritesini kurduktan sonra kuzeyde sürekli sorun çıkaran hıristiyanlara karşı harekete geçti ise de net sonuçlar alamadı.⁴

Dindar kişiliğiyle tanınan Hişâm, Ömer b. Abdülaziz'e benzetiliyordu⁵ ve babasının aksine fukahanın etkisi altındaydı.⁶ Hişâm, Mâlikî mezhebinin kurucusu olan İmam Mâlik b. Enes'in taraftarı olmuş, Mâlikî pratiğin, ülkesinde yaygınlaşması için çaba sarf etmiş ve Mâlikî mezhebini, devletin mezhebi olarak benimsemiştir. İlk

² Özdemir, "Endülüs," *DİA*, XI, 212

³ İmameddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, s. 90

⁴ İmameddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, s. 91; Özdemir, "Endülüs", *DİA*, XI, 212

⁵ İmameddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, s. 95; Özdemir, "Endülüs", *DİA*, XI, 212

⁶ İmameddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, s. 92

kaynaklardan olan İmam Mâlik'in eseri *Muvatta'*ı çoğaltıp tüm ispanya'ya dağıtmıştır.

Hişâm'ın ölümü üzerine, Ebu'l-As olarak isimlendirilen oğlu Hakem, 180/796 yılında onun yerine geçmiştir.⁷ Bu dönemin zikredilmesi gereken en önemli olayı, Endülüs'ün başkenti ve yönetimin merkezi Kurtuba'daki ayaklanmadır.

Tarihçilerin görüşüne göre bu ayaklanmanın sebebi, I. Hakem'in halkın zulüm olarak nitelediği vergi siyasetidir.⁸ Bazı kaynaklara göre ise, yeni emirin keyfî tasarrufları, babasının aksine dini vecîbeleri yerine getirmede gösterdiği ihmâl⁹ ve ulemâya bekledikleri değeri vermeyip, onların nüfûzunu kırmaya çalışması önemli rol oynadı. Fukahânın teşvikiyle Rabâd¹⁰ halkı, Hakem'in kendilerinden almayı kararlaştırdığı fazla verginin sebep olduğu kızgınlıkla büyük bir isyan başlattı.

I. Hakem, direnişi bastırmak için yabancılardan paralı askerler oluşturarak, bu isyanı büyük çapta bastırmayı başardı.¹¹ O zaman henüz yirmisekiz yaşında olan İbn Habîb ve ailesi Rabâd olaylarında İlbire'ye göç etmiştir.¹²

I. Hakem'in vefatından sonra oğlu II. Abdurrahman, 206/822 senesinde babası Hakem'in yerine geçer.¹³ Bu dönem, siyasî istikrar dönemi olduğu kadar, Endülüs medeniyetinin teşekküle başladığı, yani idarî alanda yeni düzenlemelerin, iktisadî alanda gelişmenin ve kültürel alanda şarktaki birikimlerin Endülüs'e naklinin gerçekleştiği bir dönemdir.¹⁴

İbn Habîb, II. Abdurrahman zamanına; hatta oğlu Muhammed b. Abdurrahman zamanına yetişti ve onunla da altı ay kadar yaşamıştır.¹⁵ Dolayısıyla İbn Habîb,

⁷ İmameddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, s. 93

⁸ Abdülmelik b. Habîb b. Süleyman b. Habib es-Sülemî, *Kitâbu Edebi'n-nisâ: el-Mevsum bi-kitâbi'l-gaye ve'n-nihaye (Mukaddime)*, thk. Abdülmecid Türkî, Beyrut, 1992, s. 24–28

⁹ Özdemir, “Endülüs”, *DİA*, XI, 213

¹⁰ Rabad: Kurtuba'nın kenar mahallelerinden biri.

¹¹ İbn Habîb, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 24–28; İmameddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, s. 100; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları I*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2006, s. 74; Özdemir, “Endülüs”, *DİA*, XI, 213

¹² İbn Habîb, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 24–28

¹³ İmameddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, s. 115

¹⁴ İmameddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, s. 129; Özdemir, *Endülüs Müslümanları I*, s. 76; Özdemir, “Endülüs”, *DİA*, XI, 213

¹⁵ Ebû Mervan Hayyan b. Halef b. Hüseyin el-Ümevi İbn Hayyan, *el-Muktebes min enba'i ehli'l-Endelüs: el-Muktebes fî ahbari beledi'l-Endelüs*, thk., Mahmûd Ali Mekki, Beyrut, 1973, s. 45

Endülüs'te iktidarda bulunan yukarıda işaret edilen yöneticilerin ikincisi, üçüncüsü, dördüncüsü hatta birkaç ay da olsa beşincisiyle de aynı asırda yaşayan bir ilim adamıdır.¹⁶ Endülüs'te sosyal hayata da kısaca değinecek olursak, şöyleki:

Endülüs halkı, müslümanlar ve gayri müslimler olmak üzere iki gruptan meydana geliyor; müslümanlar da Araplar, Berberiler, Mevali, Müvelledun ve Sakalibe gibi farklı unsurlardan teşekkül ediyordu. Araplar sayı bakımından azınlıkta kalmalarına rağmen fetihden Endülüs Emevi Devletinin yıkıldığı 1031 yılına kadar gerek idari gerekse sosyal ve ekonomik hayatın hâkim ve yönlendirici unsuru oldular.¹⁷

Gayri müslim tebaaya gelince; bunlar hıristiyan ve yahudilerden ibaretti. Endülüs cemiyetinde bir kişi, toplumun hangi kesiminde olursa olsun, hanedana mahsus devlet başkanlığı hariç diğer üst makamların hepsine yükselebilirdi. Zenginler debdebeli bir hayat yaşıyorlardı. Kadınlar diğer İslam ülkelerindeki hemcinslerinden daha çok özgürlüğe sahiptiler: Sokaklarda rahatça dolaşabiliyor, halkalar oluşturup sohbet edebiliyorlar ve vakit namazlarını camide kılıyorlardı.¹⁸

1.1.2. Endülüs'ün İlmî Durumu

Müslümanların Endülüs'te ilmî faaliyetleri fetih hareketi ile birlikte başlamıştır. Endülüs âlimleri, İslâm dininin temel esaslarını, kaynağında gözlemlemek ve kavramak amacıyla, şarkın ilim ve rivâyette meşhur olmuş ileri gelen âlimlerinin bulunduğu merkezlere seyahat etmeye başladılar. Bu rihleler aynı yoğunlukla olmamakla birlikte, daha sonraki asırlarda da devam etmiştir.

Tabiûndan sonraki asırlarda Endülüslüler, ilim talebi için rihlenin önemine inanmış, hatta bunu bir şeref ve iftihâr vesilesi olarak görmüşlerdir.¹⁹

Süratle kurulan ilim merkezlerinin neşrettiği nur, Kuzey Afrika ve Mağrib'le sınırlı kalmayıp Endülüs'e kadar ulaşmıştır. Kuzey Afrika'dan fetih için Endülüs'e geçen ilk müslümanlar ilmî faaliyetlere zaman ayıramadan geriye döndüklerinden, akıllarda ve kalplerdeki fetih ilk etapta gerçekleşmemiştir. Fetih hareketlerinin akabinde

¹⁶ İbn Habib, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 24–28

¹⁷ Özdemir, “Endülüs,” *DİA*, XI, 216

¹⁸ Özdemir, “Endülüs,” *DİA*, XI, 217

¹⁹ Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 119

müslümanların ve Avrupalıların bu bölgeyi İslam ülkesi olarak kabullenmelerinden sonra ilmi faaliyetler büyük bir hızla ivme kazanmıştır.

1.1.2.1. Endülüs'te Hadis İlmî

Muhaddisler arasında kullanılan mânâsı ile hadîs ilmi; rivayetlerin toplanması, illetin ve sebeplerinin bilinmesi, ricâlin tanınması, onların adâlet ve zapt yönleriyle bilinmeleri, nasih ve mensuh olan rivâyetler, hadîs çeşitleri gibi konulardan müteşekkildir.

Bu mânâdaki hadisten, Endülüs bölgesinde ilk fetihler döneminde bahsetmek mümkün değildir. Ancak hicrî VI. asrın sonlarına doğru Muvahhidîlerden Ya'kub b. Mansur (554–595) döneminden itibaren hadîsin, gerçek mânâda Endülüs'e girdiğini söylememiz mümkündür. Bu ifadelerden, bu döneme kadar hadîs adına hiçbir faaliyetin olmadığı mânâsı da çıkarılmamalıdır. Sistemli bir hadîs mektebinin varlığının görülmediğini ifade etmek, daha uygun olur.

Endülüs'te o dönemdeki ilim erbâbı fikhî meselelerle, hattâ fûrûatına varıncaya kadar ilgileniyor, bunlarla iktifa ediyor ve *Muvatta* dışında hadîs kitaplarının tedrisine de itibâr etmiyorlardı. Endülüs halkının hadîs öğrenimine ilgisiz kalmaları, şu üç sebeple ifade edilebilir:

1. İmam Mâlik'in, öğrencilerini hadîs rivâyetini azaltmaya yönlendirmesi: Ebû Üveys'in oğulları Abdülhamîd ve İsmail'e sarfettiği şu sözleri bunun bir delilidir: “Sizlerin bu işi, yani hadîsi sevdiğinizi görüyorum. Şayet Allah'ın onunla sizleri faydalandırmasını istiyorsanız, bu takdirde onun rivâyetini azaltıp, mânâsına nüfûz ederek, derinden derine anlamaya çalışınız.”

2. Bu dönemde fıkıh öğretimine rağbet, hadîse olandan daha fazlaydı. Endülüs'te yaygın olan İmam Mâlik'in meşhur görüşleri istikâmetinde muhtelif meselelerin çözümünü sunan fukahaya, insanların teveccühte bulunmaları, elbette tabî karşılanması gereken bir realitedir.

3. Yine bu dönemde ilim tahsili; İmam Mâlik'in *el-Muvatta*'ı, aynı şekilde onun dışındaki söz ve kararları ile İbnü'l-Kâsım'ın kavilleri ve İmam Mâlik'in diğer önde gelen talebelerinin fetvalarıyla sınırlıydı.

İşte bu noktada, fıkıh öğretimine böylesi teveccüh, nihayetinde hadîs öğretiminin itibâr görmemesini ve dolayısıyla da onda derinleşmenin gerçekleşmemesini doğurmuştur.²⁰ Ancak zaman ilerledikçe, Mekke ve Medine'nin yanında, Şâm, Bağdât, Kûfe gibi farklı merkezlere ilim seyahatlerinin artması, hadîs ilmine ilgiyi artırmıştır. Endülüs'te, Bakî b. Mahled ve Muhammed b. Vaddâh gibi önemli âlimler yetişmeye başlamıştır.

1.1.2.2. Endülüs'te Fıkıh İlimi

Endülüs Emevî Devletinin kuruluşundan sonra ilim tahsili için doğu seyahatlerine çıkan İsa b. Dinâr (v.212/827), Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî (v.234/849), İbn Habîb (v.238/852) ve el-Utbî (v.254/868) gibi talebelerin Medine'deki İmam Mâlikî tercih etmeleri ve onun görüşlerinin yayılması için sarf ettikleri çabalar sonucunda Mâlikîlik I. Hişâm döneminden itibaren, Endülüs'ün resmî mezhebi haline geldi ve bundan sonra bu mezhebe sıkı sıkıya bağlı birçok fukaha yetişti. Bu bağlamda fıkıh ilmi de büyük bir gelişme göstermiştir.

I.Hişâm'ın genç fakihlere gösterdiği yakınlıkta, İmam Mâlik'in, onun hakkında sarf ettiği güzel sözlerin rolü olduğu da rivâyet edilmektedir.²¹ Bu ilk dönemlerde bölge, sadece İmam Mâlik'in mezhebinin yayıldığı, Mâlikî fıkıhına ziyâdesiyle ehemmiyet verilen, fetva ve fıkıh öğrenme programı içinde *Muvatta*'nın tedris edildiği bir hususiyete sahiptir.

Tarihçilerin Endülüs'e fıkıh öğretisinin yani Mâlikî mezhebinin girdiği döneme dair araştırmalarının sonucunda iki görüş ortaya çıkmıştır:

Birinci görüş; Endülüs'e *Muvatta*'ı ilk sokan kişi *Muvatta* 'ı Mâlik'ten dinleyen Gâzi b. Kays'tır. Sonra Yahyâ b. Yahyâ mezhebi iyice yerleştirmiştir.

İkinci görüş ise; I. Hakem zamanında Maliki mezhebi yaygınlık kazanmıştır.²²

²⁰ Abdulhâdî Ahmed el-Huseysin , “Mağrib ve Endülüs'e Hadis'in Girişi,” çev. Murat Gökalp, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl. 10, Sayı. 1, s. 9–10; Kemalettin Özdemir, “Endülüs ve Fas'a Hadis'in Girişi,” *Yeni Ümit Dini İlimler ve Kültür Dergisi*, Yıl.12, Sayı.45, İzmir, 1999, s. 15

²¹ Özdemir, *Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 19–30

²² İbn Habîb, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 24–28

Bu görüşler çerçevesinde, tarihî sürece kısaca değinmeye çalışalım. Endülüs Emevî Devleti kurulduktan sonra, kabileler halinde doğuya doğru ilim yolculuğuna çıkan İbn Habîb'in de içinde bulunduğu Endülüslü öğrenciler, çocukluk yıllarından beri hayâllerini süsleyen Kâbe'yi ve Hz. Peygamber'in kabrini görmek maksadıyla Mekke ve Medine'nin yolunu tuttular. Bu esnada Medine'de, büyük âlim Mâlik b. Enes bulunuyordu. Endülüslü öğrenciler, Medine'de bulunuşlarını fırsat bilerek bu büyük İmam'ın derslerine katılıyorlardı.

İmam Mâlik'in derslerini takip eden ve onun görüşleri istikâmetinde yetişen Endülüslü öğrenciler, özellikle Hişâm döneminde, ülkelerine dönmeye başladılar ve Mâlikî fıkhnın esaslarını yaymaya koyuldular.²³

İmam Mâlik'in öğrencisi olup, onun görüşlerinin Endülüs'te kök salmasında rolü bulunan fakihler arasında, İbn Habîb es-Sülemî'nin de olduğuna dair bilgiye Mehmet Özdemir'in *Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi* kitabında rastlamaktayız.²⁴

İbn Habîb'in İmam Mâlik'e hayatının son anlarında yetiştiği ve O'ndan hadîs rivâyet ettiği kaynaklarda yer almaktadır.²⁵ Bu durum tarih olarak mümkün görünmemektedir; zira İbn Habîb'in doğuya yaptığı ilim seyahati hicri 207 ya da 208 yılında, İmam Mâlik'in vefatı ise hicri 179 yılındadır.

İbn Habîb'in, Mâlikî öğretinin Endülüs'e yayılmasında büyük rol oynadığı gerçektir; ama İmam Mâlik'in öğrencisi olduğu rivâyeti gerçeği yansıtmamaktadır. İmam Mâlik'in son anlarında dünyaya geldiği kaynaklarda zikredilmektedir.²⁶ Aynı şekilde “*Tabakatü'l-müfessir*” inde İmam Mâlik'i göremediğine dair bilgi bulunmaktadır.²⁷

²³ Özdemir, *Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi*, s. 24–27

²⁴ Özdemir, *Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi*, s. 27

²⁵ Abdülmelik b. Habîb b. Süleyman b. Habîb es-Sülemî, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Muhammed Ali Bar, Dimaşk, ty. s. 14; Hüseyini, “İbn Habîb,” *Mevsuatu a'lamü'l-ulemai ve'l-üdebai el-Arab ve'l-müslimin*, IV, Beyrut, 2005, s. 168; Ebû Nasr Feth b. Muhammed b. Ubeydullah Feth b. Hakan Kaysi, thk. Muhammed Ali Şevabike, *Matmahü'l-enfüs ve mesrahü't-teennüs fi melahi ehli'l-Endelüs*, Beyrut, 1993, s. 234

²⁶ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübela*, thk. Şuayb Arnaut, Beyrut, 1983, XII, 102; Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Makkari, *Nefhu't-tub: Nefhu't-tub min gusni'l-Endelüsü'r-ratib ve zikru veziriha Lisani'd-din İbni'l-Hatib: Urfü't-tib fi't-ta'rif bi'l-vezir İbni'l-Hatib*, thk. İhsan Abbas., Beyrut, 1968, II, s. 6,

²⁷ Ahmed Davudi, *Tabakatü'l-müfessirin*, Kahire, 1972, I, s. 347

Hişâm döneminde Mâlikî mezhebi, devletin resmi mezhebi olarak benimsenmeye başlamış olup o güne kadar takip edilmiş olan mezhep “Evzâî”²⁸ mezhebi idi. Hişâm’ın sarayda himaye ettiği bilginler arasında, Abdülmelik b. Habîb, İsa b. Dinâr, Yahyâ b. Yahyâ ve Ebu Hind vardı.²⁹

İbn Habîb’in hayatının en verimli çağı, Endülüs Emevî Devleti’nin iç isyanları bastırıp ülkede istikrarı sağladığı ve refah düzeyinin yükseldiği bir döneme rastlar. I. Hakem devrinden itibaren, Mâlikî mezhebi, Evzâîliğin yerini alarak Endülüs’ün yaygın mezhebi olmaya başlamıştı.

II. Abdurrahman döneminde artık Mâlikîlik Endülüs’te en yaygın mezhep haline gelmiş, Mâlikî fakihleri de yönetimle daha sıkı işbirliği içinde olmuşlardır. Bu dönemde, fakihlerin, yönetici ve kadılar yanında, şûra heyetlerinde aktif görev alması bu sürecin sonucunda olmuştur.³⁰

1.1.2.3. Endülüs’te Kelâm İlmi

Endülüs’te İslâmî ilimler arasında en az ilgi duyulanı ise, dolayısıyla da en az gelişeni kelâm ilmi olmuştur. Bunun temel sebebi, İmam Mâlik’in fikhî görüşlerinin yanında, itikadî konulardaki selefi yaklaşımının da ülkeye egemen olmasıdır.

Kelâm konusunda sözü edilen katı tutumun egemenliğine rağmen Endülüs, doğudaki kelâmî tartışmaların uzağında kalmış değildi. Her şeyden önce bu ülkede çok sınırlı olmakla beraber şîî ve hâricî temâyüllerin de varlığı bilinmektedir.

Hâricîlerin doğuda geliştirdikleri sert ve aşırı fikirlerin, Endülüs’e de taşındığını söylemek mümkündür. Bu aşırılığı ve sertliği muhafaza ettikleri içindir ki, İmam Mâlik’in yolundan giden, İsa b. Dinâr ve Abdülmelik b. Habîb gibi Endülüslü fakihler bunları İslâm dairesi dışına çıkmış kimseler olarak vasıflandırmakta tereddüt etmemişlerdir.³¹

²⁸ Evzâî mezhebi; Suriyede İmam Evzâî’inin görüşlerinden oluşan fıkıh mezhebi.

²⁹ İmameddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, s. 92–96

³⁰ İmameddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, s. 99–132; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 69–72; Görgün, “İbn Habîb es-Sülemi”, *DİA*, İstanbul, 1991, III, 511

³¹ Özdemir, *Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi*, s. 41

1.1.2.4. Endülüs'te Tarih İlimi

Endülüslüleri şarka yaptıkları ilim yolculuklarında sadece naklî ilimleri almakla yetinmemiş; bilakis arap edebiyatına, matematiğe, tarihe dair ilimleri de Endülüs'e getirmişlerdir.³² Bunlardan biri olan Abdülmelik b. Habîb es-Sülemî el-İlberî, tarih alanında ilk çalışmasıyla dikkat çekmektedir.

Mevcut bilgiler, Endülüs'te ilk tarih çalışmalarının, emirlik döneminde başladığını, halifelik ve bilhassa mülükü't-tavâif dönemlerinde geliştiğini göstermektedir.³³ Endülüslüleri, tarihi hem dini hem de siyâsî-idarî hayat açısından faydalı ve lüzumlu bir ilim dalı olarak kabul etmişlerdir. Bu ilmin çeşitli alanlarında çalışarak genel eserler, biyografi, neseb kitapları, şehir-bölge tarihleri, ileri gelenler, tabâkat kitapları, edebiyât tarihleri ve devlet adamlarının hâl tercümeleri gibi dallarda, ölümsüz şâheserler meydana getirmek suretiyle bu ilme büyük katkıda bulunmuşlar, böylece zengin bir literatür oluşturulmuştur.³⁴

Bu literatürün önemli bir kısmı yangın, yağmalama, kasıtlı tahribat, sürgün vb. sebeplerle, maalesef, günümüze ulaşamadı. Ulaşabilen eserlerin el yazma nüshaları Madrid, Toledo, Tunus, Fas, Kâhire ve bazı Avrupa şehirlerindeki muhtelif kütüphanelerde muhafaza edilmekte olup, bunların da önemli bir bölümü, neşredilmiş durumdadır.³⁵

Bu bağlamda Endülüs müslümanlarının kültürel hayatlarının önemli bir nedeni yönünü teşkil eden ilmî faaliyetlerle ilgili araştırmalar, yok denecek kadar azdır. Müslümanların tarih ilmiyle ilgili eserlerine seri bir bakış, bunu göstermektedir.

Modern tarihçiler, bu konuda kendilerinden önceki tarihçilerin çalışmalarına uymuşlardır. Bunun örnekleri çoktur. Fuat Sezgin, *Tarihü't-türasi'l-Arabî*'nin birinci cildin 300 sayfalık ikinci kısmında, Endülüslülere ancak Endülüs tarihiyle uğraşan, bazı Mısırlılar ile Abdülmelik b. Habîb, İbnü'l-Kûtiyye, er-Râzî ve el-Huşenî gibi

³² Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 119

³³ Özdemir, "Endülüs", *DİA*, XI, 222; Özdemir, *Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi*, s. 61

³⁴ M. A. İsa Sakr, "Endülüs'te Tarih Okulunun Gelişimi," *Nüsha*, Yıl. 12, Sayı. 5, s. 136; Özdemir, "Endülüs", *DİA*, XI, 222; Özdemir, *Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi*, s. 60

³⁵ Özdemir, *Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi*, s. 60

bazı Endülüslü tarihçilerden söz ettiği birkaç sayfa ayırmıştır. İslâm Medeniyeti alanındaki araştırmacıların birçoğu, aynı yöntemi izlemiştir.³⁶

1.2. Abdülmelik b. Habîb b. es-Sülemî'nin Hayatı

1.2.1. İsmi, Künyesi ve Nisbesi

İbn Habîb, kaynaklarda Abdülmelik b. Habîb b. Süleyman b. Habîb,³⁷ diye geçerken, bazılarında Abdülmelik b. Habîb,³⁸ Abdülmelik b. Süleyman b. Mervan b. Câhime³⁹ veya Cülhüme⁴⁰ şeklinde, Abdülmelik b. Habîb b. Süleyman b. Hârun,⁴¹ Abdülmelik b. Habîb b. Rabiğ b. Süleyman,⁴² Abdülmelik b. Habîb b. Süleyman b. Harun b. Câhime,⁴³ Abdülmelik b. Habîb b. Süleyman⁴⁴ olarak yer almaktadır.

³⁶ Sakr, "Endülüs'te Tarih Okulunun Gelişimi," s. 137

³⁷ Ebü'l-Fazl İyaz b. Musa b. İyaz el-Yahsubi Kadı İyaz, *Tertibü'l-medarik ve takribü'l-mesalik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi'l-malik*, thk. Muhammed b. Tavit et-Tancı, Abdülkadir Sahravi, Rabat, 2. Baskı, 1982, III, 784

³⁸ Hakan Kaysi, *Matmahü'l-enfüs*, s. 233; Ebü'l-Hasan Cemaleddin Ali b. Yusuf b. İbrâhim İbnü'l-Kıfti, *İnbahü'r-ruvât ala enbahî'n-nuhat*, Kahire, 1950, II, 206; Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Musa İbn Saîd el-Magribi, *el-Mugrib fi hule'l-magrib*, 3. Baskı, Kahire, 1978, I, 48; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebi, *Mizanü'l-i'tidal fi nakdi'r-ricâl*, Beyrut, 1963, II, 652; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebi, *el-Mugni fi'd-duafa*, Halep, 1971, II, 404; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Ubeydullah Zübeydi, *Tabakatü'n-nahviyyin ve'l-lugaviyyin*, Kahire, ty., s. 260; Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, *Mukaddimetü İbn Haldun*, Kahire, 3. Baskı, 1981, III, 1056; Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünun an esami'l-kütüb ve'l-fünun*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1941, I, 909; Hayreddin Karaman, *Başlangıçtan Günümüze Kadar İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul, 1989, s. 225

³⁹ İbn Habib, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 13; Ebü'l-Velid Abdullah b. Muhammed b. Yusuf İbnü'l-Faradi, thk. İbrahim Ebyari, *Târîhu ulemai'l-Endelüs*, Kahire, 1954, I, 459; Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalani, *Tehzibü't-Tehzib*, Beyrut, 1985, VI, 390; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifin teracimu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut, ty., VI, 181; Ali Vasfi Kurt, *Endülüs'te Hadis ve İbn Arabî*, s. 256

⁴⁰ İbn Habib, *Edebü'n-nisa (Mukaddime)*, thk. Türki, s. 37; Ebû Abdullah Lisanüddin Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Hatib, *el-İhata fi ahbâri [tarihi] Girnata*, thk. Muhammed Abdullah İnan, 2. Baskı, Kahire, 1973, III, 548; Ahmed Davudi, thk. Ali Muhammed Ömer, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 347; Yusuf Ahmed Beni Yasin, *İlmü't-tarih fi'l-Endülüs*, Müessesetü Hammade li'd-Dirasati'l-Camiiyye, İrbid, 2002, s. 99; Kurt, *Endülüs'te Hadis ve İbn Arabî*, s. 256

⁴¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Fütuh b. Abdullah el-Mayurki el-Ezdi el-Humeydi, *Cezvetü'l-muktebis fi zikri vülati' (fi tarihi ulemai)'l-Endelüs*, Kahire, 1966, s. 282; Zehebi, *Siyer*, XII, 102; Babanzade Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-arifin esmai'l-müellifin ve asarü'l-musannifin*, 3. Baskı, Ankara, 1951, s. 624; Muhammed Zuhayli, "İbn Habib" *Mercau'l- ulumi'l-İslamiyye*, Dimaşk, ty., s. 404; Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm: kamusu teracimi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ*, 6. Baskı, Beyrut, 1984, IV, 157; Fernando Giron Irueste, *Andalucia Islamica*, Granada, 1983, II-III s. 125; Hüseyini, "İbn Habib," s. 168; Kemal Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, Ankara, 1991, s. 464

⁴² Kadı İyaz, *Tertibü'l-medarik*, III, 784; Ebü'l-Vefa Burhaneddin İbrahim b. Ali b. Muhammed İbn Ferhun, thk. Muhammed Ahmedî Ebü'n-Nur, *ed-Dibacü'l-müzheb fi ma'rifeti a'yan ulemai'l-mezheb*, Kahire, 1972, II, 8; Beni Yasin, *İlmü't-Tarih*, s. 98

⁴³ Zehebi, *Siyer*, XII, 102; Beni Yasin, *İlmü't-tarih*, s. 98

Künyesi, Ebu Mervân'dır.⁴⁵ Meşhur nisbesi, önce Kurtuba'ya yerleştiğinden dolayı el-Kurtubî,⁴⁶ Endülüs'te yaşadığından ve Endülüs'ün en önemli şahsiyetlerinden biri olmasından el-Endülüsî,⁴⁷ Endülüs'te meşhur bir belde olan İlbiri'ye yerleştiğinden el-İlbirî,⁴⁸ Abbas b. Mirdâs es-Sülemî'ye nisbet edilen meşhur şâir ve onun zürriyetinden olmasından dolayı el-Abbâsî,⁴⁹ ve es-Sülemî⁵⁰ nisbeleri de verilmiştir. Ayrıca Mâlikî mezhebi müntesibi olmasından dolayı el-Mâlikî⁵¹ de denilmektedir.

⁴⁴ Fuat Sezgin, *Tarihü't-türasi'l-Arabî*, Kahire, 1977, I, 586; II, 137

⁴⁵ Abdülmelik b. Habib b. Süleyman b. Habib es-Sülemî, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Abdurrahman b. Süleyman Useyman, Riyad, 2001, I, 16; İbn Habib, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 38; İbn Habib, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 13; İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulemai'l-Endelüs*, I, 459; Humeydi, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 282; Hakan Kaysi, *Matmahü'l-enfus*, s. 233; Kadı İyaz, *Tertibü'l-medarik*, III, 784; İbn Saîd el-Magribî, *el-Mugrib*, I, 48; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebi, *Tezkiretü'l-huffaz*, 3.Baskı, Beyrut, 1956, I, 537; Zehebi, *Siyer*, XII, 102, 125; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 8; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VI, 390; Ahmed Davudi, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 347; Zuhayli, "İbn Habib," s. 404; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-arifin*, s. 624; Zirikli, *el-A'lâm*, IV, 157; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifin*, VI, 181; Hüseyini, "İbn Habib," s. 168; Müdiri'l-am Mes'ud, Bubu, "İbn Habib," Dimaşk, 2003, s. 34; Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, Leiden, 1937, I, 231; Irueste, *Andalucia Islamica*, II-III; Sezgin, *Tarihü't-türasi'l-Arabî*, I, 586, II, 137; Sezgin, *Geschichte des Arabischen schrifttums: Qur'anwissenschaften, hadit geschichte, fiqh, dogmatik, mystik*, Leiden, 1967, I, 362; Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 256; Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 464

⁴⁶ İbn Habib, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 16; İbn Habib, *et-Tıbbü'n-nebevi*, şrh. Ali Bar, s. 13; Zehebi, *el-Mugni*, II, 404; Zehebi, *Mizanü'l-i'tidal*, II, 652; İbn Hacer, *Lisanü'l-Mizan*, Beyrut, 2002, IV, 59; Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünun*, I, 909; Zirikli, *el-A'lâm*, IV, 157; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifin*, VI, 181; Zuhayli, "İbn Habib," s. 404; Sezgin, *Tarihü't-türas*, II, 137

⁴⁷ İbn Habib, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 13; İbn Habib, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 18; İbnü'l-Kıftî, *İnbahü'r-ruvât*, II, 206; Zehebi, *Tezkiretü'l-huffaz*, I, 537; Zehebi, *Siyer*, XII, 102; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifin*, VI, 181; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-arifin*, s.624; Ahmed Davudi, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 347; Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 464

⁴⁸ İbn Habib, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 17; Saîd el-Magribî, *el-Mugrib*, I, 48; Zirikli, *el-A'lâm*, IV, 157; Zirikli, *el-A'lâm*, IV, 157; Zuhayli, "İbn Habib," s. 404; Zuhayli, "İbn Habib," s. 404; Sezgin, *Tarihü't-türas*, I, 586, II, 137; Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 464; Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 256

⁴⁹ İbn Habib, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 17; İbn Habib, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 38; İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulemai'l-Endelüs*, I, 459; Zehebi, *Siyer*, XII, 102; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifin*, VI, 181; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 8

⁵⁰ İbn Habib, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 16; İbn Habib, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 38; Humeydi, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 282; Hakan Kaysi, *Matmahü'l-enfus*, s. 233; İbnü'l-Kıftî, *İnbahü'r-ruvât*, II, 206; Saîd el-Magribî, *el-Mugrib*, I, 48; Zehebi, *Siyer*, XII, 102; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 8; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VI, 390; Ahmed Davudi, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 347; Zübeydi, *Tabakatü'n-nahviyyin*, s. 260; Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünun*, I, 909; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-arifin*, s. 624; Kehhale, *Mu'cemü'l-*

1.2.2. Doğumu

İbn Habîb'in doğum yılı hakkında, farklı rivâyetler bulunmakla birlikte genel olarak, hicri 174 tarihi kabul görmüştür.⁵² Ancak hicri 180 senesinde⁵³ olduğuna dair bir bilgi de bazı kaynaklarda yer almaktadır.

Doğum yeri hakkında da kaynaklarda, farklı görüşler vardır. Doğum yerinin Kurtuba yakınlarındaki Kûrt'ta veya Hısnıvatta (Huetor Vega),⁵⁴ bazı kaynaklara göre ise İlbirî'de⁵⁵ olduğu şeklindedir.

1.2.3. Ailesi

Abdûlmelik b. Habîb es-Sülemî'nin ailesi hakkındaki bilgiler verilirken şunu da belirtmek gerekir ki, özel hayatı ve ailesi hakkında kaynaklarda bulunan bilgiler oldukça kısıtlıdır.

İbn Habîb'in ailesi, sahâbeden Abbas b. Mirdâs es-Sülemî'nin soyundan veya mevâlisindedir.⁵⁶ Bazı kaynaklarda İbn Habîb'in Süleym kabilesinin azatlılarından olduğu söylenmektedir. Birçok biyografi yazarı da bu şekilde nakletmiştir. Doğru olan ise, İbn Habîb es-Sülemî'nin aslen bu kabileden olmasıdır."⁵⁷

müellifin, VI, 181; Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünun*, I, 909; Zirikli, *el-A'lâm*, IV, 157; Sezgin, *Tarihü't-türas*, II, 137

⁵¹ İbn Habîb, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 13; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifin*, VI, 181; Zehebi, *Siyer*, XII, 102

⁵² İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 21; Zuhayli, "İbn Habîb," s. 404; Irueste, *Andalucia Islamica*, II-III, 125; Hüseyini, "İbn Habîb," s. 168; Beni Yasin, *İlmü't-tarih*, s. 99; İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-arifin*, s. 624; Zirikli, *el-A'lâm*, IV, 157; Sezgin, *GAS*, I, 362; Sezgin, *Tarihü't-türas*, I, 586, II, 137; Görgün, "İbn Habîb es-Sülemi", *DİA*, III, 510; Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 464

⁵³ İbn Habîb, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 13; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifin*, VI, 181; Brockelmann, *Supplementband*, I, 231; Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s.256

⁵⁴ Brockelmann, *Supplementband*, I, 231; Irueste, *Andalucia Islamica*, II-III, 125; Sezgin, *Tarihü't-türas*, I, 586; Sezgin, *GAS*, I, 362; Görgün, "İbn Habîb es-Sülemi", *DİA*, III, 510

⁵⁵ İbn Habîb, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s.13; Zuhayli, "İbn Habîb," s. 404; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, VI, 181; Hüseyini, "İbn Habîb," s. 168; Bubu, "İbn Habîb," s. 34; Zirikli, *el-A'lâm*, IV, 157; Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 464

⁵⁶ İbnü'l-Faradi, *Târîhu ulemai'l-Endelüs*, I, 459; Kadı İyaz, *Tertibü'l-medarik*, III, 784; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 8

⁵⁷ İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 17; Hüseyini, "İbn Habîb," s. 168; Beni Yasin, *İlmü't-tarih*, s. 99

Kaynakların bazıısı, ailesinin aslen Tuleytula⁵⁸ kökenli olduğunu haber vermektedir.⁵⁹ Bazısı ise, Kurtuba yakınlarında Gırnata dışında olan Kûrt veya Hısnıvat (Huetor Vega) kökenli olduğunu bildirmektedir.⁶⁰

Kurtuba'nın fakihlerinden olan babası Habib b. Süleyman, h. 221'de vefat etmiştir. Dedesi Süleyman, hilafet merkezi Kurtuba'ya yerleşmişti.

İbn Habib'in Muhammed ve Abdullah isminde iki oğlunun olduğu rivayet edilmektedir.⁶¹

İbn Habîb ve kardeşleri, yukarıda Endülüs siyasi tarihine kısaca değinildiği üzere 190/806 yılında çıkan Rabâd isyanlarının ardından iç karışıklık sebebiyle İlbire'ye gidip ikâmet etmiştir.⁶²

Bazı kaynakların naklettiğine göre, babası çeşitli bitkileri sıkıp, yağ çıkararak⁶³ anlamında, “el-Assâr” diye ma'ruftu⁶⁴ ve şıra üretimiyle uğraşıyordu.⁶⁵

Anlaşıyor ki, mütevâzi bir aile ortamı vardı. Maddi durumlarının çok iyi olmadığı bazen bir miktar mal karşılığında, bazen de içini dökmek için şiir söylediği kaynaklarda geçmektedir. Buna rağmen, giyimi düzgün bir ilim adamıdır.⁶⁶

⁵⁸ Tuleytula, bugün İspanya'daki Toledo şehrinin Müslüman hâkimiyeti altında olduğu zamanki adıdır.

⁵⁹ İbn Habib, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 13; İbn Habib, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 38; Kadı İyaz, *Tertibü'l-medarik*, III, 784; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 8; Muhammed b. Afîfî el-Bacurî Hudarî, *İslam Hukuku Tarihi*, İstanbul, 1974, s. 250; Zuhaylî, “İbn Habib,” s. 404; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, VI, 181; Zirikli, *el-A'lâm*, IV, 157; Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 464; Görgün, “İbn Habib es-Sülemi,” *DİA*, III, 511; Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s.256

⁶⁰ İbnü'l-Hatib, *el-İhata*, III, 548

⁶¹ İbn Habib, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 39; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 9; Bubu, “İbn Habib,” s. 34

⁶² İbn Habib, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 18- 20; İbn Habib, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 38; Kadı İyaz, *Tertibü'l-medarik*, III, 784; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 8; Hudarî, *İslam Hukuku Tarihi*, s. 250; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, VI, 181; Zuhaylî, “İbn Habib,” s. 404; Zirikli, *el-A'lâm*, IV, 157; Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 256

⁶³ İbn Habib, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 18; İbn Habib, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 38; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 8

⁶⁴ Hüseyinî, “İbn Habib,” s. 168

⁶⁵ İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 8; Sakr, “Endülüs'te Tarih Okulunun Gelişimi,” s. 149

⁶⁶ Hüseyinî, “İbn Habib,” s.168

1.2.4. Tahsil Hayatı

İbn Habîb, döneminin zeki gençleri gibi yetişti.⁶⁷ İlk olarak ilim tahsiline doğduğu coğrafya olan Endülüs'te başlamış⁶⁸ ve ilk eğitimini babası Habîb b. Süleyman'dan almıştır.

Muvatta râvilerinden el-Gâzi b. Kays (v.199/814), Ziyâd b. Abdurrahman Şâbtun (v.199/814) ve Endülüs müftüsü Evzaî'nin talebesi Sa'sa'a b. Sellâm (v.201/816) Endülüs'teki hocalarındandır.⁶⁹

Zehebî, İbn Habîb'in bunlardan az bir ilim aldığını ve yolculuğundan önce veya sonra başka hocalardan da ilim aldığını zikretmiştir.⁷⁰ *Muvatta*'ı, meşhur râvilerinden Yahyâ b. Yahyâ el-Leysi'den dinledi.⁷¹

Endülüs'te, zikredilen âlimlerden ilim tahsil ettikten sonra hem hac maksadıyla, hem de ilim tahsili için uzun bir yolculuğa çıkmıştır.⁷² Bu esnada ya on altı yaşında,⁷³ ya otuz yaşını geçmiş,⁷⁴ ya da bir başka rivâyette, 27 yaşlarındaydı. Doğumunun h. 174, en erken ilim yolculuğuna çıktığı tarih ise h. 207 yılında olduğuna göre yaşının 33 olması gerektiği kuvvetle muhtemeldir.

Böyle bir yaşta o zaman revaçta olan ilimlerin en önemlilerini tahsil etmiştir. Kur'ân-ı Kerim'in ezberlenmesi, manalarının özümsemesi, o çevrede yaygın kırâat

⁶⁷ İbn Habîb, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 14

⁶⁸ Hudari, *İslam Hukuku Tarihi*, s. 250; Muhammed Ebu Zehra, *İmam Malik: Hayatı, Görüşleri, Fıkhi*, Ankara, 1984, s. 240; Hüseyini, "İbn Habîb," s. 168; Zuhayli, "İbn Habîb," s. 404; Sezgin, *Tarihü't-türas*, I, 586; Irueste, *Andalucia Islamica*, II-III, 125; Sezgin, *GAS*, I, 362; Görgün, "İbn Habîb es-Sülemi", *DİA*, III, 511; Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 256

⁶⁹ Zehebi, *Siyer*, XII, 102

⁷⁰ İbn Habîb, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 38–40; İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 22; İbn Habîb, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 14; İbnü'l-Faradi, *Târihu ulemai'l-Endelüs*, I, 459; Zehebi, *Tezkiretü'l-huffaz*, I, 537; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 8; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VI, 390; Ahmed Davudi, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 347; Hüseyini, "İbn Habîb," s. 168

⁷¹ Görgün, "İbn Habîb es-Sülemi", *DİA*, III, 511

⁷² İbn Habîb, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 14; Saîd el-Magribi, *el-Mugrib fi hule'l-magrib*, I-II, 96; Zehebi, *el-İber fi haberi men gaber*, Beyrut, 1985, I, 336; Sezgin, *Tarihü't-türas*, I, 586

⁷³ Ahmed Davudi, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 347

⁷⁴ Hüseyini, "İbn Habîb," s. 168; İbnü'l-Hatib, *el-İhata*, III, 549

farklılıklarının bilinmesi bunların en önemlilerindedir. Daha sonra ise, nebevî sünnet, fıkıh, arapça ve tarih ilminde derinleşmiştir.⁷⁵

Kaynaklarda, İbn Habîb'in ilim tahsili için seyahate 207- 208 yılında çıktığı konusunda genel bir kanâat varken, Endülüs'e dönüş tarihinde farklı rivâyetler mevcuttur.

Birinci görüşte; 207/822 veya 208/823'de⁷⁶ ilim yolculuğuna başlamış ve 210/825' de Endülüs'e dönmüştür.⁷⁷

İkinci görüşte ise; ilim yolculuğunun dönüş tarihi 216/831 olarak yer almaktadır.⁷⁸ Bir başka kaynakta ilim yolculuğuna 210/825 yılında çıktığı bildirilirken, dönüş tarihi hususunda bilgi verilmemiştir.⁷⁹

Bu seyahat sırasında Medine'de ve Mısır'da Abdülmelik b. el-Mâceşûn (v. 214/829), Mutarrıf b. Abdullah el-Medenî (v.220/835), Esbağ b. Ferac ve Abdullah b. Abdülhakem'den hadis dinlemiştir.

İbn Habîb yine bu ilim yolculuğunda İbrahim b. Munzir el-Huzâmî, Esed b. Musa el-Mısrî, Abdullah b. Mûsa el-Kûfî, Abdullah b. el-Mugire el-Kûfî, Ali b. Câfer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin İbrahim b. Münzir el-Cüzâmî ve birçok muhaddisten de hadîs dinlemiştir.⁸⁰ İbn Habib, İmam Mâlik'in ve Leys b. Sad'ın öğrencisi olan başka âlimlerle de görüşmüştür.

İbn Haldun, İbn Habib'in İbn Kâsım'la görüştüğüne dair bilgi vermektedir.⁸¹ Ancak İbn Kâsım'la doğrudan görüşmesi mümkün değildir; zira İbn Kâsım'ın vefatı

⁷⁵ İbn Habîb *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 22

⁷⁶ İbnü'l-Hatib, *el-İhata*, III, 549; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 8

⁷⁷ İbn Habîb, *Edebü'n-nisa (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 39; Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 256; Görgün, "İbn Habîb es-Sülemi", *DİA*, III, 511

⁷⁸ Hudari, *İslam Hukuku Tarihi*, s. 250; Zuhayli, "İbn Habîb," s. 404; Ebu Zehra, *İmam Malik*, s. 240; Irueste, *Andalucia Islamica*, II-III, 125; Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 464

⁷⁹ Zehebi, *Siyer*, XII, 103

⁸⁰ İbn Habîb, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 38; İbn Habîb, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 14; Humeydi, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 282; Zehebi, *Tezkiretü'l-huffaz*, I, 537; Zehebi, *el-İber*, I, 336; Zehebi, *Siyer*, XII, 103; İbnü'l-Hatib, *el-İhata*, III, 55; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 8; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VI, 390; Hudari, *İslam Hukuku Tarihi*, s. 250; Görgün, "İbn Habîb es-Sülemi", *DİA*, III, 511; Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 256

⁸¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, III, 1056

191/806 yılındadır. İbn Habîb ise yukarıda da belirtildiği üzere ilim yolculuğuna en erken 207/822 tarihinde çıkmıştır.

İbn Hâldun'un bu yöndeki ifadesine, İbn Habîb'in eserlerinde yer yer İbn Kâsım'dan doğrudan rivâyetlerde bulunması yol açmış olmalıdır. İbn Habîb'in, İbn Kasım'ın talebelerinden icâzet yoluyla aldığı yazılı metinleri böyle bir üslupla naklettiğine ve bunu bizzat görüşmediği diğer âlimler hakkında da zaman zaman yaptığına dair bilgiler kaynaklarda yer almaktadır.⁸²

İbn Habîb, doğuda yaklaşık üç yıl kaldıktan sonra Mekke'de, Medine'de ve Mısır'da ilim halkalarına katılmıştır.⁸³

1.2.4.1. İbn Habîb'in Fıkıh İlmindeki Yeri

Abdûlmelik b. Habîb kendi döneminin meşhur fakihidir. Dini ilimlerde özellikle Mâlikî fıkıhında şöhreti Endülüs'ün her tarafına yayılınca, Kurtuba kadısı Mâ'mer el-Elhânî'nin, Emir II. Abdurrahman b. Hakem'e, İbn Habîb'i Kurtuba'ya davet etmesini istediği zikredilmektedir.

İbn Habîb'in; o zamanın müftüsü Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî, Said b. Hasan es-Saiğ ve Abdûlmelik b. Hasan ez-Zünân'ın yanında fetva ve müşâvere heyetinde görev yapmak üzere Kurtuba'ya geldiği bildirilmektedir.⁸⁴ Fakat gelişi ve bu görevi üstlenmesi Yahyâ nazarındaki konumu açısından kötü olmuş, aralarında ciddi anlamda münakaşalar olduğu kaynaklarda yer almıştır.⁸⁵

İbn Habîb'in, çok farklı ilimlerde ihtisas sahibi olmasından dolayı, dönemindeki âlimlerle görüşlerinde farklılıkların olduğu bildirilmektedir.⁸⁶ Örnek olarak, İbn Habîb ve Esbağ b. Halil, uygunsuz şeyler konuştuğu için İbn Ebi Aceb'in suçluluğuna hükmederken, fakihlerin onun suçsuzluğuna hükmettikleri; bir müddet sonra da Hârûn b. Habîb İslâm'ın sembollerine karşı uygunsuz şeyler söylediği için

⁸² Görgün, "İbn Habîb es-Sülemi", *DİA*, III, 511

⁸³ İbn Habîb, *Tefsîru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 23–24; İbnü'l-Hatib, *el-İhata*, III, 550

⁸⁴ İbnü'l-Faradi, *Târîhu ulemai'l-Endelüs*, I, 459; Kadı İyaz, *Tertibü'l-medarik*, III, 784; Zehebi, *Siyer*, XII, 104; Ahmed Davudi, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 348

⁸⁵ Kadı İyaz, *Tertibü'l-medarik*, III, 785; Zehebi, *Siyer*, XII, 104

⁸⁶ İbn Habîb, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 15

fakihler, Harun'un suçlu olduğuna; İbn Habîb'in ise, onun suçsuzluğuna hükmettiği zikredilmektedir.

İbn Habîb ve fukaha arasındaki cepheleşmeden bahsedilirken fukahanın bilmedikleri, hatta hiç başlamadıkları ilimlerde kendilerinden önde olmasından dolayı İbn Habîb'e haset ettikleri bilgisi de kaynaklarda bulunmaktadır.⁸⁷

Fakihler arasındaki bu anlaşmazlıkların daha çok fetva alanında ortaya çıktığı görülmektedir. Ancak İbn Habîb'in basılmış olan eserlerinde fetvalarına dair bilgiler azdır. Bu fetvalar, İbn Habîb'in yaşadığı asırda günlük hayata ilişkin veya akide-fıkıh alanlarında sorulan dini sorulara verilen dakik cevaplardan müteşekkil önemli fetvalardır.

İbn Habîb'in fetvalarının; Kur'an'a, sünnete, sahabe, tabiin ve büyük imamların görüşlerine dayanan, zamanındaki insanların özellikle de Endülüs halkının ihtiyaçlarına cevap verip, sıkıntılarını giderecek nitelikte olduğu nakledilmektedir.⁸⁸

İbn Habîb, fetva görevinin yanı sıra öğretim ve telif faaliyetini de sürdürmüştür. Kurtuba Camî'inde verdiği derslerinin kalabalık bir öğrenci ve dinleyici topluluğu tarafından takip edildiği ve Endülüs ilim hayatında son derece etkili olduğu rivâyet edilmektedir.⁸⁹

Kısacası mütebaki hayatını Kurtuba'da hem devlet görevinde hem de ilmî faaliyetler içerisinde geçirmiştir.⁹⁰ Eserleri ve yetiştirdiği talebelerle Mâlikî mezhebinin Endülüs'te yerleşmesinde önemli rol oynayan İbn Habîb, İmam Mâlik'in ve talebelerinin görüşlerini sistematik bir şekilde tedvîn ederek, mezhep doktrininin gelişim ve oluşumuna büyük katkıda bulunmuş, Kuzey Afrika'da Sahnun'un yaptığı gibi bir benzerini Endülüs'te gerçekleştirmiştir.⁹¹

İbn Habîb sadece nakil ile yetinmemiş, naklettiği fikhî mirasa bir müctehid olarak kendi yorumunu da katmıştır. Kendisinde önemli bir Mâlikî fakihi olan Utbî'nin onun

⁸⁷ Hüseyini, "İbn Habîb," s. 169

⁸⁸ İbn Habîb, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 71

⁸⁹ Irueste, *Andalucia Islamica*, II-III, 125; Görgün, "İbn Habîb es-Sülemi", *DİA*, III, 511

⁹⁰ İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-arifin*, s.624; Zirikli, *el-A'lâm*, IV, 157; Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 256

⁹¹ Irueste, *Andalucia Islamica*, II-III, 125; Görgün, "İbn Habîb es-Sülemi", *DİA*, III, 511

“*el Vâdiha*’ı” hakkında, Medine ehlinin mezhebi üzerine bu eserden daha iyisinin telif edilmemiş olduğunu söylemesi bunu teyit eder.⁹²

Kaynaklarda onun bir fıkıh âlimi olduğu⁹³ ve Mâlikî mezhebinin ilmî otoritesi sayıldığı bildirilmiştir.⁹⁴ “*Müdevvene*”den sonra Mâlikî fikhının ikinci aslı sayılan ve *Muvatta*’ın belli başlı şerhlerinden biri olarak kabul edilen “*Kitabü’l-Vâdiha fi’s-sünen ve’l-fikh* O’nun telifidir.⁹⁵

İbn Habîb’in, fikhî görüş ve açıklamalarında İmam Mâlik’in görüşlerini esas almakla birlikte, Medine’deki halefleri ve çağdaşı başka âlimlerden de istifade ettiği, bu sebeple bazı konularda İmam Mâlik’ten farklı düşündüğü rivâyet edilmektedir.⁹⁶

Dolayısıyla İbn Habîb’in Mâlikî mezhebinde kendine has görüşleri ve tercihleri olduğu bildirilmektedir.⁹⁷ Nitekim İmam Mâlik ve daha sonra gelen Mâlikî fakihleri, depolanıp saklanma imkânı bulunmadığı gerekçesiyle, meyvelerden zekât verilmesi gerekmediği görüşünde iken; İbn Habîb aksi yönde görüş serdetmiş,⁹⁸ yine diğer Mâlikî fakihlerinin aksine, Hanefiler gibi hac ve umrede telbiyeyi ihramın rüknü olarak kabul etmiştir.⁹⁹

1.2.4.2. İbn Habîb’in Tarih İlmindeki Yeri

Endülüslü tarihçilerin istisnasız hepsi, profesyonel anlamda, sadece tarih ile ilgilenen kimseler değillerdi; bilâkis çok geniş bir kültüre sahiptiler. Dini ilimlerin hepsinde,

⁹² Görgün, “İbn Habib es-Sülemi”, *DİA*, III, 511

⁹³ İbnü’l-Kıftî, *İnbahü’r-ruvât*, II, 206; Zehebi, *el-Mugni*, II, 404; İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzib*, VI, 390; İbn Hacer, *Lisanü’l-Mizan*, IV, 59; Kehhale, *Mu’cemü’l-müellifin*, VI, 181; Zübeydi, *Tabakatü’n-nahviyyin*, s. 260; Hudari, *İslam Hukuku Tarihi*, s. 250; Ebu Zehra, *İmam Malik*, s. 240; İsmail Paşa, *Hediyetü’l-arifin*, s. 624 Hakan Kaysi, *Matmahü’l-enfüs*, s. 234; Sezgin, *Tarihü’l-türasi’l-Arabî*, I, 586; Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 465

⁹⁴ Zehebi, *Tezkiretü’l-huffaz*, I, 537; Kehhale, *Mu’cemü’l-müellifin*, VI, 181; Zirikli, *el-A’lâm*, IV, 157; Irueste, *Andalucia Islamica*, II-III, 125; Sezgin, *Tarihü’l-türasi’l-Arabî*, II, 137

⁹⁵ Humeydi, *Cezvetü’l-muktebis*, s.282; Zehebi, *el-İber*, I, 336; İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzib*, VI, 390; Hudari, *İslam Hukuku Tarihi*, s. 250; İsmail Paşa, *Hediyetü’l-arifin*, s. 624; Zirikli, *el-A’lâm*, IV, 157; Ebu Zehra, *İmam Malik*, s. 240; İbn Haldun, *Mukaddime*, III, 1056; Sakr, “Endülüs’te Tarih Okulunun Gelişimi,” s. 149; Hüseysin, *Mezahirü’n-nahdati’l-hadisyye fi ahdi Yakub el-Mansur el-Muvahhidi*, I, 122; Sezgin, *Tarihü’l-türasi’l-Arabî*, I, 587, II, s.138; Görgün, “İbn Habib es-Sülemi”, *DİA*, III, 513; Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 466

⁹⁶ İbn Habib, *Edebü’n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 33–37; Hakan Kaysi, *Matmahü’l-enfüs*, s. 234

⁹⁷ Hüseyini, “İbn Habib,” s. 170

⁹⁸ Görgün, “İbn Habib es-Sülemi”, *DİA*, III, 511

⁹⁹ Ebü’l-Kasım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbi İbn Cüzey, *el-Kavaninü’l-fikhiyye*, Kahire, 1982, s. 136; Görgün, “İbn Habib es-Sülemi”, *DİA*, III, 511

genel malumat sahibi olmalarının yanında, aynı zamanda kimi muhaddis, kimi fakih, kimi şâir ve edip, kimi de bu özelliklerin hepsini birden taşıyan şahsiyetlerdi. Önemli şahsiyetlerinden biri, Endülüs'ün ilk tarihçilerinden olan Abdülmelik b. Habîb'tir.¹⁰⁰

İbn Habîb, salt bir nakilci değildir. Onun eşyaya bakışında, onu şekillendirmesinde titizlik ve hassasiyetiyle temâyüz eden tarihçi sıfatları göze çarpmaktadır.

“*Kitabü't-Tarih*” adlı eseri günümüze ulaşan ilk tarih çalışmasıdır. Oxford Bodleian Library'de bulunan tek nüshası, Jorge Aguade tarafından İspanyolca bir giriş ve notlarla birlikte yayınlanmış ve tahkik edilmiştir.¹⁰¹

İbn Habîb'in, bu eserinde müslümanların Endülüs'e girişinden kendi zamanına kadar olan olayları anlattığı bildirilmektedir.¹⁰²

Eser, Endülüs'te yeni şekillenen bir disiplinde, ilk olması hasebiyle birçok eleştiriye maruz kalmıştır. İbn Habîb'in bu eseri ile ilgili detaylı bilgiler eserleri bölümünde verilecektir.

1.2.4.3. Tahsil Ettiği Diğer İlimler

Abdülmelik b. Habîb tahsil için çıktığı şark seyahatini müteâkip, zengin bir ilmi birikimle memleketi olan Endülüs'e döndü.¹⁰³ Bu seyahat İbn Habîb'e, henüz yeterli seviyede ilmi geleneğin oluşmadığı o dönem Endülüs'üne, ciddi seviyede katkı sağlayacak bir birikim kazandırmıştır.¹⁰⁴

İbn Habîb, Mısır yolculuğunda bir grup insanla karşılaşmış, ilim ve ferâseti ile onların dikkatini çekmiştir. Onun için; fakih, şâir, tabip ve hatip diyenler olmuştur. O'na, hangi ilmi tahsil ettiği sorulduğunda, İbn Habîb: “Gücümün yettiğince tüm ilimleri en güzel şekilde öğrenmeye gayret ettim”cevabını vermiştir. Bunun üzerine

¹⁰⁰ Özdemir, *Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi*, s. 61

¹⁰¹ İbn Habîb, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 17; Görgün, “İbn Habîb es-Sülemi”, *DİA*, III, 513

¹⁰² Hüseyini, “İbn Habîb,” s. 172–173

¹⁰³ İbnü'l-Faradi, *Târîhu ulemai'l-Endelüs*, I, 459; Saîd el-Magribi, *el-Mugrib fi hule'l-magrib*, I-II, 96; Zehebi, *Siyer*, XII, 103; Irueste, *Andalucia Islamica*, II-III, 125; Zuhayli, “İbn Habîb,” s. 404; Hudari, *İslam Hukuku Tarihi*, s. 250; Ebu Zehra, *İmam Malik*, s. 240; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 8; Ahmed Davudi, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 347; Zirikli, *el-A'lâm*, IV, 157; Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 464; Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 256

¹⁰⁴ Görgün, “İbn Habîb es-Sülemi”, *DİA*, III, 511

insanlar ona her konuda soru sormuşlar; aldıkları cevaplar karşısında hayret etmişlerdir.¹⁰⁵ Böylece İbn Habîb'in ilim alanındaki şâni, her tarafa yayılmıştır.

Hâfız Abdülmelik b. Habîb, geniş bir ilim yelpazesinde söz sahibi olmuş bir âlimdir.¹⁰⁶ Kendisi şiir, edebiyat, nahiv-sarf, fıkıh, tarih, irap, hadîs, meâni, tıp, astronomi, zühd, ferâiz ve tefsir gibi ilim dallarında eserler vermiş, hem çağdaşları hem de kendisinden sonra gelen âlimler tarafından kabul görmüştür.¹⁰⁷ Hemen her sahadaki geniş kültürü, O'na "Endülüs'ün Âlimi" ünvanını kazandırmıştır.¹⁰⁸

İbn Habîb şiir alanında köklü bir aileye mensup olsa bile kendisi şâir mizaçlı biri değildir. Yazdığı şiirler kendisinin şiire istidâdı olduğunu gösteren çalışmalardır.¹⁰⁹

Camiden evine giderken dahi kendisinden hadîs, fıkıh, ferâiz, arapça vb. gibi ilimlerde faydalanmak için O'nu, üç yüz civarında talebe takip ettiği rivayet edilir.¹¹⁰ Zamanında Endülüs'ün en büyük ilmî otoritesi sayılan ilim adamlarından biri olduğu nakledilmektedir.¹¹¹

¹⁰⁵ İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 8; Ahmed Davudi, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 349

¹⁰⁶ İbnü'l-Faradi, *Târihu ulemai'l-Endelüs*, I, 459; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VI, 390; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-arifin*, s. 624; Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 464

¹⁰⁷ Humeydi, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 282–284; Zehebi, *el-İber*, I, 336; Zehebi, *Tezkiretü'l-huffaz*, I, 537; İbnü'l-Faradi, *Târihu ulemai'l-Endelüs*, I, 462; Kadı İyaz, *Tertibü'l-medarik*, III, 785–786; Saîd el-Magribi, *el-Mugrib fi hule'l-magrib*, I-II, 96; Hakan Kaysi, *Matmahü'l-enfus*, s. 235; İbnü'l-Kıfti, *İnbahü'r-ruvât*, II, 206; Zübeydi, *Tabakatü'n-nahviyyin*, s. 260; Makkari, *Nefhu't-tib*, II, 7; Zuhayli, "İbn Habîb," s. 404; Beatrix-Ossendorf, *Abd al-Malik b. Habib Und Sein Juristisches Hauptwerk, Das K. Al-Wadiha*, Beirut, 1994, s. 7; Brockelmann, *Supplementband*, I, 231; Irueste, *Andalucia Islamica*, II-III, 125; Maribel Fierro, "Das K. Al-wadiha des Abd al-Malik b. Habib," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies Universty of London*, London, 1998, s. 132; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifin*, VI, 181; Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbili İbn Hayr, *Fehresetu ma revahu an şuyuhîhi mine'd-devavini'l-musannefe fi durubi'l-ilm ve envai'l-maarif*, 2.Baskı, Beyrut, 1963, s. 202; Zirikli, *el-A'lâm*, IV, 157; Bubu, "İbn Habîb," s. 34; Ebu Zehra, *İmam Malik*, s. 240; Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünun*, I, 909; Sakr, "Endülüs'te Tarih Okulunun Gelişimi," s.149; Sezgin, *GAS*, I, 362; Sezgin, *Tarihü't-türas*, I, 586–587, II, 137; Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 256–257; Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 465

¹⁰⁸ Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 465

¹⁰⁹ İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 57

¹¹⁰ Ahmed Davudi, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 347; İbnü'l-Hatib, *el-İhata*, III, 548

¹¹¹ İbn Habîb, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 29; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VI, 390; Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 465

1.2.5. Siyasi Hayatı

İbn Habîb, Hişâm dönemiyle başlayan ve II. Abdurrahman döneminde zirveye çıkan din bilginlerinin devlet yönetiminde etkin bir konuma gelmeleri sürecinde, sözü geçen, görüşlerine değer verilen bir şahsiyet olmuştur.

Hayatı boyunca ilimle meşgul olan Abdülmelik b. Habîb, bu ilmî birikimini devlet otoritesinde sürdürmüş, yukarıda da temas edildiği üzere, döneminin emiri tarafından hukuk bilgisinin geniş olması hasebiyle, müftülerin başına getirilmiştir.

İlmî ve dini duyarlılığı gereği, fetva ve müşâvere riyâsetini üstlenmiş, İbnü'l-Faradî'nin "*Târihu ulemai'l-Endülüs*"ünde kaydedildiğine göre de İbn Habîb, devlet yönetiminde müşâvir olarak görev yapmış bir ilim adamıdır.¹¹² Bu görevlerinin yanı sıra öğretim ve te'lif faaliyetini de vefatına kadar sürdürmüştür.

1.2.6. Vefatı

Abdülmelik b. Habîb, şarka yaptığı ilim seyahatinin ardından geniş bir bilgi birikimiyle memleketi olan Endülüs'e dönmüş, vefatına kadar Endülüs'te yaşamış ve dini hizmetlerde bulunmaya devam etmiştir.

İbn Habîb'in vefat yılı hakkında kaynaklarda farklı rivâyetler mevcut olup, birbirine yakın tarihler zikredilmiştir. Hatta aynı kaynakta, üç farklı tarihe rastlanmaktadır. Sırasıyla yıl, ay ve gün olarak derleyip konuyu özetlemeye çalışalım.

Birinci görüşe göre; genel bir ifadeyle 238 yılında,¹¹³ ikinci görüşe göre; 238 yılının ramazan ayında,¹¹⁴ üçüncü görüşe göre ise; 238 yılının ramazan ayının dördüncü

¹¹² Şeyban, Lütfi, "İbnü'l-Faradî'nin Târîhu'l-Ulemâ'il-Endelüs'üne Göre İdari ve Ticari Hayatta Yer Alan Endülüslü Âlimler," *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl. 2006, Sayı.13, s. 227

¹¹³ İbn Habîb, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 22; İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulemai'l-Endelüs*, I, 459; Zuhayli, "İbn Habîb," s. 404; Hudari, *İslam Hukuku Tarihi*, s. 250; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-arifîn*, s. 624; Ebu Zehra, *İmam Malik*, s. 240; Sezgin, *GAS*, I, 362; Sezgin, *Tarihü't-türasi'l-Arabî*, II, 137; Sezgin, *Tarihü't-türas*, I, 586; Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 466; Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, s. 225

¹¹⁴ İbn Habîb, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 22; Humeydi, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 283; Hakan Kaysi, *Matmahü'l-enfüs*, s. 233; İbn Hacer, *Lisanü'l-Mizan*, IV, 59; Makkari, *Nefhu't-tub*, II, 7; Brockelmann, *Supplementband*, I, 231

gecesinde vefat ettiği zikredilmiştir.¹¹⁵ Dördüncü görüşe göre; genel olarak 239 yılında,¹¹⁶ bir diğer görüşe göre; 239 yılının zilhicce ayında,¹¹⁷ ya da 239 yılı zilhicce ayının onikinci gecesi cumartesi gününde vefat ettiği zikredilmektedir.¹¹⁸ Son olarak; zilhicce 237 tarihi de kaynaklarda geçmektedir.¹¹⁹

Vefat yeri hakkında ise, genel olarak Kurtuba¹²⁰ şehrinin ismi geçmektedir. Humeydî kitabında, genel bir ifade kullanarak Endülüs'te veya Kurtuba'da¹²¹ vefat ettiğini belirtmiştir. Aslında bu iki rivâyet birbirinden çok ta farklı olmasa gerek; kanaatime göre her ikisinde birbirini tamamlayan genel ve özel iki açıklamayı bildirmektedir.

Kaynaklarda, son zamanlarında böbreğinde taş olduğu ve bu nedenle öldüğü ifade edilmektedir.¹²² Cenaze namazını Ahmed b. Ziyâd, bir rivâyete göre ise oğlu Muhammed kıldırmıştır.¹²³

Vefat ettiğinde yaşının 64,¹²⁴ 56¹²⁵ veya 53¹²⁶ olduğu kaynaklarda yer almaktadır. Onun, duasında: “Ey Rabbim eğer sen benden razı isen 238'i bitirmeden benim ruhumu al” dediği ve Allah'ın, O'nu en güzel bir ay olan ramazan ayında, 238 tarihinde, 64 yaşında iken ruhunu kabzettiği rivayet edilmektedir.¹²⁷

¹¹⁵ İbn Habib, *Tefsir'u garibi'l- Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, s. 49; İbn Habib, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 22; İbnü'l-Faradi, *Târîhu ulemai'l-Endelüs*, I, 462; Zehebi, *Tezkiretü'l-huffaz*, I, 537; Zehebi, *Siyer*, XII, 107; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VI, 391; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifin*, VI, 181; Beni Yasin, *İlmü't-tarih*, s. 99

¹¹⁶ İbn Habib, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 22; Saîd el-Magribî, *el-Mugrib*, II, 96; Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünun*, I, 909

¹¹⁷ Zehebi, *Tezkiretü'l-huffaz*, I, 537; Zehebi, *Siyer*, XII, 107; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VI, 391; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifin*, VI, 181; Ahmed Davudi, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 351

¹¹⁸ İbn Habib, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 22; Humeydi, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 283; Brockelmann, *Supplementband*, I, 231; Lütfi Şeyban, “İbnü'l-Faradî'nin Târîhu'l-Ulemâ'îl-Endelüs'üne Göre İdari ve Ticari Hayatta Yer Alan Endülüslü Âlimler”, s. 227

¹¹⁹ Kadı İyaz, *Tertibü'l-medarik*, III, 786; İbnü'l-Hatib, *el-İhata*, III, 552; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 15

¹²⁰ Humeydi, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 283; Kadı İyaz, *Tertibü'l-medarik*, III, 786; Ahmed Davudi, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 351; Zirikli, *el-A'lâm*, IV, 157; Brockelmann, *Supplementband*, I, 231; Sezgin, *GAS*, I, 362; Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 466

¹²¹ Humeydi, *Cezvetü'l-muktebis*, s.283; Brockelmann, *Supplementband*, I, 231

¹²² İbnü'l-Faradi, *Târîhu ulemai'l-Endelüs*, I, 463; Zehebi, *Siyer*, , XII, 107; Beni Yasin, *İlmü't-Tarih*, s. 99

¹²³ İbnü'l-Hatib, *el-İhata*, III, 552; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 15; Ahmed Davudi, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 351

¹²⁴ İbn Habib, *Tefsir'u garibi'l- Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, s. 21; İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulemai'l-Endelüs*, I, 463; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VI, 391; Beni Yasin, *İlmü't-Tarih*, s. 99

¹²⁵ Kadı İyaz, *Tertibü'l-medarik*, III, 786

¹²⁶ Hakan Kaysi, *Matmahü'l-enfus*, s. 235; Makkari, *Nefhu't-tub*, II, 7

¹²⁷ İbnü'l-Hatib, *el-İhata*, III, 552

1.2.7. İbn Habîb'in İlmî ve Ahlâkî Kişiliği

Abdûlmelik b. Habîb, kendi dönemindeki insanlar arasında her nevî ilmi tahsiliyle meşhur olmuştur. İslâm'ı küçümseyip, onunla alay eden inkârcılara karşı Endülüs ehlinin şerefi ve övünç vesilesiydi.¹²⁸

İlmi seven ve öğrenmek için seyahatler yapıp birçok zorluğa katlanan bir âlimdir. Endülüs'e döndüğünde, talebeler O'nun ilminden istifade etmişlerdir.¹²⁹ Öyle ki, zamanın emiri tarafından göreve çağrılıp onun teveccühünü de kazanmış ve âlimler nazarında ilmi övülmüştür.¹³⁰

İbn Habîb'in eserlerinde ortaya konan ilim anlayışı, bu alanlarda gözlem sonucu elde edilecek bilgilerin normatif bir çerçeve içine yerleştirilerek yeniden inşâ edilmesini öngörmektedir. Onun, *Kitab fi Ma'rifeti'n-nücum*, *Kitabu Edebi'n-nisâ* ve *et-Tıbbü'n-nebevî* adlı eserleri böyle bir ilim anlayışını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Nitekim İbn Habîb, "*Kitab fi Ma'rifeti'n-nücum*"da, yıldızlar hakkında kendi dönemine kadar gelen bilgi birikimini ve yaygın inanışları, İslâm'ın akide sistemi açısından tenkit süzgecinden geçirir ve astronomi olaylarına bu bütünlük içinde açıklama getirir.

Özellikle Allah korkusu, zühd ve takva konularındaki eserleri de o dönemde anavatanından uzaklaşmış olan müslümanların diğerlerine göre daha fazla ihtiyaç duydukları ahlâkî vurguya tekâbul etmektedir. İbn Habîb, üstün ahlâk ve meziyetleri eserlerine de yansıtacak kadar ilmî duyarlılığı olan bir kişiliğe sahiptir.

Döneminde ihtiyaç duyulan iyi örneklerin alınması ve uygulanması için de Hz. Peygamber (s.a), sahabe ve tâbînün faziletleri hakkında da bilgilendirme yapan, daima halkın iyiliğini, huzurunu isteyip ömrünün sonuna kadar onlara yardımcı olmaya çalışan bir ilim adamıdır.¹³¹

¹²⁸ Hakan Kaysi, *Matmahü'l-enfüs*, s. 233

¹²⁹ İbn Habîb, *Tefsir'u garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, s. 36

¹³⁰ Zirikli, *el-A'lâm*, IV, 157

¹³¹ Görgün, "İbn Habib es-Sülemi", *DİA*, III, 512

Endüslü fakihler ve şâirler onun meclisinden zevk alırlardı.¹³² Bir kısım âlimlerin O'nun hakkında şöyle dediği nakledilmektedir: “Rüzgâr esti ve Abdülmelik b. Habîb'in ellerini kaldırdığını gördük ve merkebin ipine (yularına) tutunarak diyordu ki, Allah'ım sen biliyorsun ki eğer benim istediğim sadece senin rızan ise bizi kurtar. Sonra Allah onu selametle (selim) kıldı.”¹³³

İbn Habîb'in Gırnata'nın kenarında Bîre köyünde arazisi ve zeytinleri vardı. Onların hepsini Kurtuba Mescidine bağışladı. Bîre'de ona ait bir mescid vardı. İbn Habîb'in, pazartesi ve perşembe günleri Kûrt köyünde Bîre'deki mescidine indiği ve orada okuma faaliyeti yaptığı rivayet edilmektedir.¹³⁴

Abdülmelik b. Habîb'in uzun bir testisinin olduğu ve testide, sütle balı eritip, her sabah aç karnına, hafızasının kuvvetlenmesi için onu içtiği rivayet edilmektedir.¹³⁵

İçine çul türü kaba bir şeyler giyerken, dış kıyafet olarak ipekli giyen ve bunu ilmin şerefini yüceltmek için yapan bir ilim adamıdır.¹³⁶

¹³² İbn Habîb, *Edebü'n-nisa (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 43; İbnü'l-Kıftî, *İnbahü'r-ruvât*, II, 206; Zehebi, *Tezkiretü'l-huffaz*, I, 537; İbnü'l-Hatib, *el-İhata*, III, 548; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 10; Zübeydi, *Tabakatü'n-nahviyyin*, s. 260; Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 466

¹³³ Zehebi, *Siyer*, XII, 105

¹³⁴ İbnü'l-Hatib, *el-İhata*, III, 549

¹³⁵ İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 10; Ahmed Davudi, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 350

¹³⁶ İbnü'l-Hatib, *el-İhata*, III, 549; Hüseyini, “İbn Habîb,” s. 168

BÖLÜM 2: ABDÜLMELİK B. HABÎB'İN HADİSÇİLİĞİ

Hadîs ilminin konusu, bilindiği gibi İslâm dininin Kur'ân'dan sonraki en önemli kaynağı olarak kabul edilen Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleridir.

Endülüs'te başlangıçta, hadîse olan ilgi pek fazla değildi. Bunun sebepleri yukarıda zikredilmiştir. Bu sebeplerden biri, ilim tahsili için doğuya giden ilk kuşak Endülüslü öğrencilerin Mâlikî fikhını öğrenmeyi yeterli görmeleriydi. Genel anlayış bu olunca, hadîsle ilgilenmek onlar açısından lüzumsuz gayretten öte bir anlam taşımıyordu.

Durum böyle olunca, tabâkat kitaplarında, aralarında İbn Habîb'in de bulunduğu ilk kuşak Endülüslü fakihlerden¹³⁷ söz edilirken onların hadîs ilminde bilgilerinin olmadığı kaydı yer almaktadır.¹³⁸ Fakat incelendiği üzere, İbn Habîb tahsiline kıraat ilmiyle başlayıp fıkıh ve hadîste ilerlemiş, Endülüs halkının teveccühünü kazanmış bir ilim adamıdır.

İbn Habîb'in tahsilini en iyi şekilde gerçekleştirmesinin nedeni; ilme olan düşkünlüğü ve çok değerli hocalardan ders almasıdır. Tahsili bittikten sonra ilimden kopmamış, memleketine dönerek birçok öğrenci yetiştirerek faydalı olmaya çalışmıştır.

2.1. Meşhur Hocaları

- Esed b. Mûsa el-Mısrî (v.212/827)¹³⁹
- Abdullah b. el-Mugire el-Kûfî (v.270/883)¹⁴⁰
- Sa'sa'a b. Sellâm (v.201/816)¹⁴¹

¹³⁷ Ahmed Davudî, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 347

¹³⁸ Özdemir, *Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi*, s. 22- 23

¹³⁹ İbn Habîb, *Edebü'n- nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s.38; İbn Habîb *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 25; İbn Habîb, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 14; İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulemai'l-Endelüs*, I, 459; Humeydi, *Cezvetü'l-muktebis*, s.283; Kadı İyaz, *Tertibü'l-medarik*, III, 784; Zehebi, *Siyer*, XII, 103; Zehebi, *Tezkiretü'l-huffaz*, I, 537; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 8; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VI, 390; Ahmed Davudî, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 347; Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 256; Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 466

¹⁴⁰ İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 27; Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 256

2.1.1. Esed b. Mûsa el-Mısırî (212/827)

Esed b. Mûsa 132/750 yılında Mısır'da doğdu. Basra'da doğduğunu söyleyenler de vardır. Dedesi İbrahim Emevî halifelerinden Velid b. Abdülmelik'in oğlu olup babasının ölümünden sonra iki ay halifelik yapmıştır.

Hadîs tahsiline başladıktan sonra çeşitli ilim merkezlerini dolaşan Esed, tabîlerin son nesline mensup olan en yaşlı hocası Yunus b. Ebu İshak başta olmak üzere Ebu Zi'b, Şube b. Haccac gibi âlimlerden hadîs öğrenmiş, kendisinden de her biri fâkih olan Abdülmelik b. Habîb, Ahmed b. Sâlih et-Taberî gibi âlimler rivayette bulunmuştur.

Sünnete dair kaleme aldığı bir kitap sebebiyle kendisine "Esedüssünne"¹⁴² denildiği rivâyet edilmektedir. Esed b. Mûsa 212 yılı muharrem ayında Mısır'da vefat etmiştir. Günümüze ulaşan tek eseri "*Kitabü'z-zühd ve'l-ibâde ve'l-verâ*" adını taşımaktadır.¹⁴³

2.1.2. Sa'sa'a b. Sellâm el-Kurtubî (201/816)

Sa'sa'a b. Sellâm el-Kurtubî, Endülüs Emevî Devletinin kuruluşundan daha önce Endülüs'e yerleşmiş, burada ilk olarak Abdurrahman b. Amr el-Evzaî'nin (157/773) mezhebini yaymıştır.

Hadîsin Endülüs'e girmesini sağlayan ilk isimlerden biri olan Sa'sa'a b. Sellâm'dan Endülüs'te, Abdülmelik b. Zunân (234/848) ve Abdülmelik b. Habîb es-Sülemî el-İlbirî (238/852) hadîs dinlemişlerdir.

Sa'sa'a b. Sellâm vefat edene kadar Endülüs'te başkadılık görevinde kalmıştır.¹⁴⁴

¹⁴¹ İbn Habib, *Edebü'n- nisâ (Mkaddime)*, thk. Türkî, s. 38; İbn Habib, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Uzeyman, I, 26; İbn Habib, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 14; İbnü'l-Faradî, *Târihu ulemai'l-Endelüs*, I, 459; Zehebi, *Tezkiretü'l-huffaz*, I, 537; Zehebi, *Siyer*, XII, 102; İbnü'l-Hatib, *el-İhata*, III, 549; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 8; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VI, 390; Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 256

¹⁴² Kurt, *Endülüste Hadis*, s. 191

¹⁴³ Bilal Saklan, "Esed b. Musa", *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 367

¹⁴⁴ Kurt, *Endülüste Hadis*, s. 249

2.1.3. Abdullah b. el-Mugire el-Kûfi (270/883)

Aslen Kûfeli olan Abdullah b. Muğire, Süfyânı Sevri'den ve Kûfenin büyük hocalarından ders görmüş bir âlimimizdir. Hocaları arasında Ömer b. Zer, Misğar b. Kidam ve Katar b. Halife yer alır. Afrikalılar ve hatta Süleyman b. İmran O'ndan hadis rivâyet etmiştir. Yine Abdülmelik b. Habib O'ndan hadis nakletmiştir. *el-Vadiha'* da bu rivâyetleri görmek mümkündür.¹⁴⁵

Kufe'den Kayrevan'a gelenlerden Abdullah b. el-Muğira el-Kûfi, *Divanu ibni'l-Muğira* olarak bilinen bir hadîs kitabı yazmıştır. Bu kitabı öğrencilerinden Süleyman b. İmrân (270/883) rivâyet etmektedir.¹⁴⁶

2.2. Diğer Hocaları

- Gâzi b. Kays (v.199/815)¹⁴⁷
- Ziyâd b. Abdurrahman Şabtûn (v.199/815)¹⁴⁸
- Abdülmelik b. el-Mâceşûn (v.214/829)¹⁴⁹
- Mutarrif b. Abdullah el-Medenî (v.220/835)¹⁵⁰
- İbrahim b. Munzir el-Huzâmî (v.230/844)¹⁵¹

¹⁴⁵ Muhammed b. Ahmed b. Temim et-Temîmî el-Magribi Ebü'l-Arab, *Tabakatü ulemai İfrikîyye ve Tunis*; thk. Naim Hasan Yafî, Ali Şabbi, 2. Baskı, Tunus, 1985, s. 80–81

¹⁴⁶ Kurt, *Endülüste Hadis*, s. 249

¹⁴⁷ İbn Habib, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 29; İbn Habib, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s.14; Kadı İyaz, *Tertibü'l-medarik*, III, 784; Zehebi, *Siyer*, XII, 102; Zehebi, *Tezkiretü'l-huffaz*, I, 537; İbnü'l-Hatib, *el-İhata*, III, 549; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, .8; Kurt *Endülüste Hadis*, s.256; Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 466

¹⁴⁸ İbn Habib, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s.38; İbn Habib, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 26; Zehebi, *Siyer*, XII, 102; Zehebi, *el-İber*, I, 336; Zehebi, *Tezkiretü'l-huffaz*, I, 537; İbnü'l-Hatib, *el-İhata*, III, 549; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VI, 390; Ahmed Davudî, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 347; Kurt, *Endülüste Hadis*, s. 256

¹⁴⁹ İbn Habib, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 14; İbnü'l-Faradi, *Târîhu ulemai'l-Endelüs*, I, 459; Humeydi, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 282; Kadı İyaz, *Tertibü'l-medarik*, III, 784; Zehebi, *Siyer*, XII, 103; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 8; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VI, 390; Ahmed Davudî, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 347; Ebu Zehra, *İmam Malik*, s 240; Peter C. Sales, “Abd al-Malik b. Habib. Kitab al-Ta'rij (La historia),” *Masaq: Studia Arabo-Islamica Mediterranea [Society for the Medieval Mediterranean]*Leeds: the University of Leeds, Özel sayılar, Yıl 1, Sayı 8, Madrid, 1995, s. 173

¹⁵⁰ İbn Habib, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 38; İbn Habib, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 29; İbnü'l-Faradi, *Târîhu ulemai'l-Endelüs*, I, 459; Zehebi, *Siyer*, XII, 103; Kurt, *Endülüste Hadis*, s. 256

- Esbağ b. Ferâc (v.225/839)¹⁵²
- Abdullah b. Nâfi el-Asğar (v.216/831)¹⁵³
- Abdullah b. Abdülhakem¹⁵⁴
- Ubeydullah b. Mûsa el-Kûfî (v.213/828)¹⁵⁵
- İshak b. Sâlih¹⁵⁶
- İsmail b. Abdullah b. Abdullah b. Ebi Üveys (v.227/841)¹⁵⁷
- Habîb b. Ebi Habîb¹⁵⁸
- Talk el-Me'afirî (v.211/826)¹⁵⁹
- Abdullah b. Sâlih el-Cühenî¹⁶⁰
- Abdullah b. Dinâr¹⁶¹
- Abdullah b. Mûsa¹⁶²
- Ali b. Câfer b. Muhammed Ali b. el-Hüseyin (v.210/825)¹⁶³

¹⁵¹ İbn Habib, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 25; İbn Habib, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 38; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 8; Ahmed Davudi, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 347; Peter C. Sales, "Abd al-Malik b. Habib. Kitab al-Ta'rij (La historia)," s. 173

¹⁵² İbn Habib, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 25; İbnü'l-Faradi, *Târihu ulemai'l-Endelüs*, I, 459; Humeydi, *Cezvetü'l-muktebis*, s.283; Zehebi, *Tezkiretü'l-huffaz*, I, 537; Zehebi, *Siyer*, XII, 103; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 8; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VI, 390; Ahmed Davudi, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 347

¹⁵³ İbn Habib, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 38; İbn Habib, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 28; Ahmed Davudi, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 347

¹⁵⁴ İbn Habib, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 38; İbn Habib, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s.14; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 8; Ebu Zehra, *İmam Malik*, s. 240; Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 256

¹⁵⁵ Humeydi, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 283; Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 256

¹⁵⁶ İbn Habib, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 25

¹⁵⁷ İbn Habib, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 38; İbn Habib, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 25; İbn Habib, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 14; Humeydi, *Cezvetü'l-muktebis*, s.283; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 8; Ahmed Davudi, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 347

¹⁵⁸ İbn Habib, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 25

¹⁵⁹ İbn Habib, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 26

¹⁶⁰ İbn Habib, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 27

¹⁶¹ İbn Habib, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 27

¹⁶² İbn Habib, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 27

- Ali b. Ma'bed b. Şeddâd el-Abdî (v.218/833)¹⁶⁴
- İsa b. Râzin el-Kelaî¹⁶⁵
- Kudâme b. Muhammed el-Medeni el-Eşceî¹⁶⁶
- Muhammed b. Sellâm el-Cümahî (v.231/845)¹⁶⁷
- Kâsım b. Abdullah et-Tellî¹⁶⁸
- Harun b. Sâlih b. İbrahim b. Muhammed b. Talha b. Abdullah¹⁶⁹
- Ebu Muâviye el-Medenî¹⁷⁰

2.3. Meşhur Talebeleri

- Muhammed b. Vaddâh (287/900)¹⁷¹
- Bakî b. Mahled (v.276/889)¹⁷²

2.3.1. Muhammed b. Vaddâh (287/900)

Abdülmelik b. Habîb ve Bakî b. Mahled'in yanı sıra Endülüs'te hadîs ilminin yerleşmesinde en önemli yeri olanlarından biri olan Ebu Abdullah Muhammed b. Vaddâh el-Kurtubî, h. 199 yılında Kurtuba'da doğdu.

Kurtuba'da Muhammed b. İsa el-A'şa (v.222/836), Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ve İbn Habîb el-İlbirî gibi birçok hocadan hadîs dinlemiştir.

¹⁶³ Humeydi, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 283

¹⁶⁴ İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 28

¹⁶⁵ İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 29

¹⁶⁶ İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 29

¹⁶⁷ İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 29

¹⁶⁸ İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 29

¹⁶⁹ İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 30

¹⁷⁰ İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 30

¹⁷¹ İbn Habîb, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 40; İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 38; İbn Habîb, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 14; Kadı İyaz, *Tertibü'l-medarik*, III, 784; Zehebi, *Tezkiretü'l-huffaz*, I, 537; İbnü'l-Hatib, *el-İhata*, III, 550; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VI, 390; Ahmed Davudi, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 348; Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 466

¹⁷² İbn Habîb, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 40; İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 36; İbnü'l-Faradi, *Târîhu ulemai'l-Endelüs*, I, 462; Zehebi, *Siyer*, XII, 104; İbnü'l-Hatib, *el-İhata*, III, 550; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 9; Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 257

İbn Vaddâh, ilk yolculuğunu ibadet ve zühd için yapmış ve bu seferinde çoğunlukla gayesine uygun hadîsleri toplamıştır. 230/844'den sonra gerçekleştirdiği ikinci yolculuğunda ise, iki yüz altmış beş hadisçiyle karşılaşmış ve onlardan hadîs yazmıştır.

İbn Vaddâh, ilmî pek çok meseleye hâkim, hadîsin tarîklerine olduğu gibi illetlerine de vâkîf bir hadîs âlimi olarak Endülüs'e döndü. İbn Vaddâh, hadîs âlimleri arasında bilinen ıstîlâhî anlamıyla, hadîs ilmini Endülüs'e getiren ilk âlimlerden olmasının yanı sıra, hadîs dinlemek için etrafında insanların toplandıkları ve isnâdlarla ilgili bilgi veren ilk Endülüslü muhaddistir.

İbn Vaddâh, sabırla ve ecrini Allah'tan umarak insanlara hadîs öğretiyordu. Böylece Allahu Teâlâ, O'nun vasıtasıyla Endülüslülere lütûf ve ihsanda bulundu. Öyle ki, aralarında Kâsım b. Esbağ, Muhammed b. Lübâbe, Abdülmelik b. Eymen, Vehb b. Messere ve emsâli büyük hadîs âlimlerinin bulunduğu bir topluluk, O'nun rahle-i tadrîsinde yetişti.

Bu suretle İbn Vaddâh, hayatını hadîs ve hadîs ilimlerinin tadrîsine vakfetti. Bu esnada da ilmüne karşılık olarak ne bir makam ne de bir ücret talep etti. Hakkı teslim etmek gerekirse, Endülüs'te yavaş yavaş yaygınlık kazanan hadîs sahasındaki bu büyük canlanmada O'nun payı inkâr olunamaz. O, aynı zamanda zühd ve verâ da Endülüs halkının muallimi ve önderiydi.¹⁷³

İbn Vaddâh'ın vefat tarihi hakkında kesin bir bilgi verilmesi mümkün değildir. Bu konuda eldeki bilgiler doğrultusunda vefat tarihi olarak 287 yılının muharrem ayı olduğu söylenebilir.

Eserleri arasında *Kitâbu'l-kutan*, *Kitâbun fihi Meknunu's-sır ve Mustahracu'l-ilm ve Kitâbu'l-Ubbâd ve'l-avâbid* yer almaktadır.¹⁷⁴

2.3.2. Bakî b. Mahled (276/889)

İbn Vaddâh'tan sonra ise, İslâm dünyasında benzerleri telif edilmemiş eserlerin sahibi, emsâlsiz büyük muhaddis Ebû Abdurrahman Bakî b. Mahled el-Kurtubî gelir.

¹⁷³ Huseysin , “Mağrib ve Endülüs'e Hadis'in Girişi,” s. 10–11

¹⁷⁴ Kurt, *Endülüste Hadis*, s. 274

Bakî b. Mahled b. Yezid el-Endülüsî el-Kurtubî 201/817 yılında Kurtuba’da doğdu. İspanyalı hıristiyan bir ailenin soyundandır. İlk üç asırda Endülüs’ün yetiştirdiği büyük hadîs allâmesidir.¹⁷⁵

O, ilk eğitimini memleketi Endülüs’te almış, ardından da ilim talebi kastıyla şarka iki sefer yapmıştır. İlim tahsili uğrunda ilk seferinde yirmi, ikincisinde ise ondört yıl memleketinden ayrı kalmıştır.

Gençliğini ilim yolunda sarf eden Bakî b. Mahled, İbn Vaddâh’ın bütün şeyhlerinden hadîs semâ’ında bulunduğu gibi, bunların dışında daha pek çok şeyhten de hadîs tahammül etmiştir. Buna göre, onun kendilerinden hadîs tahammül ettiği hocalarının sayısı 284’ü bulmuştur.

Bakî b. Mahled, hâli hazırdaki Mâlikî fıkıh öğretimi yerine, fiilen hadîs öğretimi başlatmıştır. Bu suretle de, Endülüs’te hadîs alanına büyük bir canlılık kazandırmıştır¹⁷⁶

İlim tahsili için, doğuya seyahat etmişti. Bakî, A’şa diye bilinen Kurtubalı âlim ve muhaddis Muhammed b. İsa el-Meâfiri’den ve İmam Mâlik’in “*el-Muvatta*” adlı eserinin râvisi Yahyâ b. Yahyâ el-Leysi’den hadîs okudu.

Fakih Sahnun b. Said’den hadîs ve fıkıh tahsil etti. Onun hoca seçiminde son derece titiz davrandığı, birçok muhaddisten imkân bulduğu halde kendi ölçülerine uymadığı için hadîs almadığı bilinmektedir. Uğradığı herhangi bir yerdeki hadîsleri derleyip topladığı için arkadaşlarının “miknese” (süpürge) lâkabını taktıkları Bakî b. Mahled, otuz dört yıl süren hadîs tahsilini tamamlayıp memleketine dönünce hayatta olan hocaları başta olmak üzere Endülüslü hadîs talebeleri onun geniş hadîs kültüründen büyük ölçüde faydalanmaya çalıştılar.

Uzun seyahatleri sırasında semâ ve icâzet yoluyla rivâyet hakkını elde ettiği Ebu Bekir b. Ebu Şeybe’nin “*el-Musannef*” ini, İmam Şâfi’nin “*el-Ümm*”ünü ve benzeri kitapları Endülüs’e ilk defa getiren ve tanıtan Bakî b. Mahled olmuştur.

¹⁷⁵ Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 468

¹⁷⁶ Huseysin , “Mağrib ve Endülüs’e Hadis’in Girişi,” s. 11–12

Bakî, 28 cemaziyelahir h. 276 yılında Kurtuba'da vefat etti ve Benü'l-Abbâs Mezarlığına gömüldü. Eserlerinden bazıları, “*el-Müsnedü'l-kebir, et-Tefsirü'l-kebir ve Kitabü'l-a'dâd*” tır.¹⁷⁷

2.4. Diğer Talebeleri

- Ömer b. Mûsa el-İlbirî (v.254/868)¹⁷⁸
- Abdülcebbâr b. Feth el-Belevî (v.258/871)¹⁷⁹
- Fadl b. el-Fadl b. Amirâ (v.265/878)¹⁸⁰
- Said b. en-Nemr el-Gâfikî (v.269/882)¹⁸¹
- Muhammed b. Amire el-Utekî (v.276/889)¹⁸²
- Amir b. Muâviye el-Lahmî (v.277/890)¹⁸³
- Mutarrîf b. Kays (v.282/895)¹⁸⁴
- Yusuf b. Yahyâ el-Meğâmî (v.288/900)¹⁸⁵
- Yahyâ b. Ömer el-Endelusî (v.289/901)¹⁸⁶

¹⁷⁷ M.Yaşar Kandemir, “Baki b. Mahled”, *DİA*, İstanbul, 1991, IV, 541–542; Sakr, “Endülüs'te Tarih Okulunun Gelişimi”, s. 153

¹⁷⁸ Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 256

¹⁷⁹ İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 37

¹⁸⁰ İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 37; Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 257

¹⁸¹ İbn Habîb, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 39; İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 36; İbnü'l-Hatib, *el-İhata*, III, 550; Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 257

¹⁸² İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 38; Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 257

¹⁸³ Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 257

¹⁸⁴ İbn Habîb, *Edebü'n-nisa (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 40; İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 38; İbn Habîb, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 14; Kadı İyaz, *Tertibü'l-medarik*, III, 784; Zehebi, *Siyer*, XII, 104; Zehebi, *Tezkiretü'l-huffaz*, I, 537; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VI, 390; Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 257

¹⁸⁵ İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 38; İbn Habîb, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 14; İbn Habîb, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 40; İbnü'l-Faradi, *Târîhu ulemai'l-Endelüs*, I, 462; Humeydi, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 283; Zehebi, *Siyer*, XII, 104; Zehebi, *Tezkiretü'l-huffaz*, I, 537; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzhebe*, II, 9; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VI, 390; Ahmed Davudi, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 348; Peter C. Sales, “Abd al-Malik b. Habîb. Kitab al-Ta'rij (La historia),” s. 173; Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 257

¹⁸⁶ Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 257

- Abdurrahman b. Muhammed b. Ebi Meryem el-Kurtubî (v.290/902)¹⁸⁷
- Sabâh b. Abdurrahman el-Utekî (v.295/907)¹⁸⁸
- Abdullah b. Abdülmelik b. Habîb ve Muhammed b. Abdülmelik (v.291/903)¹⁸⁹
- Ahmed b. Mervân er-Rusâfî (v.286/899)¹⁹⁰
- Abdullah b. el-Ferac en-Nümeyrî (v.260/873)¹⁹¹
- Abdülmecid b. Afvan el-Belevî (v.264/877)¹⁹²
- Mâlik b. Ma'ruf (v.264/877)¹⁹³
- Muhammed b. Abdilber el-Kelâyî (283/896)¹⁹⁴
- Abdullah b. Kamer el-Kurtubî¹⁹⁵
- Kurz b. Yahyâ es-Sâdefî¹⁹⁶
- Müslim b. Suvar el-Mevrurî¹⁹⁷
- Muhammed b. Kamer ez-Zâhid¹⁹⁸
- Muhammed b. Ömer b. Yusuf el-Kindî (v.289/901)¹⁹⁹
- Muhammed b. Haris b. Ebi Said el-Kurtubî (v.260/873)²⁰⁰

¹⁸⁷ Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 257

¹⁸⁸ İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 36; Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 257

¹⁸⁹ İbn Habîb, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 39; İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 37; İbnü'l-Hatib, *el-İhata*, III, 550; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 9; Ahmed Davudi, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 348

¹⁹⁰ İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 36

¹⁹¹ İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 37

¹⁹² İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 37

¹⁹³ İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 38

¹⁹⁴ İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 38

¹⁹⁵ Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 257

¹⁹⁶ İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 37; Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 257

¹⁹⁷ Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 257

¹⁹⁸ İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 38

¹⁹⁹ İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 38

2.5. İlim Adamlarının İbn Habîb Hakkındaki Görüşleri

2.5.1. İlim Adamlarının İbn Habîb'e Övgüleri

İbn Habîb, Endülüs'te birçok âlimden ders almış ve çok sayıda talebeye hocalık yapmıştır. Talebelerinin ve ulemanın onun hakkındaki görüşlerine yer vermek hadisçiliğinin anlaşılmasına bir nebze de olsa yardımcı olacaktır.

Talebesi Yusuf b. Yahyâ el-Meğâmî, İbn Habîb hakkında: “İbn Habîb’in kapısında olanları görsen başkalarını değersiz görürdün” ifadelerine yer vermiştir.²⁰¹

İbnü'l-Faradî, İbn Habîb'i anlatırken iyi bir müellif, Mâliki fihhına hâkim ve mezhepte üst seviyede bir âlim olduğunu söyler²⁰² ve O'nu hâfiz ve fakih olarak niteler.²⁰³

el-Utbî, İbn Habîb hakkında şu ifadelere yer verir: “Allah Abdülmelik'e rahmet etsin. Medine ehlinin mezhebi üzerine, O'nun kitabından daha iyi yazılan başka bir kitap bilmiyorum.”²⁰⁴

İbn İzârî, İbn Habîb'in edebiyât, nahiv, tarih, nesep ve şiir dallarında da yetkin bir âlim olduğunu söyler ve tarih, edebiyât, fıkıh alanında da birçok eserinin olduğunu belirtir.²⁰⁵

İbn Ebi Meryem, İbn Habîb'in Mısır'da yanında misafir olduğunu ve Ondan çok kitap okuyan birini görmediğini anlatır.²⁰⁶

İbn Mevvâz, onun ilmini över;²⁰⁷ İbn Lübâbe de, “Endülüs'ün âlimi, fakihî” diyerek onu övmüştür.²⁰⁸

²⁰⁰ İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 37

²⁰¹ İbn Habîb, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 43; İbnü'l-Hatib, *el-İhata*, III, 549; Ahmed Davudi *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 347

²⁰² İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 41; İbn Habîb, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s.43; Zehebi, *Tezkiretü'l-huffaz*, I, 537; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VI, 391

²⁰³ Hüseysin, *Mezahir*, I, 123

²⁰⁴ İbn Habîb, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 45; İbn Ferhun, *Dibacü'l-müzheb*, II, 11; Ahmed Davudi, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 349

²⁰⁵ İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 41

²⁰⁶ İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 41; Hüseyini, “İbn Habîb,” s. 170

İbnü'l-Faradî, İbn Habîb'i fıkıh, nahiv, şiir, tarih ve nesep ilminde bilgiliydi²⁰⁹ diyerek över ve şöyle devam eder: “Sanki denizin bereketlenmesi gibi Endülüs ehli kendi içinden böyle bir âlimi çıkarmakla zinetlenir. İbn Habîb, Endülüs için şeref ve gurur kaynağıdır; çünkü O, Endülüs'te ilim pazarı kurup, orada hareketli bayraklar neşretmiş, kalplerdeki tembellik pasını silerek câhili, âlime çevirmiştir. Yalnız dini ilimlerde değil, fennî ilimlerde de bilgili bir âlimdir.”²¹⁰

Makkarî ise İbn Lübâbe'den şunu nakleder: “Abdülmelik b. Habîb fıkıh ve hadîsin yanında dil, irap ve edebî sanatlarda da bilgiliydi. Tarih ilminde de temâyüz etmişti ki O, Endülüs'ün en eski tarihçilerindendir.”²¹¹

Ahmed b. Abdilber, İbn Habîb'in zengin bir ilmi ve çok kitabı olduğunu söyler ve O'nu nahiv, arûz, şiir, neseb, tarih ilimlerine vâkıf bir haber kaynağı olarak niteler.²¹²

Muhammed b. Lübâbe, Endülüs'ün fakihinin İsa b. Dinâr ve âliminin ise İbn Habîb olduğunu belirtir.

Makkari, İbn Habîb'in hadîs, lugât, irap ve şiirde âlim olduğunu bildirmektedir.²¹³

Kadı İyâz, İbn Habîb'in İmam Mâlik'in görüşlerini savunduğunu ve Mâlikî fıkıhına hâkim bir fakih olduğunu söylemektedir.

Humeydî, İbn Habîb'i meşhur fakih, edebiyât ve diğer ilimlerde yetkin bir âlim olarak tanıtır.²¹⁴

İsa b. Dinâr, İbn Habîb'i ilim almak istediği herkesten daha fakih olarak kabul etmiş²¹⁵ ve ed-Dâbbî ise: “İbn Habîb'in hadisleri, hocaları çoktur ve çeşitli konularda fıkıh bâblarına göre “*el-Vâdîha*” isminde büyük bir fıkıh kitabı vardır” demiştir.

²⁰⁷ İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 8–9; Ahmed Davudi, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 349; Hudari, *İslam Hukuku Tarihi*, s. 250;

²⁰⁸ İbnü'l-Faradî, *Târihu ulemai'l-Endelüs*, I, 461; Hakan Kaysi, *Matmahü'l-enfüs*, s. 234; Kadı İyaz, *Tertibü'l-medarik*, III, 785; Zehebi, *Siyer*, XII, 105; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VI, 391; Ahmed Davudi, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 348; Zirikli, *el-A'lâm*, IV, 157

²⁰⁹ İbn Habîb, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 15; Kadı İyaz, *Tertibü'l-medarik*, III, 786; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 10

²¹⁰ Makkari, *Neşhu't-tıb*, II, 7

²¹¹ Hüseyini, “İbn Habîb,” s. 170

²¹² Kadı İyaz, *Tertibü'l-medarik*, III, 785; İbnü'l- Hatib, *el-İhata*, III, 549

²¹³ Makkari, *Neşhu't-tıb*, II, 7

²¹⁴ İbn Habîb, *Edebü'n- nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 51

İbn Haldun, “İbn Habîb, Endülüs’te Mâlikî mezhebini yaydı ve orada “*el-Vâdîha*” kitabını yazdı, sonradan kendi talebesinden “*el-Utbî (el-Utbiyye)*” sini yazdı” ifadelerinde bulunmuştur.²¹⁶

Suyuti, İbn Habîb’in Mâlikî mezhebinde otorite olduğunu belirtmektedir.²¹⁷

Yukarıda nakledilenlerden de anlaşılacağı üzere İbn Habîb’in, birçok ilim dalında yetkin olduğu ve saygın âlimler tarafından kabul gördüğü sonucunu çıkarabiliriz.

2.5.2. İlim Adamlarının İbn Habîb’e Yöneltilikleri Eleştiriler

Diğer taraftan bir kısım ulema da O’nu tenkid etmişler ve yalancılıkla itham etmişlerdir.

İbn Hıbbân âlimlerin, İbn Habîb’in, onların bilmediği ilimleri bilmesinden dolayı O’na hased ettiklerini söyler; çünkü İbn Habîb fıkıh, hadîs, irap ve dilde âlim olmasının yanında şiirde,²¹⁸ kadim ilimlerde de kabiliyetli biriydi.²¹⁹

İbnü’l-Faradî, İbn Habîb’in hadîsin sahihini zayıfını bilmediğini sadece Mâlikî mezhebinde fakih bir âlim olduğunu belirtir.²²⁰

Bir kısım âlimler, İbn Habîb’i şarkı dinlemedeki ruhsatı benimsemekle itham eder ve O’nun şarkı söyleyen câriyeleri olduğunu söylerler. Görünen o ki bunu söyleyen kişinin, Endülüslü şâir Yahyâ b. Hakem el-Gazâlî’nin bu manadaki bir şiirinden bunu çıkarttığı nakledilmektedir.²²¹

Şâir’in bu sözünden İbnü’l-Faradî de, İbn Habîb’in şarkı dinlemeyi mübâh saydığını ve kendisine şarkı söyleyen cariyeleri olduğunu anlamıştır. Ancak Kadı İyâz, İbn Habîb’in şarkının kerâhiyetine dair bir kitabı olduğunu söyleyerek bu hikayenin asılsızlığından bahsetmiştir.

²¹⁵ İbn Habîb, *Tefsiru garibi’l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 41; İbn Habîb, *et-Tıbbü’n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 15; İbnü’l-Faradî, *Târîhu ulemai’l-Endelüs*, I, 461

²¹⁶ İbn Habîb, *Edebü’n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 4–39; İbn Haldun, *Mukaddime*, III, 1056

²¹⁷ Hüseyin, “İbn Habîb,” s. 170

²¹⁸ Saîd el-Magribî, *el-Mugrib*, II, 96

²¹⁹ İbn Habîb, *Tefsiru garibi’l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 42

²²⁰ Kadı İyâz, *Tertibü’l-medarik*, III, 786; İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzib*, VI, 391; Hüseyin, *Mezahir*, I, 123

²²¹ İbn Habîb, *Tefsiru garibi’l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 41

Kadı İyâz, O'nun yalancı olarak nitelendirilmesine: “Bunda İbn Habîb’i yalanlamayı ve başkasının sözünü O’nun sözüne tercih etmeyi gerektirecek bir delil yoktur. Bunu nakledenlerden Ahmed b. Hâlid, İbn Habîb hakkında olumsuz düşünen biridir” diyerek karşı çıkmıştır.²²²

Fakihler İbn Habîb’i kıskanıyorlar; ama ne ilim sahibi ne de şâir olmadığını söyleyebiliyorlardı. İbn Abdilber, İbn Habîb hakkında yalancı derken, İbn Vaddâh ise İbn Habîb’ten razı olmadıklarını ve O’nun, hadisi hocası Esed’den işitmediğini söylemektedir.²²³

Muhammed b. Kâsım, Vehb’e İbn Habîb hakkında sorduğunu ve Vehb’in İbn Vaddâh’tan rivâyette şunu söylediğini belirtir: “İbn Habîb hakkında söylenenler ne hayır ne şerdir. İfade edilen tek şey Esed’den işitmedi, şeklindedir.”²²⁴

Münzir b. Said ise, İbn Habîb’in hiçbir değeri olmasa bile O’nu eleştirenlerin, O’na muhalif olanların, O’nu suçlayanların hiçbirinin dayanağı olmadığını ve onların en fazla Abdülmelik b. Habîb yalan söyledi, yanlış yaptı dediklerini söyler sonra da onların söylediklerine hiçbir delil getiremediklerinden bahseder.

ez-Zebidî, Mağribin âlimi Sahnun O’nun vefatını duyunca: “Endülüs’ün âlimi, hatta vallahi dünya âlimi öldü” sözüyle O’nun aleyhinde söylenenler reddolunur²²⁵ demiştir.

Sonuç olarak, Abdülmelik b. Habîb’in fıkhıta yetkin olduğu diğer taraftan onun hadîs ilminde zayıflığı rivâyetteki tesâhülü vurgulanmaktadır. Bu konu ise hadîs ilmi başlığı altında aşağıda ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

2.6. İbn Habîb ve Hadîs İlmi

Abdülmelik b. Habîb, hadîşçiliğinden önce fıkıh alanında tanınmış bir ilim adamıdır. Hatta hadîşçiliği tenkide uğramış ve birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Zikredildiği

²²² İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l- Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 4

²²³ İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 13

²²⁴ İbnü'l-Faradi, *Târihu ulemai'l-Endelüs*, I, 461

²²⁵ İbn Habîb, *Edebü'n- nisâ (Mukaddime)*, thk. Türki, s. 43; İbnü'l-Kıfti, *İnbahü'r-ruvât*, II, 206; Zehebi, *Siyer*, XII, 105; Zehebi, *Tezkiretü'l-huffaz*, I, 537; İbnü'l-Hatib, *el-İhata*, III, 549; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 13; Zübeydi, *Tabakatü'n-nahviyyin*, s. 260; Ahmed Davudi, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 348; Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 4

üzere Medine’de bulunduğu sürede, İmam Mâlik’in öğrencilerinin derslerini takip eden ve İmam Mâlik’in görüşleri istikâmetinde yetişen Endülüslü öğrenciler arasında olan İbn Habîb, bazılarınca koyu bir Mâlikî²²⁶ taraftarı olmuştur.

Kırâat ilminden sonra tahsiline fıkıhla başlamış olsa bile hadis ilmini tahsil etmiştir. Tahsili boyunca hadîsten uzaklaşmamış birçok hocadan hadîs dinlemiş ve rivâyet etmiştir. O dönemde ilmin ve hadîsin merkezi olan Mekke, Medine ve Mısır gibi şehirlere ulaşmasının ilmî kişiliğine katkısı büyük olmuştur. Bu şehirlerde birçok kıymetli hocayla karşılaşma ve onlardan ders alma imkânına sahip olmuştur.

İbn Habîb’in hadîse bakışı, onu nasıl değerlendirdiği ve hadîsi nakletmedeki metodu bilinirse, konunun daha iyi anlaşılıp değerlendirilebileceği kanaatindeyim.

2.6.1. Hadisi Anlama ve Yorumlama Metodu

İbn Habîb, eserlerinde muhaddisler gibi sadece hadîsleri nakletmekle yetinmeyip rivâyetlerin ne anlama geldiğini açıklardı.

Salt bir nakilci olmayıp, kendi dönemine kadar gelen bilgi birikimini ve yaygın inanışları, İslâm’ın akide sistemi açısından tenkit süzgecinden geçirerek, kendi yorumlarını da ilave eden ilim adamıdır. Bu durum, rivâyetleri tedvînin yaygın telif tarzı olduğu bir dönem için garip gözükse de ilmin sadece rivâyet vasıtasıyla kavranamayacağı dikkate alındığında anlaşılır bir yol olarak görünmektedir.

İbn Habîb’in, görüş ve açıklamalarında İmam Mâlik’in görüşlerini esas almakla birlikte, Medine’deki halefleri, çağdaşı başka âlimlerden de istifade ettiği, zaman zaman İmam Mâlik’ten de farklı düşündüğü, kendine has görüşleri ve tercihlerinin olduğu belirtilmektedir.

Abdümelik b. Habîb’in geniş bir kültüre ve ilme sahip olmasına rağmen, hadîs rivâyetine tam özen göstermediği ilim adamları tarafından belirtilmektedir. Şarka yaptığı ilmi seyahat de bu konuda arzulanan faydayı sağlamamıştır.²²⁷ İbn Habîb,

²²⁶ İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VI, 391; Zehebi, *Tezkiretü'l-huffaz*, I, 537; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifin*, VI, 181; Zirikli, *el-A'lâm*, IV, 157; Hudari, *İslam Hukuku Tarihi*, s. 250; Sezgin, *Tarihü't-türasi'l-Arabî*, II, 137; Sezgin, *Tarihü't-türas*, I, 586; Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 465; Kurt, *Endülüüs'te Hadis*, s. 258

²²⁷ İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 24

istilâhî anlamda hadîs ilmini Endülüs'e getiren isnâd ile ilgili bilgi veren bir muhaddis değildir. Fakat İbn Abdilber, İbn Habîb'in bir disiplin olarak hadîsi Endülüs'e ilk defa getiren kişi olduğunu söyler. Bu ifade onun Endülüs'te sistematik şekilde hadîs derslerini başlattığına işaret etmektedir. Ancak rivâyet usûlü açısından tenkit edilmiş, bilhassa doğrudan hadîs işitmediği kişilerden rivayette bulunduğu, münker hadîslerle ihticac ettiği, hadîs ilmini bilmediği söylenmiştir.²²⁸

İbn Habîb'in İmam Mâlik'e görüş isnadında da benzeri şekilde davrandığını, bu yüzden rivâyetlerine güvenilemeyeceğini söyleyen İbnü'l-Cebbâb ve İbn Vaddâh gibi bazı âlimler bulunmakla birlikte, âlimlerin çoğunluğu bu durumu O'nun rivâyet tekniğindeki kusuru olarak görür, ilim ve ahlâkî meziyet bakımından kendisine bir eleştiri yöneltmez.²²⁹

Gerçekten de hadîs rivâyet usûlü açısından incelenince, eserlerinde naklettiği hadîslerin ciddi bir kısmının munfasıl veya munkatı olduğu görülür. Onun bu tutumu, hadîsleri teknik bir yaklaşımla değil, insanları Allah'a daha çok yakınlaştırma, O'na ibadeti sevdirmeye gayesiyle nakletmekten kaynaklanmaktadır. Hadisleri müslümanlar için bir bilgilenme aracı olarak ele almasından dolayı anlam yönünden doğru bulduğu rivâyetleri, sened açısından araştırmaya lüzum görmemesinden kaynaklanır.

Hadisi öğrenme, öğretme konusunda münekkitlerin ve muhaddislerin İbn Habîb'i eleştirmelerinin sebeplerinden biri, O'nun en zayıf rivâyet yollarından olan "vicâde'ye" cevâz vermesidir.

Bir râvinin yazma bir risâle veya kitabı bulması, ele geçirmesine vicâde denir. Hadisçiler bunu semâ ve münâvele sözkonusu olmadığı halde bir kitaptan hadis almayı ifade için kullanır. Kitabın müellifi ile bulan arasında muasarat, sema, icâzet gibi herhangi bir ilişkinin bulunması veya bulunmaması neticeyi değiştirmez. Bulduğu hadisleri vâcid'in sema veya icâzete delalet eden lafızlarla rivâyet etmesi câiz değildir. Rivayette mutlaka "vecedtü bihatti fûlan" ...nın el yazısı ile yazılmış olarak buldum ki... diyerek durumu açıklaması gerekir.²³⁰ Öyleki bu zayıf rivâyet

²²⁸ Zehebi, *Siyer*, XII, 106

²²⁹ Görgün, "İbn Habib es-Sülemi," *DİA*, III, 511-512

²³⁰ İsmail Lüffi Çakan, *Hadis Usulü*, 6. Baskı, İstanbul, 1989, s. 58-60; Makkari, *Nefhu't-tib*, II, 8

şekli, sünneti koruma çabalarının zirvede olduğu bir dönemde yaşamış olan İbn Habîb'den kabul edilmediği görülmüştür.”²³¹

Bazı âlimler de, “büyük fakih, Endülüs’ün âlimi, Mâlikî mezhebinde otoriteydi diyerek önce İbn Habîb’in meziyetlerini sıralıyor; ardından hadîsi iyi bilmiyordu, münâveleyle yetiniyordu diyerek O’nu eleştirmiştir.”²³²

Münâvele, kendisinden nakl ve rivayet etmesi için hocanın, öğrencisine bir kitap veya yazılı bir metin vermesine denir. Eğer hoca, kitabı verirken “ bunu sana temlik ediyor” veya “istinsah için emanet ediyor ve rivâyet etmene de izin veriyorum” derse, buna icâzetli münâvele ismi verilir ve geçerli bir yoldur. Bunun için “haddesena fûlanun münâveleten ve icâzetten” ifadesi kullanılır. Yok, eğer hoca, öğrencisine “ benim işittiğim hadisler bunlardır” diyerek icâzetten söz etmeden bir kitap teslim ederse, bu, icazetsiz münâvele (mücerred münâvele)’ dir ve bu yolla elde edilen hadislerin rivâyet edilmesi câiz değildir. Bazı kaynaklarda İbn Habîb’in icazetsiz rivâyet ettiğine dair bilgi de bulunmaktadır.

İbn Hacer el-Askalâni (852/1448), İbn Habîb’in karşılaşma olmaksızın münâvele yoluyla hadîs almayı câiz gördüğü ve birçok kitabı olduğu için eleştirildi ifadelerinde bulunmuştur.²³³

Zehebi O’nun, hadîsi bilmediğini ve birçok kişi tarafından zayıf kabul edildiğini hatta yalancılıkla itham edildiğini nakleder.²³⁴ İbn Habîb’in fıkıha hâkim olduğu; ancak hadîs bilgisinin olmadığı ve hadisın sahihini zayıfından ayıramadığı nakledilmektedir.²³⁵

İbn Habîb’in talebesi İbn Vaddâh ise şunları ifade etmektedir: “İbn Habîb, hocası Esed b. Musa’dan hadîs dinlememiştir. İcazet almamasına rağmen hocası Esed b. Musa’dan dinlemiş gibi hadis rivayet etmiştir.”²³⁶

²³¹ İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l- Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 49

²³² İbn Habîb, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 15; İbn Habîb, *Edebü'n-nisa (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 54

²³³ İbn Habîb, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 54; Zehebi, *Siyer*, XII, 105

²³⁴ Zehebi, *Mizanü'l-i'tidal*, II, 652

²³⁵ İbn Habîb, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 41; İbn Habîb, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s.15; Hüseyini, “İbn Habîb,” s. 170

²³⁶ Zehebi, *Siyer*, XII, 104; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VI, 391

İbn Vaddâh böyle demiş olsa da aynı zamanda İbn Habîb'i övmüştür. Muhtemeldir ki bazı yönlerini övmekle beraber rivâyetteki tesahülünü doğru bulmamıştır.

İbn Habîb'in, karşılaşmaksızın münâvele yoluyla hadîs almayı câiz gördüğü için eleştiri aldığı belirtilmektedir.²³⁷ Onun amacının icâzet almak olduğu ve çoğu rivâyetlerinin icâzetli olmadığı bilgisi kaynaklarda geçmektedir.²³⁸

İbn Habîb'in, hadîsleri hocası (Esed b. Mûsa'ya) okuması -el-Kırâe- söz konusu olmadığına göre, hocasının kitaplarını okuması muhtemeldir. Esed b. Musa, "İbn Habîb kitaplarımı yazıp geri vermek üzere aldı" demiştir. İbn Vaddâh'ın "İbn Habîb, Esed b. Mûsa'dan hadîs dinlememiştir" sözünün manası işte budur.²³⁹

İbn Habîb'in, Esed b. Musa ve İbrahim b. el-Münzir'in kitaplarını onlarla hiç karşılaşmadan ve bu kitapları okumadan rivâyet ettiğine dair haberleri de Kadı İyâz, kabul etmeyip reddetmiştir.

Abdümelik b. Habîb'in rivâyetine itibâr edilemeyeceği ve sika olmadığı kaynaklarda bilgi olarak yer almaktadır.²⁴⁰ Zehebî ise, Ahmed b. Abdilber en-Narencî'den şu sözünü nakletti: "O, Endülüs'e hadîsi ilk getiren kişidir. Zayıfından sahihini ayıramıyor,²⁴¹ tariklerini bilmiyor, ricâl isimlerini yanlış okuyor ve münker hadîslerle delil getiriyordu. Zamanındakiler O'ndan razı değildi ve O'nu yalancı sayıyorlardı."²⁴²

Başka bir kaynakta Ahmed b. Abdilber, İbn Habîb'in zengin bir ilminin, birçok kitabının olduğunu söyler ve O'nu fıkıh, arûz, şiir ve neseb ilimlerin de söz sahibi bir âlim olarak niteler.²⁴³

Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*'ında ve *Siyer*'inde, İbn Habîb'in hadîste sağlam olmadığını, münâveleyi ve vicâdeyi kabul ettiğini belirtir.²⁴⁴ O'nu zayıf görenlerden

²³⁷ İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 47

²³⁸ Makkari, *Nefhu't-tib*, II, 8

²³⁹ İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 46; İbnü'l-Faradi, *Târihu ulemai'l-Endelüs*, I, 459

²⁴⁰ İbn Habîb, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 50; Zehebî, *Mizanü'l-i'tidal*, II, 652; Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 465

²⁴¹ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 537

²⁴² İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 47

²⁴³ Ahmed Davudî, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 348

²⁴⁴ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 537; Zehebî, *Siyer*, XII, 103

biri olan İbn Hazm, İbn Habîb'in suhufçu olduğunu; ama kasıtlı yani bilerek ve kasten bir ilim tahripçisi, hata yapıcı olmadığını söylemektedir.²⁴⁵

İbn Habîb'in hadis ilmi hakkında nakledilen olumsuz değerlendirmelere karşın, Mısırlı fakihlerden İbnü'l-Mevvâz, onun fıkhıdaki derinliğini özellikle vurgularken; İbnü'l-Mâcişûn'un, İbn Habîb'i fıkhıta kayrevanlı fakih Sahnun'dan üstün gördüğü rivayet edilir.²⁴⁶

Bu husustaki rivâyetlerin çelişkili olması, o dönemdeki âlimler ve talebeleri arasında bazı çekişmelerin yaşanmış olmasıyla ve mezhep içi tartışmalarla yakından ilgilidir. Ayrıca bütün bunlar dolaylı bir biçimde, bu âlimlerin birbirleriyle mukâyese edilip; bir anlamda mezhep içi tartışmalarda bazı görüşlerin temellendirilmesi olarak kabul edilebilir.

Kısacası, İbn Habîb'in çok miktarda hadîs bilmesine, Endülüs'te hadîsi ilk neşreden kişi²⁴⁷ olmasına rağmen hadîs ilminde derin bir anlayışa sahip olmadığı, hadîsin sahihini sakiminden temyiz edemediği,²⁴⁸ vehminin çok olduğu, ricâlin durumuna aldırmadığı rivâyet edilmektedir.²⁴⁹

İbn Habîb'in ansiklopedik geniş bilgisinden dolayı hadîs alanında bazı hatalara düştüğü ve fakihlerin, tıp, astroloji, nesep, şiir gibi hiç bilmedikleri ve ilgilenmedikleri ilimlerde söz sahibi olmasından dolayı O'na cephe aldığı rivayet edilmektedir.²⁵⁰

Âlimlerin bazıları bu eleştirileri reddetmeye veya en azından yorumlamaya çalıştılar. Mesela, Münzir b. Said şöyle demiştir: “En fazla söyledikleri Abdülmelik yalan söyledi veya yanlış yaptı; fakat bunları söyleyenler hiç bir delil getiremezler.”²⁵¹

²⁴⁵ Zehebi, *Siyer*, XII, 106

²⁴⁶ İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulemai'l-Endeliüs*, I, 462; Kadı İyaz, *Tertibü'l-medarik*, III, 785; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 9; Ahmed Davudî, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 348

²⁴⁷ İbn Habîb, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s.15; Görgün, “İbn Habîb es-Sülemi”, *DİA*, III, 512

²⁴⁸ İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulemai'l-Endeliüs*, I, 460; Zehebi, *Siyer*, XII, 104; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 9; İbn Hacer, *Lisanü'l-Mizan*, IV, 59; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VI, 390; Hudarî, *İslam Hukuku Tarihi*, s.250; Ahmed Davudî, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 348; Makkari, *Nefhu't-tub*, II, 8

²⁴⁹ Zehebi, *Siyer*, XII, 105; Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 465

²⁵⁰ Hüseyini, “İbn Habîb,” s. 171

²⁵¹ İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 48

Nefhu't-tib'da bu iddiaların doğru olmadığı ifade edilir, gerekçe olarak ta kendisinden Bakî b. Mahled gibi birçok büyük muhaddisin rivâyette bulunmuş olduğu gösterilir ve onun için “İlim denizi, Endülüslülerin şerefi ve övünç vesilesi” tabirleri kullanılır. Endülüs ehlinin ve birçok hadîsçinin bilmediği garip hadîsler olduğu da açıktır. İcâzet konusu da, o gün için icâze görenlerin mezhebine uygun ve yaygın bir durumdur.²⁵²

Ayrıca İbn Habîb'in, hicri üçüncü asrın ilk dönemlerinde yaşamış olması, İmam Mâlik'in hadisin manasına nüfuz edilmesi gerektiği yönündeki teşviki, Endülüs'ün doğuya uzak düşmesi ve bunlara bağlı olarak hadis alanında meydana gelen gelişmelerden yeterince haberdar olmayışı hadis rivayet usulü açısından tenkit edilmesine neden olmuş olabilir.

İbn Habîb'in rivâyetteki tesâhülüne rağmen yukarıda bir kısmını zikrettiğimiz gibi, yaşadığı dönemde onu tenkit etmelerinin yanında aynı kişiler onun hâfızasının güçlülüğünü, kavrayışının derinliliğini ve eserlerinin kalitesini de övmektedirler.²⁵³

O'nun hakkında, cerh olarak söylenenler bir tarafa, şarktan Endülüs'e getirerek yazmış olduğu eserlerin hepsi günümüze ulaşmasa bile, sadece isimleri göz önünde bulundurulduğunda, hadis edebiyâtının buraya girmesinde çok önemli bir yeri olduğunu kabul etmek gerekir.²⁵⁴

İbn Habîb'le ilgili araştırmalar batı'da iki yüz yıla aşkın bir geçmişe sahiptir. Birçok eserin müellifi olduğu vurgulanırken, onun çeşitli alanlarda eser veren çok yönlü bir âlim olarak tanınması XIX. yüzyılın ortalarında mümkün olmuştur.²⁵⁵ Eserleri ile ilgili bilgiler aşağıda verilmeye çalışılacaktır.

2.7. Eserleri

İbn Habîb'in yaşadığı dönemin hususiyetlerinden biri de Arap müslümanlarla yerli hristiyan hanımlardan doğan müvelledlerin ve yerli halktan müslüman olan

²⁵² Makkari, *Nefhu't-tib*, II, 6–9; Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 465

²⁵³ İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 49

²⁵⁴ İbn Habîb, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 41–55; Zehebî, *el-İber* I, 336; Makkari, *Nefhu't-Tib*, II, 8; Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 258; Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 465

²⁵⁵ Görgün, “İbn Habîb es-Sülemi”, *DİA*, III, 512

mevâlinin sayılarının gittikçe artmasıdır ki bu husus Endülüs'ün en önemli dönüm noktasıdır.²⁵⁶

Bu nedenle İbn Habîb'in faaliyetleri ve eserleri, yeni müslüman olanlara İslâm'ı öğretmek amacını da gözetmektedir. Eserleri için, halka Allah'ı tanıtır O'na ibadeti sevdirdiğinin söylenmesi, İbn Habîb'in yaşadığı dönem ve şartları dikkate alarak eserlerini telif ettiğinin bir başka şekilde ifadesidir.

Kendisinden önce hocaları tarafından bilinen şeyleri kaydedip geliştiren İbn Habîb, gerektiğinde bunları yeniden düzenleyerek nakletmiştir. Bunun en güzel örneklerini fıkıh ve tarih eserlerinin yanında astronomi ve tıpla ilgili eserlerinde görmek mümkündür.

Günlük hayatı doğrudan ilgilendiren o dönemin iki ilim alanından biri tıp, diğeri Astronomi olduğundan bu alanlarda, başından itibaren müslümanlar, kitap ve sünnet merkezli bir tavır geliştirme zorunluluğu hissetmişlerdir; bu tavrın ilk sonuçlarını kaydederek tedris konusu yapan ilk âlimlerden biri de İbn Habîb olmuştur.

İbn Habîb velûd bir müelliftir. Kitaplarının sayısının çokluğu bizzat kendisinden nakledilen ifadelerde bir rivâyete göre 1050 eser te'lif ettiği belirtilmiştir.²⁵⁷ Birçok konuda yazdığı eser ya alanında ilk olma özelliğini taşımakta veya Endülüs'te o konuda yazılan ilk eser olarak nitelendirilmektedir.

Bazı rivâyetlerde onun eserlerinin kısmen veya tamamen Mısır ve Medinelilerden duyduklarından oluştuğunun ifade edilmesi, eserlerinin çok oluşunun sebebinin önemli ölçüde açıklar.²⁵⁸

İbn Habîb'e Allah'a ibadeti sevdiren kitapların var mı diye sorulduğunda, O da şöyle cevap vermiştir: “Regâib ve rehâib konularında eserlerim şunlardır:

Vaaz ve fedâil konularında yedi kitap; Peygamber Efendimiz (s.a), ashabının, Ömer b. Abdülaziz ve Mâlik b. Enes'in faziletini, Kureyşin haberlerini ve nesebini anlatan onbeş kitap; sultan ve imamların hayatlarını anlatan sekiz kitap; kadınların

²⁵⁶ İmameddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, s. 108–120; Görgün, “İbn Habib es-Sülemi”, *DİA*, III, 512

²⁵⁷ Kadı İyaz, *Terribü'l-medarik*, III, 785; İbnü'l-Hatib, *el-İhata*, III, 550; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 12; Ahmed Davudi, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 349; Hüseyini, “İbn Habib,” s. 170

²⁵⁸ Görgün, “İbn Habib es-Sülemi”, *DİA*, III, 512

durumlarını anlatan sekiz kitap; hadîs, fıkıh, tıp kıraât, nâsih-mensuh, Regâibu'l-Kur'ân ve megâzi konularında doksanbeş kitap; efendimizin savaşlarını anlatan oniki kitabım vardır.”²⁵⁹

İbn Habîb'in eserlerini Kadı İyâz ise şöyle sıralamaktadır:

1. *Kitabu Fedâili's-sahabe*²⁶⁰
2. *Kitabu Gâribi'l-hadîs*²⁶¹
3. *Kitabu Sirâti'l-imam fi'l-mulhidin*²⁶²
4. *Kitabu Tabakâti'l-Fukahâ ve't-tabiîn*²⁶³
5. *Kitabu Mesâbihi'l-Hüdâ*²⁶⁴
6. *Şerhu'l-câmi*; 10 cüze ulaşan bu kitapları o, el-Cevâmi adı altında toplamıştır.
7. *Kitabu irabi'l-Kur'ân*²⁶⁵
8. *Kitabu'l-Hisbe fi'l-emrâz*
9. *Kitabu'l-ferâiz*
10. *Kitabu's-Sehâ ve'stinai'l-ma'ruf*
11. *Kitabu Kerahiyyeti'l-ginâ*
12. 7 cüz *Kütübü'l-mevâiz*
13. 7 cüz *Kütübü'l-fedâil*
14. *Fedâilu'n-Nebi ve's-sahâbe*
15. *Fedâilu Ömer b. Abdülaziz*

²⁵⁹ İbnü'l-Hatib, *el-İhata*, III, 550 ; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 13; Ahmed Davudi, *Tabakatü'l-müfessirin*, I, 349

²⁶⁰ Zehebi, *Siyer*, XII, 103; Zuhayli, “İbn Habib,” s. 404

²⁶¹ Zehebi, *Siyer*, XII, 103; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifin*, VI, 181

²⁶² Zehebi, *Siyer*, XII, 103

²⁶³ Zehebi, *Siyer*, XII, 103; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifin*, VI, 181; Zuhayli, “İbn Habib,” s. 404

²⁶⁴ Zehebi, *Siyer*, XII, 103; Zuhayli, “İbn Habib,” s. 404

²⁶⁵ İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-arifin*, s. 624; Kehhale, *Mu'cemü'l-Müellifin*, VI, 181

16. *Fedâilu Mâlik b.Enes*
17. 15 cüz *Kitabun fi Ahbâri Kurayş ve ensâbiha*
18. 8 cüz *Kitabu 's-sultan ve Sirâti 'l-imam*
19. 8 cüz *Kitabu 'l-Bâh ve 'n-nisâ*
20. 60 cüz *Tefsir fi 'l-Kur'ân*
21. *Kitabu 'l-megâzi*
22. *Kitabu 'n-Nâsih ve 'l-mensuh*
23. 95 cüz *Regaibu 'l-Kur'ân*²⁶⁶
24. *Kitabu 'r-Ruhun ve 'l-megârim*
25. 22 cüz *Kitabu Megâzi Rasulillah*
26. *Kitabu 'n-fi 'n-neseb*
27. *Kitabu 'n-fi 'n-nücûm*
28. Hz. Peygamber'in (s.a) hac menasikini anlattığı *Kitabu 'l-câmi*²⁶⁷
29. *Kitabu 'r-regâib*
30. *Kitabu 'l-Verâ fi 'l-ilm*
31. *Kitabu 'l-Verâ fi 'l-mâl*
32. *Kitabu 'r-riyâ*
33. *Kitabu 'l-mescideyn*²⁶⁸
34. *Kitabu Mekârimu 'l-ahlâk*²⁶⁹
35. *Kitabu 'l-Hikem*²⁷⁰

²⁶⁶ Kâtip çelebi, *Keşfü 'z-Zünun*, I, 909

²⁶⁷ Zehebi, *Siyer*, XII, 103

²⁶⁸ Zehebi, *Siyer*, XII, 103

²⁶⁹ İbn Hayr, *Fehrese*, s. 290; Zuhayli, "İbn Habib," s. 404

İbn Habîb'in aşağıdaki eserleri günümüze ulaşmıştır:

1. *Kitabu'l-Gâye ve'n-nihâye* veya diğer adıyla *Kitabu Edebi'n-nisâ*
2. *Kitabu't-tarih*
3. *el-Vâdiha*²⁷¹
4. *Muhtasar fi't-tib*
5. *Kitab fi Ma'rifeti'n-nücûm*
6. *Kitabu Vasfi'l-fırdevs*²⁷²
7. *Kitabu'l-verâ*²⁷³
8. *Tefsiru garibi'l-Muvattâ*²⁷⁴
9. *Kitabu'l-ferâiz*

2.7.1. *Kitabu Edebi'n-nisâ*

2.7.1.1. Kitabın İsmi İle İlgili Bilgiler

Sahibine nisbeti sahih olmadan, insanlığın mirası olan herhangi bir kitabın öneminden bahsetmek mümkün değildir. Kitabın bir tek nüshası Rabât Halk Kütüphanesinde bulunmaktadır. Hattı, kolayca okunabilecek açık Endülüs Mağrib hattıdır.²⁷⁵

²⁷⁰ İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 52–57; İbn Habîb, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 69–70; İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, XII, 12; Hüseyini, “İbn Habîb,” s. 172–173

²⁷¹ Zehebi, *Siyer*, XII, 103; Zehebi, *el-İber*, I, 336; Kehhale, *Mu'cemü'l-Müellifin*, VI, 181

²⁷² İbn Habîb, *Tefsiru garibi'l-Muvatta (Mukaddime)*, thk. Useyman, I, 52–57; İbn Habîb, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 58–68; İbn Habîb, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s.17–18; İbnü'l-Hatîb, *el-İhata*, III, 550–551; Zirikli, *el-A'lam*, IV, 157; Hüseyini, “İbn Habîb,” s. 171–172; Sezgin, *Tarihu't-turas*, I, 587; Sezgin, *GAS*, I, 362; Kurt, *Endülüs'te Hadis*, s. 257–258

²⁷³ Zuhayli, “İbn Habîb,” s. 404

²⁷⁴ Zehebi, *Siyer*, XII, 103; İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-arifin*, s. 624

²⁷⁵ İbn Habîb, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 58; İbn Habîb, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s.17

Rabât Halk Kütüphanesindeki el yazma metnin baş tarafında ve sonunda geçtiği gibi, onun biyografisini yazan tüm kaynaklarda “*Kitabu’l-Gâye ve’n-nihâye*” adında bir eseri bulunmadığı ve bu eserin şu dört isimle kaynaklarda geçtiği bildirilmektedir.²⁷⁶

- *Gâyetü’l-beyân ve Nihâyetü’t-tibyân fî Tarihi Ali Osman* (Alauddin Ali b. El-Kadi es-Sa’di)
- *el-Gâye fî İhtisarı’n-nihâye fî’l-fikh*
- *el-Gâye li Ehli’n-nihâye* (Sehl b. Abdullah et-Tüsteri)
- *Gâyetü’l-müfid ve Nihâyetü’l-müstefid* (Ebu Muhammed Abdullah b. Yahya ed-Dâbği)

Eseri tahkik eden Abdülmecid et-Türki’ye göre; kitabın başlığı, nâsihin (kitabı çoğaltma amacıyla yazan) kitabın konusunu, üslubunu ve tümüyle kitabın tamamını beğendiğini ifade etmenin dışında önemli hiçbir şeyi yansıtmıyor. Nâsih, kitabın hacminin küçüklüğüne rağmen tüm müelliflerin arzuladığı hedefe (el-gâye), hatta hedefte son noktaya (en-nihâye) ulaştığını düşünmüştür. Böylece de kitabın içeriğini ifade edecek asıl başlık gizli kalmaktadır. O içerik de, kadınlar ve evlilik hayatında erkeklerle ilişkileridir. İbn Habîb’in eserlerinin listesini veren biyografi kitaplarında ise sekiz bölümden oluştuğu belirtilerek “*Kitabu’l/Kütübü’l-Bâh ve’n-nisâ*” zikredilmiştir.

et-Türki’ye göre; Müellif, “*el-Bâh ve’n-nisâ*” ismini de beğenmemektedir. Gerçek ismini bulmak için araştırmasını sürdürmektedir. Çünkü “el-Bâh” kelimesi kitabın asıl konusunu ifade etmekten uzak olmasaydı bu kadar bir değinme ile yetinebilirdi.

Okuyucu ikinci ismin birinci isme tercih edildiğini ve onun kapak sayfasına konulduğunu görmektedir. Çünkü nâsihin belirttiği isimde ifade eksikliği vardır.

²⁷⁶ İbn Habîb, *Edebü’n-nisa (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 7; Nâsihin ismi, Tâhir b. Me’mun b. el-Mâlik b. el-Bağdat b. el-Mâlik b. Ba’bid eş-Şerki, yazma tarihi h.1192’dir. Bu nüshanın kendisinden yazıldığı asıl nüshanın nâsihi ise Muhammed b. Arâdun el-Hassanî, yazma tarihi ise h.1141 tarihidir. Nüsha kâğıdı ve mürekkebi iyi olsa da çok yıpranmış ve nâsih nüshayı yazarken önündeki el yazmasının birçok kelimesini okumakta zorlanmış. Asıl nüshanın da oldukça yıpranmış olması muhtemeldir. Bundan dolayı özellikle âlimlerin isimlerini yazarken birçok yanlışlar yapmıştır. Bkz. İbn Habîb, *Edebü’n-nisa (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 58.

et-Türki'nin tercih ettiği isim, kitabın terbiye metoduna, maksadına ve içeriğine daha uygun olup, ²⁷⁷ yine ona göre İbn Habîb, bu eserde tüm vasıflarını içerecek şekilde kadınlardan bahsetmeyi amaçlamamıştır. Onun amacı, kadının -aynı zamanda erkeğin de- taşınması gereken vasıflardan bir demet sunan muhaddis, fukaha, büyük imamların meşhur sözlerine sahabeden nakledilenlere ve Rasulullah (s.a)'in hadîslerine eserinde yer vermektir.

Kitabın ismi ile ilgili bu açıklamalardan sonra muhakkik Abdülmecid et-Türkî, bu kitabın isminin gerçekte "*Edebü'n-nisâ*" olması gerektiğini söylemiş ve kitabı bu isimle yayımlamıştır.²⁷⁸

2.7.1.2. *Edebü'n-nisâ*'ın Muhtevâsı

İbn Habîb'in bu eseri, elli iki bâb başlığı altında toplam 264 hadisten oluşmaktadır. Bu hadislerin yaklaşık 19'u Buhari'de; 22'si Müslim'de; 43'ü Ebu Davud'da; 33'ü Nesai'de; 34'ü Tirmizi'de; 34'ü İbn Mace'de; 16'sı Darimi'de geçmektedir. Bâb başlıkları ve ilgili hadislerin sayısı sırasıyla şöyledir:

- Saliha hanımın fazileti; on iki hadis
- Kötü kadın hakkında; on hadis
- Kadın hangi hasletlerinden dolayı nikâhlanır; iki hadis
- Bakirelerle evlenmenin fazileti; dört hadis
- Kısır ve ihtiyar kadınla evlenmek hakkında; dört hadis
- Erkeğin eşi ile kadının kocasıyla yapması gerekenler hakkında; beş hadis
- Kadının kocası için yapması gerekenler; sekiz hadis
- Erkeğin hanımı için süslenmesinde müstehap olanlar; bir hadis
- Cima edebi; yedi hadis
- Cimanın sevabı; onyedî hadis
- Eşler arasında geçenlerin anlatılmasının kerihliği; bir hadis
- Kadının şehveti erkekten fazladır; bir hadis
- Kadının ihtiyar erkekle evlenmesinin kerihliği; iki hadis

²⁷⁷ İbn Habîb, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 8–10

²⁷⁸ Hüseyini, "İbn Habîb," s. 172

- Kadınların fitnesinden sakındırmaya dair; yedi hadis
- Kadına arkadan yanaşmanın kerihliği; iki hadis
- Kadına erkeğin dilediği şekilde meşru olan yere yanaşması; iki hadis
- Kadınlara fercin dışındaki yerlerden dokunmanın kerihliği; on hadis
- Hayızlı kadına dokunma; üç hadis
- Azil hakkında; beş hadis
- Cima miktarı; bir hadis
- Lezbiyenliğin kerihliği; iki hadis
- Kadının sırt üstü yatmasının kerihliği; bir hadis
- Kadının erkeğe benzemesinin kerihliği; bir hadis
- Kına, sürme ve takıların müstehablığı hakkında; dört hadis
- Kadının boyalı elbise giymesinin müstehablığı; üç hadis
- İnce elbise giymenin kerihliği; üç hadis
- Kadınların giyinme şekli; sekiz hadis
- Kadınların şalvar giymesi; bir hadis
- Kadınların eteğini yerde sürütmesi; bir hadis
- Kadının başının ortasını yükseltmesi; bir hadis
- Dövme yaptırmak, diş düzelttirmek, kaş aldırma ve saç ekletmenin kerihliği; yedi hadis
- Ses çıkaran takıların kerihliği; iki hadis
- Şişmanlığın kerihliği; iki hadis
- Kadının kocasına sevimlilik muskası yapması; üç hadis
- Kadınların hamama gitmesinin kerihliği; beş hadis
- Musibet sebebiyle dövünmenin kerihliği; beş hadis
- Kadınların mescide gitmek için evden çıkmaları; yedi hadis
- Kadınların evlerinden zaruretsiz çıkmasının günahı; altı hadis
- Kadının kocasından kendisini boşamasını istemesinin kerihliği; iki hadis
- Kadını dövmekte kocaya caiz olan durumlar; beş hadis

- Kadınlara rıfk ile muamele ve onlara sabretmek hakkında; sekiz hadis
- Kadının kocası üzerindeki hakkı; iki hadis
- Kocanın karısı üzerindeki hakkı; on beş hadis
- Kadının kocasına laneti; iki hadis
- Kadınların kocasına hizmetinin sevabı; iki hadis
- Dul kadının tekrar evlenmeye sabrı; üç hadis
- Cennete az sayıda kadının gireceği; dört hadis
- Erkeklerin kıskançlığı; beş hadis
- Kadınların kıskançlığı; bir hadis
- Kadınlar hakkında hadisler; on hadis
- Kadının erkek üzerindeki, erkeğin kadın üzerindeki hakları; on hadis
- Kadının kocasına güzel muamelesinin sevabı; dokuz hadis yer almaktadır.²⁷⁹

et-Türki'ye göre İbn Habîb, kitabını, karşılaştırmaya dayanan kendi eğitim metoduna göre ahlakî eğilimin ve nasihatın hâkim olduğu bir tarzda tasnif etmiştir. İyilikle kötülükleri karşılaştırmıştır.

Müellif ilk bâbı, sâliha kadının faziletinden bahseden hadîslere ayırırken, ikinci bâbta kötü kadın hakkında gelen hadîslere odaklanmıştır. Hatta bu karşılaştırma metodu, bir bâbın kendi içinde de bulunmaktadır.

Bu karşılaştırmanın eğitim amacına ek olarak bir de eşler arası adâlet ve denklige dayanan genel ahlâkî bilgilendirme hedefi de vardır. Erkek ve kadının zıfâf gecesi yapması gerekenler ile kadınların erkekler üzerindeki hakları ve erkeklerin kadınlar üzerindeki hakları genel bölüm içinde anlatılmaktadır. İbn Habîb neredeyse çok ayrıntılı ve açık diyebileceğimiz aşamalı bir plân takip etmiştir.

İbn Habib, sâliha kadını ve özelliklerini sunduğu ilk altı bölümden sonra bu özellikleri ve karşıt tavırları teker teker açıklamaya geçer.²⁸⁰ Bunda da te'dip üslubunu amaçlayarak yani her birinin diğerine karşı görev ve sorumluklarını

²⁷⁹ İbn Habîb, *Edebü'n-nisâ*, s. 137–296

²⁸⁰ İbn Habîb, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 19–21

sunarak, son bölümü ise daha önce sunduğundan farklı olarak, daha uzun ve kapsamlı bir şekilde hadîsleri, sahabe sözlerini zikrettiği genel iki bölüm olarak ele alır. Bunlardan biri, kadınların erkekler üzerindeki ve erkeklerin kadınlar üzerindeki haklarına dair; ikincisi ise genel olarak kadınlara dair bölümlerdir.

Hâtîme olarak gelen son iki bölümde İbn Habîb, asıl amaçladığı “kadının edebi”nden bahseder ve kitabın omurgasını oluşturan bu bölümleri temel eksen üzere düzenlemeye özen gösterir.

Eşlerin halvetine ayırdığı bölümün hemen peşinden, tamamiyle halvet esnasında – giyim, takı ve kadının yapması güzel olan şeyler gibi- dikkat edilmesi gereken hususlara ayrılmış bölümü gelir. Sonra da kadının eşinin gönlünü kazanmak için, kendi saygınlığını zedeleyecek ve eşinin hoşnutsuzluğuna mâruz bırakacak davranışlardan kaçınmasına dair bölümler gelir.

Bölümlendirmeye gösterdiği özen, sadece bölümler arasında değil, birtek bölüm içinde bile açıkça görülür. Genelde biri diğerini tamamlayan hadîsleri beraber zikreder. Çoğunlukla da hadîsin peşinden –açıklama ve tamamlama amacıyla- sahabe sözü veya meşhur imamlardan birinin sözünü getirir. Peşinden kendisinin yorum yapması gereken bir durum olduğunda da gerekli yorumu ekler.

et-Türki, konunun tasnif tarzından, anlatım üslubuna geçildiğinde bizzat ahlâkî bir eğilimle karşılaşıldığını belirterek, O’nun bu eğilimde vurgu ve tekrara verdiği önemi ifade etmektedir. Bir bölümde lafzı az çok değişse de aynı manada ikinci bir hadîsi, sahabe sözünü, fıkıh ve hadîs âlimlerinden birinin sözünü ya da konuya uygun bir yorumu zikreder. Bunu daha tesirli olmak ya da ikna ve tekid için yaptığını; hatta İbn Habîb’in, kitap bitmeden önce, her birine ayrı bir bölüm tahsis ettiği bazı meselelere tekrar dönüp kapsamlı iki ayrı bölümde konuyu yeniden işlediğini de söylemektedir.

Bu bölümlerden birincisi, kadınların erkekler üzerindeki hakları ve erkeklerin kadınlar üzerindeki haklarıyla ilgili olup ikincisi ise, hanımlara dair kapsamlı genel bir bölümdür.

et-Türki, müellifin bölümün anahtarı sayılabilecek temel kelimeleri eğitim dilinden yani ahlâkî bilgilendirme dilinden seçtiğini belirtmektedir. “Yü’meru (emrolunur)”

kelimesi iki defa, “yehıllu (helaldır)” kelimesi bir defa geçerken -ki bu iki kelime fıkıh literatüründendir- bu kelimelerin mukabilinde ise ahlâk literatüründen birçok kelime aynı sayıda ya da daha fazla olarak geçmiştir. Bu şekilde “yehıkkı (kaçınılmaz, münasip olur)” ve “yettekı (sakınır)” kelimeleri birer defa “yecûzü (câizdir)” ve “yenbeği (gerekir)” kelimeleri dörder defa geçmiştir. “Yüstehabbu (müstehap)” kelimesi dokuz defaya ulaşırken, “yükrehu (kerih/kötü görülür)” kelimesi ve türevleri onyedide defaya ulaşmıştır.

Müellif adı geçen eserde, Hz. Peygamber, sahabe, tabiin ve bazı âlimlerin kadın erkek ilişkileri konusundaki sözlerini bir araya getirerek, bu rivayetleri değerlendirmiştir. İbn Habîb rivâyetleri açıklamış, böylece söyleniş şartları dışında neye tekâbul ettiklerini belirtmeye çalışmıştır.

et-Türki, eseri üslubu açısından fıkıh; rivâyetleri toplaması yönünden hadîs; insanları iyiye yönlendirip kötüden uzak tutma amacını taşıması itibâriyle de bir ahlâk kitabı olarak nitelendirmektedir.²⁸¹

İbn Habîb, eserde geçen fakih, muhaddis, imam, sahabe ve tabiinden olan âlimler hakkında bilgiler vermektedir. Bu açıklamaların kaynağı noktasında *Şerhu'l-Kevkebü'l-münzir*, İbn Neccar'ın *el-Mahsul fi İlmi usuli'l-fıkh*, Fahreddin Râzi'nin *el-Kâfiye fi'l-cedel ve'l-burhan fi usuli'l-fıkh* ve arapça lugat eserlerine başvurmuştur. Yine *et-Tarihu'l-edebi'l-Arabî*, *et-Tarihu'l-türasi'l-Arabî* ve *Mu'cemü'l-müellifin* gibi eserlerden de istifade etmiştir. Kur'an-ı Kerim'den; Araf/80, Nur/31, Ali İmran/14, Bakara/222, Ahzap/32, Şuara/166, Nur/ 60, Araf/40, Haşır/ 6, Ahzap/59, Bakara/229, Araf/82 ve Bakara/223 sürelerinden alıntılar yapmıştır. Son olarak Habîb'in nebevi hadislerle, sahabe sözlerine ve şarkta olan ilmi çalışmalara müracaat ettiğini görülmektedir.

Eserde hadislerin senedleriyle ilgili şunlar söylenebilir. Öncelikle bu hadislerin senedlerinde geçen ravi isimleri şöyledir:

Mutarıf b. Abdullah, Abdülaziz el-Üveysi, Ata b. Ebi Rabah, Lokman (a.s), Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebi Vakkas, Talk b. es-Semih, Said b. Ebu Eyyub,

²⁸¹ Görgün, “İbn Habib es-Sülemi”, *DİA*, III, 513

Fudayl b. Merzuk, Yahya b. Ebi Kesir, Said b. el-Müseyyeb, Safvan b. Süleym, el-Hattab, Halid b. Hişam el-Mahzumi, Ebu Ümeyye, Ata el-Horasani, Haris b. Ebi Üsâme, İbn Ebi Ravvad, Said b. Abdulaziz, Uveymir b. Zeyd b. Kays Ebu Derda, Zeyd b. Eslem, Mücahid, Amr İbnü'l-As, Mekhul eş-Şami, Said b. Mansur, Abdurrahman b. Zeyd, Cabir b. Abdullah, Vehb b. Keysan, Ebu Salih, Abdullah b. Dinar, Enes b. Malik, İbni Cüreyc, Süfyan b. Uyeyne, Esed b. Musa, Muhammed b. Sirin, Atiyye b. Büsr, Ebu Hureyre, Ebu Said el-Hudri, Mekhul, Ali b. Ziyad, Malik b. Amir, Abdullah b. Amr, Yahya b. Said, el-Huseyn b. Yahya, A'meş, Ebu Ubeyde ve İbn Abbas 'tır. Senedlerindeki lafızlar: "Haddesena, kâle ve ruviye" şeklindedir.

et-Türki, senedlerle ilgili olarak; muttasıl merfu yani isnadı İbn Habîb'den Hz. Peygambere kadar kesintisiz şekilde ulaşan bir hadîse ve hatta muttasıl mevkuf yani senedi hadîsin râvisi olan sahabede duran hadîse bile nâdir rastlanıldığını belirterek, hadislerin büyük bir kısmının senedinde az ya da çok, râvilerin eksik olduğu munkatı ya da muallak hadis olduğunu ifade etmektedir.²⁸² Bazen de sened zincirinin tümüyle kaybolduğunu ve müellifin doğrudan Rasulullah'tan rivâyet ettiğini hatta hadîs veya sahabe sözüne şöyle giriş yaptığını belirtir: "Abdülmelik dedi ki; bana ulaştı ki Rasulullah (s.a) şöyle buyurdu..." Veya "Rasulullah'ın şöyle dediği rivâyet edildi..."

et-Türki, *Kitabu Edebi'n-nisâ'*ı tahkik ederken müellifin hadîs, sahabe sözü ve meşhur kavilleri nakletmedeki üslubu hakkında, İbn Habîb'e nisbeti sahih olan kitapların beşinde de isnadların benzer olduğunu saptamıştır.

et-Türki bu beş kitaptan şunları kastetmektedir:

- *Kitabu Muhtasâru fi't-tib*
- *Kitabu'l-verâ*
- *Kitabu fi Ma'rifeti'n-nücûm*
- *Kitabu't-tarih*
- *el-Vâdiha*

²⁸² İbn Habîb, *Edebü'n-nisâ' (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 11-13

Ancak et-Türki, *el-Vâdîha*'ın küçük parçalar halinde günümüze ulaştığını ve müellifin üslubu hakkında ayrıntılı bir fikir vermekten uzak bir kitap olduğunu da ifade etmektedir.

et-Türki, İbn Habîb'in farklı eserlerinde diğerlerine nazaran ismi en çok geçen ravi isminin şunlar olduğunu belirtir:

- Esed b. Mûsa
- Talk b. es-Semih
- el-Ameş
- İbn Vehb
- el-Leys b. Sa'd
- Mutarrîf b. Abdullah
- Vehb b. Münebbih
- İbn Ma'bed
- el-Mektuf
- Abdulaziz el-Üveysî
- İbn Lehi'a

et-Türki, 150/767'de vefat eden İbn İshak'ın "*Sire*"sine ve İmam Mâlik'in (179/795) *Muvatta*'na baktığında, kesinlikle hadîse ve sahabe sözüne karşı büyük bir ihtimâmın olduğunu görmüş; ancak isnatta ve zabta, bir tür tesâhül kabul edilebilecek durumları da tesbit etmiştir. Şöyle ki:

Muttasıl-merfu, mevkuf hadîsin yanında munfasıl, munkatı veya tamamen isnadı olmayan hadîsleri tesbit etmiştir. Ancak bu durumun h. üçüncü asrın kalan üçte ikilik bölümünde değişip, hadîsin değerinin daha çok açığa çıkacağını ve Kur'ân-ı açıklama görevinin pekişeceğini ifade etmektedir.

et-Türki, zamanla hadîs rivâyetinin artacağından, hadisin sahihi ile zayıfının karışmış olacağından ve bunun üzerine açık üslubu ve hassas ölçüleriyle hadîsçiler okulunun ortaya çıkacağından bahseder. İleriki dönemlerde, Buhâri (256/869) ve Müslim (261/874) başta olmak üzere diğer büyük muhaddislerin ortaya çıkıp, her birinin hadîslerin sıhhat derecesine dair hüküm verirken, özellikle râvinin adâletiyle ilgili ayrıntılı şartlar ortaya koyacağını ve bu şartların kendilerinden sonrakiler için dayanılacak kaynak olacağını belirtmektedir.²⁸³

Böylece et-Türki, İbn Habîb'in günümüze ulaşan eserlerinde, onun isnaddaki metodunu hızlı bir şekilde tahlil etmiştir. Ona göre bu eserler, Rasulullah'ın hadîslerinin ve sahabe sözlerinin h.üçüncü asrın ilk üçte birlik dönemindeki durumu hakkında bilgi vermektedir. Çünkü İbn Habîb 238/852 yılında vefat etmiştir.²⁸⁴

Kitabu Edebi 'n-nisâ, görüldüğü üzere:

- Kadının edebi konusunda, hadîsler, sahabe sözleri ve imamların görüşlerinden oluşan büyük bir derleme ki Buhâri ve Müslim gibi zamanın muhaddislerinin metoduyla telif edilmiştir.
- Edebi yetkinlik ve özendirici unsurların bolca bulunduğu bir eserdir.
- Bu dönemdeki muhaddislerin hadîs tedvîn yöntemlerini göstermesi,
- Kitabın orjinalliği bakımından dikkat çekici bir eserdir.

2.7.1.3. Eserin *İşratü 'n-nisâ* ile Mukâyesesi

Hanımların davranışları ve eşler arası ilişkilerin âdabına dâir yazılan kitaplar azdır. İbn Habîb'den sonra, Muhaddisler konularına göre tasnif etmek suretiyle özellikle kadınlarla ilgili hadîs ve sahabe sözlerinin bulunduğu edep, libas bölümlerinden oluşan hadis kitapları telif etmişlerdir. Fakat bunların hepsi dağınık hadîs ve sahabe sözlerinden oluşan küçük bölümlerden ibarettir. Örneğin, kadınlarla geçim konusunu, İmam Nesâî (303/915) *Sünen*'inde “Kitâb fi İşrati'n-nisâ” adlı bir bölümde anlatmıştır.

²⁸³ İbn Habîb, *Edebü 'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s.17–19

²⁸⁴ İbn Habîb, *Edebü 'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s.14–17

Kanaatime göre, daha sonraki müelliflerin, kadınlarla ilgili bir bölüm yazdıklarında İbn Habib'in bu eserinden istifade etmiş olmaları muhtemeldir. Bunu görebilmek maksadıyla İmam Nesâî'nin bu eseriyle karşılaştırmanın faydalı olacağını düşünüyorum.

Edebü'n-nisa, kadın konusunu, kendi döneminin ve geçmiş muhaddislerin üslubuyla işleyen müstakil ve önemli bir kitaptır. İbn Habib, İmam Mâlik gibi muhaddislerin yöntemiyle ve başlı başına bir konuyu müelliflerin üslubunu birleştirerek konuyu işlemiştir.

Kitâb fi İşrati'n-nisâ küçük hacimli bir eserdir. Hadisler muhaddislerin usûlüne uygun bir şekilde senedleriyle birlikte zikredilmiştir. İmam Nesâî'nin *Kitâb fi İşrati'n-nisâ*'ı (kadınlarla iyi geçinmek kitabı), otuz altıncı kitabıdır. Bâb başlıkları şöyledir:

- Kadınları sevmek
- Bir kocanın hanımlarından bazısına daha fazla meyli
- Bir erkek hanımlarından birini daha fazla sevebilir mi?
- Kıskançlık

Bu kitapta toplam 26 hadis bulunmaktadır. Râviler ise: Aişe (r.a), Enes b. Mâlik, Ümmü Seleme, Ebu Mûsa, Ebu Hureyre ve Muhammed b. Kays gelir. Sadece Nesâî'nin zikrettiği hadîsler varsa not olarak belirtilmiştir.

Nesâî, *Sünen*'ine hadîsleri dercederken gerçekten oldukça titiz davranmıştır. Doğrudan doğruya *ahberana* veya *haddesena* lafızlarını kullanmaz. Hadîsler arasındaki çok küçük rivâyet farklılıklarını bile hadîsi yeniden tekrar etmek suretiyle göstermiştir.

İbn Habîb ise, geçtiği üzere hadîsi ve sahabe sözünü muttasıl merfu hatta mevkuf olarak çok nâdir sunar. Aksine çoğunlukla munfasıl hatta munkatı ile yetinir. Bazen de senedi tamamen atar ve “bana ulaştı ki” veya “rivâyet edilir ki Rasulullah...” ifadeleriyle yetinir. Ahlâki ve terbiye amaçlı eğilim -ki konunun senedlerinden

hafifletilmiş şekilde sunumunda açığa çıkmıştır- *Edebü'n-nisâ* kitabının plânlanmasında açıkca görülür.

Nitekim İbn Habîb'in yaşadığı dönemde sahih hadisle zayıfının karışma ihtimali az olduğundan ve bununla ilgili hadis çalışmaları da İbn Habîb'den sonraki muhaddisler tarafından oluşturulduğundan isnada pek önem verilmediği görülmektedir. Bundan dolayı İbn Habîb'in kitabı hacim olarak daha büyüktür. Muhteva olarak kendinden sonrakilere örnek teşkil edecek derecede sistematik bir plânlamaya sahiptir.

Bu iki eser karşılaştırıldığında, Nesâî'nin İbn Habîb'den etkilendiği görülmektedir. Kadın konusuna ilişkin detaylı bilgi İbn Habîb'in bu kitabında; kadınla ilgili bazı bölümler de Nesâî'nin *Kitâb fi İşrati'n-nisâ* adlı kitabında yer almaktadır.

2.7.2. *Kitabu't-tarih*

İbn Habîb'in önemli kitaplarından biri olan bu eseri, öğrencilerinden İbnü'r-Rikâ'a veya el-Meğamî'ye nisbet edilir. Oxford Bodleian Library'de bulunan tek nüshası, Jorge Aguade tarafından İspanyolca bir giriş ve notlarla birlikte yayımlanmış ve tahkik edilmiştir.²⁸⁵

İbn Habîb bu kitabında müslümanların Endülüs'e girişinden kendi zamanına kadar olan olayları aktarır. Hatta kitap, İbn Habîb'in dönemini de biraz geçer; çünkü kitabın yayılmasında öğrencilerinin de payının olduğu ve kendi dönemlerine dair olayları aktardıkları ifade edilmektedir.²⁸⁶

Bu kitaptan bahsedenlerin ilki sayılan İspanyolca müsteşrik A. Gonzales Palencia'dır. 1928'de *Tarihi'l-fikri'l-Endülüsi* kitabında bu eserden bahsetmiştir. Bu kitabı araştırmak için Oxford Bodlenne Kütüphanesindeki el yazmasına müracaat etmiştir. Müsteşriğe göre, İbn Habîb bu kitabın sadece az bir kısmını yazmıştır. Çünkü eser, Emir Abdullah'a (274/888) kadar Endülüs emirlerinin silsilesinden bahsediyor. Ona göre, kitabı İbn Habîb'den dinlediklerini kaydeden ve sonrada kendi de eklemelerde bulunarak tamamlayan talabesi İbn Ebi er-Rikâ yazmıştır.

²⁸⁵ İbn Habîb, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 17; Görgün, "İbn Habîb es-Sülemi", *DİA*, III, 513

²⁸⁶ Hüseyini, "İbn Habîb," s. 172; Sakr, "Endülüs'te Tarih Okulunun Gelişimi", s. 150

Kitabın bir bölümünü ilk neşreden ve araştırma yapan ise Dr. M. A. Mekki'dir. 1377/1957 yılında Madrid'te İslâmî Araştırmalar Enstitüsü Dergi'sinde yayınlamıştır. Kitaptan yayınladığı bölüme, "Endülüs'ün Fethi" başlığını koymuştur.²⁸⁷ Bâb başlıkları şöyledir:

- Yerin ve göğün yaratılışı
- Âdem ve Havva'nın durumları
- Dünyanın evvelinden sonuna kadar Allah'ın takdirleri
- İslamiyetten önceki toplumun durumu ve insanlara gönderilen Peygamberler
- Peygamber Efendimiz'in doğumu ve hayatı
- Mekke'den Medine'ye hicreti
- Endülüs'ün fethi
- Hâkim ve âlimlerin adâbı
- Mala olan rağbet

Görüldüğü üzere İslâmdan önceki hayattan, Endülüs'ün fethi ve kendi zamanına kadar olan olayları bu başlıklar altında anlatmıştır.²⁸⁸

Müsteşrik Dozy'ye göre, baştan savma ve eski islâmî eserlerin bilgisiz gelenek tarzına dayalı olarak Mervân'ın öğrencisi Ebi'r-Rikâ tarafından kaleme alınmıştır.²⁸⁹

Aguade, İbn Habîb'in bu kitabında, dünyanın yaratılışı, İslâmiyetten önceki Peygamberlerin devirleri, Hz. Muhammed (s.a)'in biyografisi, halifeler dönemi, Endülüs'ün fethi, düşüşü ile ilgili kehânetler, fukaha, gelenekler hakkında bir sınıflandırma ve çeşitli metinlerden dini kitap tefsirleri bulunduğunu ifade etmektedir. Yine O'na göre, -günümüze ulaşan özetten değil- asıl kitaptan bahsedilecek olursa bu özet, birçok malumatı gizlemiştir; ancak bunun sorumluluğu İbn Habîb'e ait değildir. Bununla beraber, özet bir eserin olması, onun tarihî

²⁸⁷ İbn Habîb, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 59

²⁸⁸ İbn Habîb, *Kitabü't-tarih*, thk. Jorge Aguade, Madrid, 1991, s. 14-185

²⁸⁹ Sezgin, *Tarihu't-turas*, I, 587; Sezgin, *GAS*, I, 362

değerden yoksun olduğunu göstermez. Açıktır ki, İbn Habîb'in kitabının asıl nüshası uzun zamandan beri kayıptır. Bu eser, tarihi değerini ikliminden ve yazarının Endülüs'te müslümanların ilk asrı ile II. asrının üçte birine uzanan önceliğinden almaktadır. Fakat eserin, içerdiği birçok efsâne ve hurâfeler modern tarihçilerin sert eleştirilerine mâruz kalmıştır. Hatta ondaki tarihî olaylar hayali bin bir gece masallarından bir bölüm izlenimini verir.

Aguade, bu kitabı tarihsel olarak nitelendirmektedir ki eser, I. Abdurrahman'ın gelişinden önceki en eski hükümdarlar listesini barındırmaktadır. Bu açıklamaları sebebiyle Aguade'ye, Dozy tarafından haksız eleştiriler yapılmıştır. Dozy, İbn Habîb'in kitabını tarihsel olarak değersiz ve binbir gece masallarındaki gibi hayâli olarak nitelendirmektedir.

Dr. Mekkî araştırmasında, âlimlerin dikkatini İbn Habîb'in kitabına ilk çekenin onu acımasızca eleştirmiş olsa da, Hollandalı âlim, tanınmış müsteşrik Dozy olduğunu nakletmektedir. Çünkü o, ilk Endülüs haberlerinin asıl kaynağını öğrenmeyi umut etmiş; ancak istediğini bulamadığı gibi kitabın çoğunluğunun tarihle alakası olmayan hayâli hikâyeler ve efsanevî kıssalarla dolu olduğunu görmüştür.

Dr. Mekkî, buna karşı çıkararak İbn Habîb'in bu kitabını, bu alanda Endülüslü bir müellif tarafından yazılan ilk eser saymıştır.²⁹⁰ Ona göre, Dozy'nin eleştirisi abartılıdır; fakat onun değerlendirme kriterleri tamamen batılı tarihçilerin geleneklerinden kaynaklanmaktadır. Şüphesiz ki haberi değerlendirirken sadece kronolojik ve tarihsel referansları göz önüne almak hem haksızlık hem de *Kitap et-tarih*'in doğasına aykırıdır.

Dozy ve Sanchez Albornoz'un, "*Kitabü't-Tarih*"in tarihsel açıdan güvenirliliği hakkındaki tereddütlerini destekleyen bir faktör de Endülüs'te meydana gelecek felaketlerle ilgili kehânetlerdir. Birçok felaket İbn Habîb'in ölümünden sonra meydana gelmektedir.

Dr. Mekkî'ye göre ise, birçok olay İbn Habîb'in ölümünden sonra meydana gelmesine rağmen İbn Habîb'e mâl edilmiştir. Belki de işin aslı, İbn Habîb

²⁹⁰ Sakr, "Endülüs'te Tarih Okulunun Gelişimi," s. 150

yaşamında bu kehânetlere kısa ve genel olarak değinmiş ve daha sonra bu olaylar yaşandıktan sonra başkaları tarafından detaylar eklenmiştir.

Dr. Mekkî'nin araştırması ve ona dayanarak daha sonra *et-Tarih* kitabı hakkında yazanlar, İbn Habîb'in günümüze ulaşan nüshanın asıl nüsha olmadığını sadece asıl kitabın bir özeti olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Bunun delili mevcut nüshanın bazı bölümlerinin tamamen kaybolmuş olmasıdır. Bununla beraber İbnü'l-Kutiyye, Endülüslü ve Afrikalı tarihçiler eserlerinde, İbn Habîb'in kitabından nakilde bulunmak suretiyle ona işaret etmişlerdir.

Dozy'nin görüşlerini cevaplayan Dr. Mekkî, elde bulunan yazma nüshanın İbn Habîb'in bazı öğrencilerinin yazdığı hâtıralar olduğunu ve özetin özeti olup tam bir kitap olmadığını, bundan dolayı da Dozy ve diğer araştırmacılar tarafından kitabın İberyalı yazarı hakkında ortaya konan görüş ve hükümlerin İbn Habîb'in kitabının önemini azaltmak için peşin hükümlere dayanılarak verilmiş aceleci hükümler olduğunu vurgulamaktadır.

Dr. Mekkî araştırmasında, İbn Habîb'e yöneltilen bu suçlamaların bir kısmını çürütmeye çalışmıştır. Ona göre, İbn Habîb'in eserleri, tarihî değerden yoksun değildir ve Endülüs tarihinin gelişiminde önemli bir aşamayı temsil etmektedir.

Dr. Mekkî, hikâyelere ayrılan bölüme işaretlerken, onların bizzat tarihî bir faydaya sahip olmasa bile, büyük edebî değere sahip olduğunu savunmaktadır. Müslümanların Endülüs'teki fetihlerine dair Mısırlıların yazdığı bu hikâyelerin birçoğu Kastilya Edebiyatı üzerinde derin bir tesir bıraktığı gibi, Mısır Halk Edebiyatını da etkilemiş ve sonunda bin bir gece hikâyelerinin arasına girmiştir.²⁹¹

2.7.3. *Kitabu'l-vâdha*

Müellifin fıkıh alanında telif ettiği temel eseri olup Mâlikî mezhebinin ilk kaynaklarından biridir. En önemli özelliği, Endülüs'te yazılmasından hemen sonra fukahanın el kitabı haline gelmesi ve daha sonraki eserlere kaynak teşkil etmesidir.

²⁹¹ Sakr, "Endülüs'te Tarih Okulunun Gelişimi," s. 151–152

Bütün olarak elde mevcut olmayan eserin başlarından tehâret bölümüyle ilgili bir kısmını, Beatrix, *Ossendorf-Conrad* üzerinde yaptığı geniş bir araştırma ile birlikte yayımlamıştır.

“*el-Vâdiha*”, Fazl b. Selâme el-Cühenî ve Halef b. Ebu'l-Kâsım el-Berâzî tarafından ihtisar edilmiştir.²⁹² Mâlikî mezhebi üzerine yazılmış, şark âlimleri nazarında meşhur olan ve istifade edilen önemli bir kitaptır.²⁹³

Miklos Muranyi, Endülüs hattıyla yazılmış 24 sayfadan oluşan el yazma olan bu kitabı, Fas'ta Karaviyyin Cami'in Kütüphanesinde noksan bir şekilde bulunduğunu ve bu kitapla ilgili araştırma yaptığını belirtmektedir.²⁹⁴ “*Dirasâtün fi mesâdiri'l-fikhî'l-Mâlikî*” kitabında bu hususta yorumlarda bulunmuştur.

el-Vâdiha'nın Endülüs'te ayrıcalıklı bir yeri vardır. Çünkü kitap, müellif'in İmam Mâlik'in görüşlerine müracaat etmekle beraber aynı zamanda Medine, Mısır ehlinden Mâlik'in halefleri ve muasırları görüşlerine de müracaat etmesidir ki bunların görüşleri hocalarının görüşlerinden farklı olabilmektedir.²⁹⁵

Utbî ise, İbn Habîb'in kitabını Medine ehli mezhebinde yazılmış en güzel kitaptır diyerek övmüştür.²⁹⁶ Endülüs ehlinin müftüsü konumunda olup “*el-Vâdiha*”, onun yazmış olduğu önemli bir kitaptır.²⁹⁷

2.7.4. Muhtasar fi't-tıb

Hz. Peygamber (s.a)'in sağlık politikası ve konuya gösterdiği ihtimâm, İslâm toplumunda tıbbın gelişmesinin en önemli âmili olmuştur. Tabip olarak adlandırılan pek çok âlime rastlamaktayız.

İslâm Tıp Tarihi, en geniş araştırma alanlarından biri olabilir. Nebevî tıp ile ilgili hadisler, daha başlangıçtan itibaren bütün âlimlerin, özellikle muhaddislerin dikkatini

²⁹² Görgün, “İbn Habîb es-Sülemi”, *DİA*, III, 513

²⁹³ Makkari, *Nefhü't-tıb*, II, 6; İbn Haldun, *Mukaddime*, III, 1056

²⁹⁴ İbn Habîb, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 66; İbn Habîb, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 17; Hüseyini, “İbn Habîb,” s. 171

²⁹⁵ Maribel Fierro, “Das k. al-wadiha des Abd al-Malik b. Habib”, s. 133

²⁹⁶ İbn Ferhun, *ed-Dibacü'l-müzheb*, II, 11; Ahmed Davudi, *Tabakatu'l-Müfessirin*, I, 349; Hüseyini, “İbn Habîb,” s. 171; Hüseyin, *Mezahir*, I, 123

²⁹⁷ Kadı İyaz, *Tertibü'l-medarik*, III, 785; Zehebi, *el-İber*, I, 336; Zuhayli, “İbn Habîb,” s. 404; Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, s. 225

çekmiştir. Onlar, bu konudaki rivâyetleri toplayıp tasnif etmeye özel bir gayret göstermişlerdir.

En eski kitaplardan biri olan *Tıbb-ı nebevi*, 238/852 senesinde vefat eden Abdülmelik b. Habîb tarafından yazılmıştır.²⁹⁸ Endülüs'te telif edilen tıbbı dair ilk kitaptır. Eseri önce Arabî el-Hattâbi neşretmiştir. Ardından, Camilo Alverez de Morales ve Fernando Giron Iruste tarafından bir girişle birlikte tenkitli neşri yapılarak notlarla İspanyolcaya çevirilen eserini, Muhammed Ali el-Bâr da uzun açıklama ve notlarla yayımlamıştır. Müellife nisbet edilen “*el-Hisbe fi'l-emrâz*” adlı eserin de bu kitap olması muhtemeldir.²⁹⁹

Kadı İyâz, bu kitabı daha genel bir isimle kaydetmiştir. İsmi, “*Tevâlifü'n fi't-tıbb*”tır. Bu kitap Madrit'te Arapça ve İspanyolca olarak yayınlanmıştır.

Kitap, tedavi hakkında Peygamber'imizin hadîslerini içerir. Ayrıca İbn Habîb, kitabında hayvanî ve bitkisel karışımlardan oluşan tedavi yöntemlerini açıkladığı tıbbî reçeteler sunar. Bu kitap, müellifinin tıp alanındaki değerini gösterir.

Muhakkak ki O, bitkileri sıkıp yağ çıkarma işiyle uğraşan babasından oldukça faydalanmıştır.³⁰⁰ Elli sayfadan oluşan bu kitabın, Rabât Halk Kütüphanesinde el yazma bir kopyası bulunmaktadır. Eserinde konu başlıkları ise şöyledir:

Birinci bölüm; Abdülmelik b. Habîb ve tıp alanında Yunan nazariyesi hakkında gelenler, ikinci bölüm ise; tedavi ve diyet hakkında gelen nakiller, göz hekimliği, başağrısı ve sebepleri, hurmanın yararları, ağız hastalıkları, ameliyatsız ve ameliyatla tedavi yolları, kadın hastalıkları, fakih tabip ve kadı hakkında, açlık ve susuzluğa sabır hakkında, bazı yiyecek ve gıdaların faydaları hakkında gelen rivâyetler bu başlıklar altında verilmiştir.³⁰¹

²⁹⁸ Raşit Küçük, “Tıbbu'n-Nebevi Literatürü Üzerine Bir Deneme”,
http://www.sadabat.net/makale/tibbinnebeviliteraturuuzerinebir_deneme.htm

²⁹⁹ Görgün, “İbn Habîb es-Sülemi”, *DİA*, III, 513

³⁰⁰ Hüseyini, “İbn Habîb,” s. 173

³⁰¹ İbn Habîb, *Tıbbü'n-Nebevi*, s. 375–385

Mağripli araştırmacı Prof. Muhammed el-Arabî el-Hattâbî “*et-Tıp ve'l Etubbâ fi'l- endülüs el-İslamiyye* kitabında bu kopyadan faydalanmış, araştırmacının bu eseri 1988’de Beyrut’ta yayınlanmıştır.³⁰²

Abdülmelik b. Habîb’den sonra *Kütüb-i sitte* olarak bilinen altı meşhur hadîs kitabının müellifleri arasında *Tıbb-ı nebevî*’ye müstakil kitap veya bâblar ayıranlar da vardır. Buhârî, meşhur eserinde “*Kitâbu't-tıb*” ve “*Kitabu'l-merdâ*” başlığı altında iki müstakil bölüm meydana getirmiştir. Ebu Dâvud “*Kitabu't-tıb*”ı ayrıca teşekkül ettirmiştir. Tirmizî, aynı zamanda “*Câmi*” olarak adlandırılan eserinde tıb bölümüne yer vermiştir. İbn Mâce de eserinde tıb konularından müstağni kalmamıştır. İmam Müslim ve Nesâî gibi müellifler, tıb konusuna müstakil bir kitap veya bâb ayırmamışlarsa da, tıbla ilgili hadîslere çeşitli vesilelerle yer vermişlerdir.

Hacimli hadîs kitaplarında yer alan *Tıbb-ı nebevî* ile ilgili bölümlerin dışında, müstakil olarak meydana getirilmiş eserler de vardır. Umumiyetle *Tıbb-ı nebevî* adını taşıyan bu eserlerin meydana getirilmeye başlanıldığı dönem, erken bir devreye rastlamaktadır

2.7.5. *Kitabu fi Ma’rifeti’n-nücûm*

Kitap, Paul Kunitzsch tarafından İngilizce tercümesi ile birlikte neşredilmiştir. Eserin en önemli özelliği, İbn Habîb’in, Mâlik b. Enes’ten rivâyetleri toplamış olmasıdır. Ayrıca bu eser, müslümanların o dönemdeki bilgi birikimlerini yansıtan ilk kaynak niteliğindedir.³⁰³

İbn Habîb kitabında astroloji eserlerinin metodunu izlemiştir. Anlaşıyor ki İsmail b. Ebi Üveys (v.226/841) kanalıyla İbn Habîb’e ulaşan Mâlik b. Enes’in “*Kitabu’n-nücûm*”unda da durum aynıdır. İbn Habîb şunu söylemiştir: “Yeteri kadar malumatım olmadan önce Mâlik b. Enes’in kitabından istifade ettim.”³⁰⁴

Bir tek nüsha olarak Rabât Halk Kütüphanesinde bulunmuştur. Birkaç yıl önce Fas’ta bulunan bu el yazma nüsha, fıkıh ve hadîs bilgini Medine’deki Mâlik b. Enes zamanına aittir. Bu nüshada burçlar, mevsimler vb. konularda bilgiler yer almaktadır.

³⁰² İbn Habîb, *Edebü’n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 62

³⁰³ Görgün, “İbn Habîb es-Sülemi”, *DİA*, III, 513

³⁰⁴ Hüseyini, “İbn Habîb,” s. 172

Endülüs gelenekçilerinin yıldızlarla ilgili bilgileri ve İbn Habîb'in bunlara dair bilgisi, Mâlik b. Enes'in kitabından alındığını açıkca göstermiştir. El yazma eser; anlamlı, Endülüs hattıyla yazılmış ve 1344'ten sonra kopyalanmıştır.³⁰⁵

2.7.6. *Kitabu Vasfi'l-firdevs*

1407/1987 yılında Beyrut'ta Abdülmelik'in kitabı olarak tahkiksiz ve 130 sayfa olmak üzere yayımlandı. Eserin sonunda el yazmanın dayandığı asıl nüshadan ve yazılış tarihinden bahsedilmiştir.

H. 904 yılında, künyesi el-Mâlikî olan Ahmed Muhammed Ulâmullah tarafından yazılmıştır.

Birinci bölüm; cennetten bahseden hadîsler ve sahabe sözlerinden oluşur. Şöyleki:

Cennetin yaratılması hakkında gelen rivâyetler bâbı altında:

- Cennet kapılarının isimlendirilmesi,
- Kıyamet ve cennet günü,
- Cennet saraylarının ve meskenlerinin vasıfları,
- Cennet dereceleri,
- Cennetlikler ve sıfatları,
- Cennet nehirleri ve içecekleri,
- Cennet ehlinin kapları,
- Cennet ehlinin yiyecekleri,
- Cennet kuşları, ağaçları ve ürünleri,
- Cennete ilk girenler ve onların ilk ikramları,
- Cennet ehlinin çarşısı,

³⁰⁵ P.Kunitzsch, " Abd al-Malik İbn Habib's Book On The Stars," *Zeitschrift für Geschichte der Arabisch- Islamischen Wissenschaften*, Germany, 1984, s. 161

- Araf ehli ve en son cennete girenler,
- Cennetin en alt tabakasında ve en üst mertebesinde olanlar,
- Cennet ehlinin konuşmaları ve ziyaretleri,
- Dünyada iken iki eşi olan kadın,
- Cennet ehlinin zevcelerinin sayısı ve cennet ehlinin uykusu hakkındaki nakillerden oluşmaktadır.

İkinci bölümde; nefisten, ruhtan ve kabir azabından bahseder.³⁰⁶

1407 tarihinde Beyrut'ta yayınlanan bu eserin biyografî kitaplarında ismi geçmemiştir. Kitabın İbn Habîb'e nisbeti telif metodunun İbn Habîb'in metoduna benzemesindedir.³⁰⁷

Kaynaklara göre bu kitap Ezher Kütüphanesindedir.³⁰⁸ Yüksek lisans tezi olarak eseri neşre hazırlayan Sâlih b. Yusuf b. Ahmed ez-Zehrânî, bunun “*et-Tuhâf ve 'z-zurâf*” ile aynı kitap olduğu görüşündedir.³⁰⁹

2.7.7. *Kitabu'l-verâ*

Kadı İyâz *Medârik*'te bazen “*Kitabu'l-verâ fi'l-ilmî*” bazen de “*Kitabu'l-verâ fi'l-mâl*” diye zikretmiştir. Kitap el yazma olarak mevcut olup yayımlanmamıştır. Müsteşrik Aguade'nin kitabın metnini akademik bir çerçevede tahkik ettiği bilinse de yayımlandığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.³¹⁰

Takvâ ve verâ ile ilgili bölümlerden oluşur. Verâ, helal kazançla ve sultanla olan ilişkilerde olur. Aynı zamanda fitne döneminde güzel ve doğru olanı yapabilmek de

³⁰⁶ İbn Habîb, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 68; İbn Habîb, *Vasfû'l-firdevs*, Beyrut, 1987, s. 129–130

³⁰⁷ Hüseyini, “İbn Habîb,” s. 172

³⁰⁸ İbn Habîb, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 17

³⁰⁹ Görgün, “İbn Habîb es-Sülemi”, *DİA*, III, 513

³¹⁰ İbn Habîb, *Edebü'n-nisâ (Mukaddime)*, thk. Türkî, s. 61; Görgün, “İbn Habîb es-Sülemi”, *DİA*, III, 513

verâ olarak kabul edilir.³¹¹ Bugün, *Kitabu'l-verâ*'nın bir cildi Madrid Milli Kütüphanesinde.³¹²

2.7.8. *Tefsiru garibi'l-Muvattâ*

Hadis Edebiyatının en eski mahsüllerinden olan *Muvattâ* üzerine h. üçüncü asırdan itibaren şerhler yazılmıştır.³¹³ Bunlardan biri, İbn Habib'in *Tefsiru garibi'l-Muvattâ*'dır. Abdurrahman b. Süleyman Useyman, İbn Habib'in bu eserini tahkik etmiş ve 2001/1421 yılında Riyad'da yayımlamıştır. Tahkik edilen bu eser üç bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde Useyman, müellifin doğumundan ölümüne kadar olan yaşamını, eserlerini ve ilmi durumunu anlatmıştır.³¹⁴

Useyman ikinci bölümde, *Muvattâ* şerhleriyle ilgili genel bilgiler vermektedir. İmam Malik'in öğrencilerinin İmam Malik'ten duyduğu rivayetleri içeren 12 şerhden bahsetmektedir. Bunların en meşhurları *Yahya b. Yahya'nın Muvattâ*'ı, *Muhammed b. Hasan'ın Muvattâ*'ı ve *İbn Ziyad'ın Muvattâ*'ı şeklindedir.³¹⁵

Son olarak üçüncü bölümde Useyman, kitabın ismi ile ilgili genel bilgiler verir³¹⁶ ve kitabın muhtevasında toplam 177 hadisin olduğunu ve bu hadislerin şerhlerinin, müellif İbn Habib tarafından yapıldığını ifade etmektedir.

Eserin konu başlıkları:

- Temizlik bölümü; yirmi iki hadis,
- Namaz bölümü; yirmi hadis,
- Cuma bölümü; beş hadis,
- Cemaatle namaz kılma bölümü; beş hadis,

³¹¹ Hüseyini, "İbn Habib," s.172

³¹² İbn Habib, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 17

³¹³ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 4. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 180

³¹⁴ İbn Habib, *Tefsiru garibi'l-Muvatta*, thk. Useyman, s. 15

³¹⁵ İbn Habib, *Tefsiru garibi'l-Muvatta*, thk. Useyman, s. 63

³¹⁶ İbn Habib, *Tefsiru garibi'l-Muvatta*, thk. Useyman, s. 151

- Seferde namazları kısaltma; on iki hadis,
- Kûsuf bölümü; bir hadis,
- Istıska bölümü; üç hadis,
- Kible bölümü; iki hadis,
- Kur'an-ı Kerim bölümü; yedi hadis,
- Zekât bölümü; on üç hadis,
- Hac bölümü; yirmi bir hadis,
- Cihad bölümü; on bir hadis,
- Oruç bölümü; dokuz hadis,
- Alışveriş bölümü; on altı hadis,
- Süt emzirme bölümü; iki hadis,
- Nikâh bölümü; yedi hadis,
- Talâk bölümü; beş hadis,
- Had'ler bölümü; beş hadis,
- Yeme-içme bölümü; bir hadis,
- Yemin bölümü; on hadis bulunmaktadır.³¹⁷

Useyman, tahkik ettiği bu eserde müellifin soru-cevap tarzına dayalı bir metod izlediğini belirtmiştir.

Useyman, “Biz İbn Habib’e sorduk ki...” diye başlayan İbn Habib’in öğrencilerinin Malik b. Enes’ten gelen hadisler hakkında İbn Habib’e soru yönelttiklerini ve “İbn Habib dedi ki...” şeklinde de İbn Habib’in sorulara cevap verdiğini ifade etmiş, bu şekilde hadislerin şerhinin yapıldığını belirtmiştir.

³¹⁷ İbn Habib, *Tefsiru garibi'l-Muvatta*, thk. Useyman, s.188

2.7.9. *Kitabu'l-ferâiz*

Carl Brokelmann, Berlin'de "*Evvelu Kitabi'l-ferâiz*" adıyla bir nüshanın mevcut olduğunu zikretmiştir. Sezgin, "*Kitabu't-telhis fi ilmi'l-ferâiz*" diye isimlendirmiştir.³¹⁸ Kitap bugün Berlin Kütüphanesinde bulunmaktadır.³¹⁹

³¹⁸ Hüseyini, "İbn Habîb," s. 172

³¹⁹ İbn Habîb, *et-Tıbbü'n-nebevi (Mukaddime)*, şrh. Ali Bar, s. 17

SONUÇ

İlk İslâm fetihlerinin son halkasını Endülüs'ün fethi teşkil eder. Endülüs müslümanlar tarafından fethedilmiş ve müslim-gayrimüslim tebaanın çeşitli sahalardaki faaliyetleri ile yüksek, parlak bir medeniyetin doğuşuna beşiklik etmiştir. Endülüs-İslâm medeniyetinin ilim, kültür ve sanat hayatı, Batı ve İslâm dünyasında unutulmaz tesirler meydana getirmiştir. Endülüs medeniyetinin ilim ve kültür hayatının temel dinamiklerini kavramak, insanlığın ebedî olarak muhtaç olduğu ortak değerlerin anlaşılmasında önemli bir fonksiyon icrâ edecektir. Endülüs-İslâm dünyası, İslâm medeniyetinin yeni bir hamle, yeni bir dinamizm kazandığı yerdir. Bu dönemde, tıpta, eczacılıkta, astronomide, fizik ve matematikte dünya çapında bilginler yetişti. Bu ilmî ortamda fikir hayatı da çok gelişti. Bunlar arasında birçok büyük ilim adamı ve filozof bulunduğu görülmektedir. İslâm'ın batıdaki sınırlarından biri olan Endülüs hakkında araştırmaların yetersiz kalması ve burada yetişen âlimlerin yeterince tanınmaması İslâm ilim ve medeniyet tarihinde büyük bir boşluk oluşturmuştur. Diğer ilim merkezlerine uzak oluşu sebebiyle ilim adamlarının uğrak yeri olan bir ilmî merkez hüviyetine kavuşamamıştır. Bu durum ilmî hayatı doğal olarak etkilemiştir. Endülüslü âlimler ilim elde etmek için doğuya rihleler yapmışlar ve bir takım güçlükler yaşamışlardır.

Endülüs'ten şarka bu meşakkatli, uzun ilmî seyahatlere çıkanlar arasında Abdülmelik b. Habîb de yer almaktadır. Mısır, Medine ve Mekke'ye seyahat etmiştir. Mekke'de hac görevini ifa ettikten sonra Medine'de İmam Mâlik'in öğrencileriyle görüşmüş, âlimlerle müzakere edip zengin bir ilmî birikim ile Endülüs'e dönmüştür. İmam Mâlik'in derslerini takip eden ve onun görüşleri istikametinde yetişen Endülüslü öğrenciler özellikle Endülüs Emevi sultanı Hişâm döneminde ülkelerine dönmüşler ve Mâlikî fihhının esaslarını Endülüs'te yaymaya koyulmuşlardı. Bunlardan birisi olan İbn Habîb, İmam Mâlik ile bizzat hayatta görüşme imkânı bulamasa da, talebelerinden ders almıştır. İmam Malik tarafından Endülüs'ün bilge kişisi olarak isimlendirilen Yahyâ b. Yahyâ ile fikir teâtillerinde bulunmuş, Mâlikî fihhının Endülüs'te kök salmasında etkili olmuştur. II. Abdurrahman döneminde artık Mâlikîlik, Endülüs'te en yaygın mezhep haline gelince, Mâlikî fakihleri de yönetimle daha sıkı işbirliği içinde olmuşlardır. İbn Habîb'in dinî ilimlerde özellikle Malikî

fikhında şöhreti her tarafa yayılınca, Emir Abdurrahman onu fetva ve müşâvere heyetinde görev yapmak üzere Kurtuba'ya davet etmiştir. Kurtuba'nın baş kadısı Yahyâ b. Yahyâ ile aralarında ilmî tartışmalar münâzara ve fikir teâtileri meydana gelse de, muhalif olmalarına rağmen birbirleri hakkında olumlu şeyler de söylemişlerdir. Yahyâ b. Yahyâ'nın vefatı üzerine fetva ve müşâvere riyâsetini tek başına üstlenen İbn Habîb, bu görevinin yanı sıra öğretim ve telif faaliyetini de vefatına kadar sürdürmüştür.

İbn Habîb, hemen her alandaki birçok eseri ve farklı ilimlerdeki ihtisası ile Endülüs ilmî hayatında etkili olmuş, ayrıca İmam Mâlik'in görüşlerini sistematik bir şekilde tedvîn ederek mezhep doktrininin gelişim ve oluşumunda büyük katkıda bulunmuştur. Endülüs'ün ilk tarihçilerinden olması ve edebi kişiliği de göze çarpmaktadır. Hülâsa, hemen her sahada Endülüs'te ilk eserleri yazan âlimlerden birisi olması ona ilk eserler vermesi ile tanınması ona "Endülüs'ün âlimi" ünvanını kazandırmıştır. Abdülmelik b. Habîb, hadisçiliğinden önce fıkıh alanında temâyüz etmiş hatta hadîsçiliği tenkide uğramış, devrinin ulemâsı tarafından sert eleştirilere maruz kalmış bir âlimimizdir. Fakat İbn Abdilber onun ıstılahi manada olmasa da, bir disiplin olarak hadîsi Endülüs'e ilk defa getiren kişi olduğunu söylemektedir. Bu ifade, onun Endülüs'te sistematik şekilde hadîs derslerini başlattığına işaret etmektedir. Nitekim kendisinden önemli ve güvenilir âlimlerden Bakî b. Mahled ve Muhammed b. Vaddâh gibi râviler de rivâyette bulunmuşlardır. Bir kısım ulema onu; rivâyetteki tesahül, hadîsleri sahihine zayıfından ayıramaması, münâvele ve vicâde usulünü kullanması sebebiyle eleştirmiş olsa da, hafızasının kuvveti, kavrayışının derinliliği ve eserlerinin kalitesi her zaman takdir edilmiştir. Onun telif ettiği eserlerin yalnızca isimleri bile ilmi şahsiyetini göstermesi açısından yeterlidir. İbn Habîb'in hadisle ilgili eserleri, onun hadis ilmini Endülüs'e taşıyan ilk önemli âlimlerden birisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Biz bu çalışmamızda hadis tarihinin en önemli dönemi olan hicrî üçüncü yüzyıl Endülüs hadisçiliğini ve o bölgenin en önemli âlimlerinden birisini bir nebze tanıtmış olduk. Daha farklı çalışmalarla bu döneme ilişkin bilgilerimizin zenginleşeceği muhakkaktır.

KAYNAKÇA

- BENİ YASİN, Yusuf Ahmed, (2002), *İlmü't-tarih fî'l-Endelüs: hatta nihayeti'l-karni'r-rabi'* el-hicri: el-aşir el-miladi, Erid: Müessesetu Hammade li'd-Dirasati'l-Câmiyye, İrbid.
- BUBU, Müdiri'l-am Mes'ud, (2003), "İbn Habib," *el-Mevsuatü'l-Arabiyye*, VIII, s. 917, Dımaşk.
- BROCKLELMANN, Carl, (1937), *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, E.J. Brill, Leiden.
- CONDRAD-OSSENDORF, Beatrix, (1994), *Abd al-Malik b. Habib Und Sein Juristisches Hauptwerk, Das K. Al-Wadiha*, Beirut.
- ÇAKAN, İsmail Lütfi, (1997), *Hadis Edebiyatı*, 4. Baskı, İstanbul.
- ÇAKAN, İsmail Lütfi, (1989), *Hadis Usulü*, 6. Baskı, İstanbul.
- DAVUDÎ, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed, (1972), *Tabakatü'l-müfessirin;* thk., Ali Muhammed Ömer, Kahire.
- EBÛ ZEHRA, Muhammed, (1984), *İmam Malik; Hayatı, Görüşleri, Fıkhı*, trc., Osman Keskiöglu, Ankara.
- GÖRGÜN, Tahsin (1991), "İbn Habib es-Sülemi", *DİA*, III, s.511–513, İstanbul.
- HUDARÎ, Muhammed b. Afifi el-Bâcûrî, (1974), *İslam Hukuku Tarihi*, trc., Haydar Hatipoğlu, İstanbul.
- HUMEYDÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Fütuh b. Abdullah el-Mayurki el-Ezdi, (1966), *Cezvetü'l-muktebis fî zikri vülati' (fî tarihi ulemai)'l-Endelüs*, Kahire.
- HÜSEYNÎ, Hatim, (2005), "İbn Habib Ebu Mervan Abdümelik b. Habib b. Süleyman" *Mevsuatu a'lamü'l-ulemai ve'l-üdebai'l el-Arab ve'l-müslimin*, VI, s.168–174, Beyrut.
- HÜSEYSİN, Abdülhâdî Ahmed, (1982), *Mezâhirü'n-nahdati'l-hadîsiyye fî ahdi*

Yakub el-Mansur el-Muvahhidî, Tatvan.

- HÜSEYSİN, Abdülhâdî Ahmed, (2005), “Mağrib ve Endülüs’e Hadis’in Girişi”, çev. Murat Gökalp, *Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl 1990, Sayı 1, s.107–138.
- IRUESTE, Fernando Giron, (1983), “La Faceta Medica Del Granadino Abd al- Malik Ibn Habib”, *Andalucia Islamica*, II–III, s. 125–134, Granada.
- İBN CÜZEY, Ebü'l-Kasım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbi, (1982), *el- Kavaninü'l-fikhiyye*, Kahire.
- İBNÜ’L-FARADÎ, Ebü'l-Velid Abdullah b. Muhammed. Yusuf, (1954), *Tarihü’l ulemâ ve'r-ruvât li'l-ilm bi'l-Endelüs*, I-II, Kahire.
- İBN FERHÛN, Ebü'l-Vefa Burhâneddin İbrahim b. Ali b. Muhammed, (1972), *ed-Dîbâcü'l-müzheb fi ma'rifeti a'yâni ulemâi'l-mezheb*, thk. Muhammed Ahmedi Ebü’n-Nur, I-II, Kahire.
- İBN HABİB, Ebû Mervan Abdülmelik b. Habib b. Süleyman es-Sülemi, (1987), *Vasfî'l-firdevs*, Beyrut.
- İBN HABİB, Ebû Mervan Abdülmelik b. Habib b. Süleyman es-Sülemi, (1992), *Kitâbu Edebi'n-nisâ: el-Mevsum bi-Kitâbi'l-Gaye ve'n-nihaye*, thk., Abdülmecid Türkî, Beyrut.
- İBN HABİB, Ebû Mervan Abdülmelik b. Habib b. Süleyman es-Sülemi, (2001), *Tefsiru garibi'l-Muvatta*, thk., Abdurrahman b. Süleyman Useyman, Riyad.
- İBN HABİB, Ebû Mervan Abdülmelik b. Habib b. Süleyman es-Sülemi, *et-Tıbbü'n-nebevi Muhtasar fi't-tıb*, şrh., M. Ali Bar, Dimaşk, ty.
- İBN HABİB, Ebû Mervan Abdülmelik b. Habib b. Süleyman es-Sülemi, (1991), *Kitâbü't-Tarih: Kitab al-Ta'rij*, thk., Jorge Aguade, Consejo Superior de Investigaciones Cientificas, Madrid.

- İBN HACER, Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed b. Ali el-Askalani, (2002), *Lisanü'l-Mizan*, nşr. Abdülfettah Ebû Gudde, I-X, Beyrut.
- İBN HACER, Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed b. Ali el-Askalânî, (1995), *Tehzîbü't-Tehzîb*, nşr. İbrahim Zeybek, Adil Mürşid, I-IV, Beyrut.
- İBN HALDUN, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed, (1981), *Mukaddimetu İbn Haldun*, thk., Ali Abdülvâhid Vâfi, 3.Baskı, Kahire.
- İBNÜ'L-HATÎB, Ebû Abdullah Lisanüddîn Muhammed b. Abdullah, (1973), *İhata fî ahbâri [tarihi] Gırnata*, thk., Muhammed Abdullah İnan, 2. Baskı, Kahire.
- İBN HAYR, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbili, (1963), *Fehresetu ma revahu an şuyuhihi mine'd-devavini'l-musannefe fi durubi'l-ilm ve envai'l-maarif*, 2. Baskı. Beyrut.
- İBN HAYYAN, Ebû Mervan Hayyan b. Halef b. Hüseyin el-Ümevi, (1973), *el-Muktebes min enba'i ehli'l-Endelüs, el-Muktebes fi ahbari beledi'l-Endelüs*, thk., Mahmûd Ali Mekki, Beyrut.
- İBNÜ'L-KİFTÎ, Ebü'l-Hasan Cemaleddin Ali b. Yusuf b. İbrahim, (1950), *İnbahü'r-ruvât ala enbahi'n-nuhat / 646/1248*, thk., Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Kahire.
- İBN SAİD el-MAĞRİBÎ, (1978), Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Musa, *el-Mugrib fi hule'l-magrib*, thk., Şevki Dayf, 3. Baskı, Kahire.
- İBN TEMÎM el-MAĞRİBÎ, Muhammed b. Ahmed, (1985), *Tabakatu ulemai İfrikkiye ve Tunis*, thk., Naim Hasan Yafi Ali Şabbi, 2. Baskı, Tunus.
- İMAMEDDİN, S. Muhammed, (1990), *Endülüs Siyasi Tarihi*, çev., Yusuf Yazar, Rehber Yayıncılık, Ankara.
- İSMAİL PAŞA, Babanzade Bağdatlı, (1951), *Hediyyetü'l-arifin esmai'l-müellifin ve asarü'l-musannifin*, tsh., Mahmûd Kemal İnal ; Avni Aktuç, 3. Baskı, Ankara.

- KÂDÎ İYAZ, Ebü'l-Fazl İyaz b. Musa b. İyaz el-Yahsubi, (1982), *Tertibü'l-medarik ve takribü'l-mesalik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi'l-Malik*, thk., Muhammed b. Tavit et-Tanci, Abdülkadir Sahravi, 2. Baskı, Rabat.
- KANDEMİR, Yaşar, (1991), “Baki b. Mahled”, *DİA*, IV, s. 541–542, İstanbul.
- KARAMAN, Hayreddin, (1989), *Başlangıçtan Günümüze Kadar İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul.
- KÂTİP ÇELEBİ, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, (1941), *Keşfü'z-zünun an esami'l-kütüb ve'l-fünun* 1067/1657, tsh., M. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara.
- KAYSİ, Ebû Nasr Feth b. Muhammed b. Ubeydullah Feth b. Hakan, (1983), *Matmahü'l-enfus ve mesrahü't-teennüs fi melahi ehli'l-Endelüs*, thk., Muhammed Ali Şevabike, Beyrut.
- KEHHALE, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-müellifin teracimu musannifi'l-kütubi'l-Arabiyye*, Beyrut, ty.
- KUNITZSCH, Paul, (1984), “ Abd Al-Malik Ibn Habıb’s Book On The Stars,” *Zeitschrift für Geschichte der Arabisch- Islamischen Wissenschaften*: “*Mecelletu tarihi'l- ulumi'l- Arabiyye ve'l- İslâmiyye*”, 9, pp. 161–194, Frankfurt / Germany.
- KURT, Ali Vasfı, (1998), *Endülüs'te Hadis ve İbn Arabî*, İstanbul.
- KÜÇÜK, Raşit, “ Tıbbu'n-Nebevi Literatürü Üzerine Bir Deneme”
<http://www.sadabat.net/makale/tibbinebeviliteraturuuzerinebirdeneme.htm>
m 17.02.2008.
- MAKKARİ, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, (1968), *Nefhu't-tib: Nefhu't-tib min gusni'l-Endelüsi'r-ratib ve zikru veziriha Lisani'd-din İbni'l-Hatîb: Urfü't-tib fi't-ta'rif bi'l-vezir İbni'l-Hatîb*, thk., İhsan Abbas, Beyrut.

- ÖZDEMİR, Kemalettin, (1999), “Endülüs ve Fas’a Hadis’in Girişi”, *Yeni Ümit Dini İlimler Ve Kültür Dergisi*, Yıl 12, Sayı 45, İzmir.
- ÖZDEMİR, Mehmet, (1995), “Endülüs”, *DİA*, XI, s. 211–225, İstanbul.
- ÖZDEMİR, Mehmet, (2006), *Endülüs Müslümanları I*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- ÖZDEMİR, (1997), Mehmet, *Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi III*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- SAKLAN, Bilal, (1995), “Esed b. Musa”, *DİA*, XI, s. 367–368, İstanbul.
- SAKR, Muhammed Abdulhamîd Îsâ, (2002), “Endülüs’te Tarih Okulunun Gelişimi”, Çev., Mustafa Hizmetli, *Nüsha*, Yıl 12, Sayı 5, s. 135-162.
- SCALES, Peter C, (1995), “Abd al-Malik b. Habib. Kitab al-Ta’rij (La historia),” *Al-Masaq: Studia Arabo-Islamica Mediterranea [Society for the Medieval Mediterranean] [Islam and the Medieval Mediterranean]*.— Leeds: the University of Leeds, Özel sayılar, Yıl 1, Sayı 8, s. 171–176, Madrid.
- SANDIKÇI, Kemal, (1991), *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, Ankara.
- SEZGİN, Fuat, (1967), *Geschichte Des Arabischen Schrifttums: Qur’anwissenschaften, Hadit Geschichte, Fiqh, Dogmatik, Mystik*, Leiden.
- SEZGİN, Fuat, (1977), *Tarihü’t-türasi’l-Arabî*, thk., Mahmûd Fehmi Hicazi, Fehmi Ebü’l-Fazl, Kahire.
- ŞEYBAN, Lütfi, (2006), “İbnü’l-Faradî’nin Târîhu’l-Ulemâ’îl-Endelüs’üne Göre İdari ve Ticari Hayatta Yer Alan Endülüslü Âlimler”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı 13, s.227.
- FIERRO, Maribel, (1998), “Das K. Al-wadiha des Abd al-Malik b. Habib,” *Bulletin of the School of Oriental and African Studies University of London [SOAS Bulletin]*, London: School of Oriental and African Studies University of London, 43, pp. 133–134.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, (1985), *el-İber*

fi haberi men gaber, thk., Ebû Hacer Muhammed Zaglul, Beyrut.

ZEHEBÎ, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, (1963), *Mizanü'l-i'tidal fi nakdi'r-ricâl*, thk., Ali Muhammed Bicavi, Beyrut.

ZEHEBÎ, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, (1971), *el-Mugni fi'd-duafa*, thk., Nureddin Itr, Halep.

ZEHEBÎ, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, (1983), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Beyrut.

ZEHEBÎ, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, (1956), *Tezkiretü'l-huffaz*, 3. Baskı, Beyrut.

ZİRİKLİ, Hayreddin, (1984), *el-A'lâm: kamusu teracimi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ*, I- VIII, 6.Baskı, Beyrut.

ZUHAYLÎ, Muhammed, "İbn Habib," *Mercaü'l-ulumî'l-İslâmiyye: tarifuha-târîhuha-eimmetuha-ulemauha-mesadiruha-kütübuha*, s. 404, Dımaşk, ty.

ZÜBEYDÎ, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Ubeydullah, *Tabakatü'n-nahviyyin ve'l-lugaviyyin*, thk., Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, 2.Baskı, Kahire, ty.

ÖZGEÇMİŞ

Fatime ERMİŞ, 1978 yılında Zonguldak'ın Devrek ilçesinde doğdu. Bartın'ın Ulus ilçesinde ilköğrenimine başlayıp İzmit'in Kullar kasabasında bitirdi. 1989 yılında Diyanet'e bağı Kur'an Kursu'nda eğitim aldı. 1996 yılında İzmit İmam Hatip Lisesinden mezun oldu. 2002 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. İzmit'te iki yıla yakın fahri Kur'an Kursu öğreticiliğı yaptı. 2004 yılında Van il Müftülüğü merkez vaizi olarak göreve başladı. Kocaeli'nde iki yıl göreve devam ettikten sonra Karabük il Müftülüğüne atandı. Halen Karabük il Müftülüğünde merkez vaizi olarak görevine devam eden Fatime ERMİŞ, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans tez çalışmasını sürdürmektedir.